

Udruženje „Ženske studije i
istraživanja”

www.zenskestudije.org.rs

Futura publikacije

www.neusatz.rs

office@neusatz.rs

ŽIVOTNE PRIČE SAVREMENIH VIZUELNIH UMETNICA SUBOTICE

**"LEPOTA
JE U
SVEMU"
JASMINA
MAJA
EDITA
LEA
JELENA
MELINDA**

**ŽIVOTNE PRIČE
SAVREMENIH
VIZUELNIH
UMETNICA SUBOTICE**

PRIREDILA MARGRETA BAŠARAGIN

„Lepota je u svemu“: Životne priče savremenih vizuelnih umetnica Subotice

Urednica: dr Margareta Bašaragin

Serijski naziv: Životne priče žena

Izdavač: Udruženje „Ženske studije i istraživanja“

Za izdavače: Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije

Recenzije: prof. emer. Svenka Savić, dr Sanja Kojić Mladenov, msr Nela Tonković

Lektura i korektura: dr Silvia Dražić

Prelom, dizajn i naslovna stranica: Futura publikacije

Foto motiv na koricama: Palički park, detalj s fotografije Ive Jovančić Vidaković, 2023.

Fotografije: privatna arhiva i dokumentacija ŽSI

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

73/76:929-055.2(497.113 Subotica)(047.53)

“LEPOTA je u svemu” : životne priče savremenih vizuelnih umetnica Subotice / uredila Margareta Bašaragin. - Novi Sad : Futura publikacije : Ženske studije i istraživanja, 2025 (Beograd : Cakum pakum). - 189 str. : ilustr. ; 22 cm. - (Edicija Životne priče žena)

Tiraž 200. - Str. 5-6: Predgovor / Margareta Bašaragin. - Str. 7-21: Umetnice su odškrinule vrata svoje duše rečima / Margareta Bašaragin. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija. - Summary.

ISBN 978-86-7188-237-8

a) Визуелне уметнице - Суботица - Биографије b) Визуелне уметнице - Суботица - Интервјуи

COBISS.SR-ID 173888521

Zahvaljujem umetnicama na ukazanom poverenju i saradnji tokom oblikovanja ovog teksta, na fotografijama i drugim priložima iz privatne arhive: Jeleni Grujičić, Jasmini Jovančić Vidaković, Editi Kadirić, Maji Rakočević Cvijanov, Lei Vidaković, Melindi Šefčić; recenzentkinjama na korisnim sugestijama i komentarima na prethodnu verziju teksta: prof. dr Svenki Savić, dr Sanji Kojić Mladenov i msr Neli Tonković; dr Silviji Dražić na lekturi i mr Vesni Gragojlov na prevodu sažetka.

„Lepota je u svemu“: Životne priče savremenih vizuelnih umetnica Subotice

Uredila

dr Margareta Bašaragin

Subotica, 2025.

SADRŽAJ

Predgovor /	5
Margareta Bašaragin: Umetnice su odškrinule vrata svoje duše rečima /	7
Jasmina (1965), Subotica /	23
Maja (1975), Bijelo Polje /	41
Edita (1976), Banjaluka /	61
Lea (1983), Subotica /	85
Jelena (1986), Subotica /	105
Melinda (1986), Subotica /	131
Prilozi /	145
Prilog 1. Spisak objavljenih izdanja Udruženja „Ženske studije i istraživanja“ (ŽSI): 2000-2024. (samostalno i/ili u saradnji sa drugim organizacijama) /	145
Prilog 2. Podaci o intervjuisanim umetnicama /	148
Prilog 3. Biogrami /	149
Recenzije /	180
prof. emer. Svenka Savić /	180
dr Sanja Kojić Mladenov /	183
msr Nela Tonković /	184
Summary /	186
O urednici /	188

*Prilikom redakcija teksta razgovora sa umetnicama nismo menjale izvorni oblik (ne)upotrebe rodno osetljivog jezika.

PREDGOVOR

Istraživački projekat „Životne priče savremenih vizuelnih umetnica Subotice“ realizovale smo tokom 2023. i 2024. godine u Podružnici Udruženja „Ženske studije i istraživanja“ (Novi Sad) u Subotici, s namerom da zabeležimo, istražimo, analiziramo iz rodne perspektive, publikujemo i dokumentujemo životne priče i umetničko stvaralaštvo šest subotičkih vizuelnih umetnica, rođenih u drugoj polovini 20. veka (1965 – 1986): Jelene Grujičić, Jasmine Jovančić Vidaković, Edite Kadirić, Maje Rakočević Cvijanov, Lee Vidaković i Melinde Šefčić. Danas afirmisane i priznate u metropolama umetničkog stvaralaštva u svetu, u jednom periodu stvaraju u Subotici i razvijaju slične strategije umetničkog opstanka uslovljene subotičkim prostorom.

Osnovna je tema projekta „odlazak i povratak“, a u širem kontekstu je reč o afirmisanju ženskog stvaralaštva umetnica u višekulturnom, višejezičkom i višenacionalnom gradu Subotici i istraživanju načina na koji se iskustva življenja u raznim evropskim prostorima i u zemlji porekla objedinjuju kroz umetničku praksu.

Ideja za istraživački projekat rodila se tokom saradnje na alternativnom visokoškolskom interdisciplinarnom obrazovnom programu Ženskih studija (ŽS) u Subotici (jesen 2022). Do sada smo realizovale ukupno sedam ciklusa ŽS (2022-2025)¹ u okviru kojih je, pored ostalih, konstantna tema bila Žene u umetnosti. Pokazalo se na osnovu interesovanja i evaluacije polaznica i predavačica, ali i reakcije šire (subotičke) javnosti, da postoji potreba za detaljnijim i sistematičnijim pristupom ovoj temi, sa fokusom na savremene umetnice u Subotici. Takođe, sastavni deo programa ŽS jeste i upoznavanje i osposobljavanje polaznica za

¹ Detaljne informacije o obrazovnim programima Ženskih studija u Subotici dostupne su u brošurama: <http://www.zenskestudije.org.rs/aktivnosti/405-brosura-zenske-studije-posle-25-godina-u-subotici> ;

http://www.zenskestudije.org.rs/images/publikacije/S_SU_jesen_2022_brourea.pdf;

http://www.zenskestudije.org.rs/images/ZSSubotica/Brourea_enske_studije_SU_maj-jul_2023.pdf; https://www.zenskestudije.org.rs/images/publikacije/Brourea_S_SU_4.pdf; https://www.zenskestudije.org.rs/images/publikacije/Znamenite_Subotianke_20_veka.pdf.

Linkovi do video zapisa o ŽS u Subotici (2022-24):

<https://www.dailymotion.com/video/k6ciChUt1RcNcgyl0m>; <https://www.dailymotion.com/video/x8mmp4d>; <https://www.youtube.com/watch?si=KANmWIECRifhbqSt&v=UMEFqgPqbFs&feature=youtu.be>; <https://www.youtube.com/watch?v=-5Xp037vt9c>; <https://www.youtube.com/watch?v=iOJeMxu7LsM>; <https://www.youtube.com/watch?v=GVwEV8Yk2TI>.

metod životne priče (detaljnije u tekstu M. Bašaragin) koji sada primenjujemo u istraživanju.

Doprinosi savremenih vizuelnih umetnica Subotice društvenim i kulturnim prilikama Grada, šireg regiona i Evrope zaslužuju da budu deo naše ženske istorije i kulture sadašnjice. Ideja je da afirmacija i građenje trajnog sećanja na njih otpočne upravo u Subotici, gradu u kojem su se rodile ili provele značajan deo svog života. To je ujedno i osnovni kriterij odabira znamenitih subotičkih vizuelnih umetnica.

Struktura knjige

Nakon Predgovora sledi tekst Margarete Bašaragin „Umetnice su odškrinule vrata svoje duše rečima“, potom životne priče šest savremenih vizuelnih umetnica Subotice izabranih na osnovu predloga Nela Tonković. Redosled je hronološki, uspostavljen prema godinama njihovog rođenja. Snimanje, transkripciju i redakciju životnih priča uradila je M. Bašaragin tokom 2023. i 2024. godine. Maja Rakočević Cvijanov autorka je svoje životne priče. Prilozi obuhvataju spisak objavljenih izdanja ŽSI, tabelu sa podacima o intervjuisanim umetnicama, njihove biograme i belešku o urednici. Tekst knjige obogatila smo fotografijama iz lične arhive umetnica kao i dokumentacije ŽSI.

Istraživanje i publikovanje životnih priča savremenih umetnica redak je oblik analize i ispisivanja umetničkih tokova u Srbiji, te predstavlja jedan od pionirskih poduhvata na području osveščivanja i edukacije javnosti o mestu i ulogama žena u razvoju savremene umetnosti kod nas. Objavljivanjem našeg istraživanja želimo da podstaknemo slične poduhvate u drugim umetničkim i urbanim zajednicama u Srbiji.

Naša je dugoročna namera da savremeno žensko umetničko stvaralaštvo aktivnije promovišemo u Srbiji i lokalnoj sredini Subotice, kao i da podržimo inicijativu za jasno isticanje primera izvrsnosti pojedinki koje u svom profesionalnom (umetničkom) radu zastupaju vrednosti ravnopravnosti svih bez obzira na pol/rod, rasu, klasu, versku ili etničku pripadnost, uzrast i sl, dostojanstvenog života, očuvanja i odgovornosti prema životnoj sredini – što su sve teme o kojima progovaraju umetnice čije životne priče predstavljamo. Kulturni obrasci ogledaju se i u svakodnevici (kao što su i saodređeni njome), te zato korpus pitanja koje postavljamo ženama obuhvata i ona koja se tiču njihovog svakodnevnog života. Umetnice su nedovoljno vidljive u javnoj sferi i na ovaj ih način približavamo široj publici.

Margareta Bašaragin
Subotica, jul 2025.

Umetnice su odškrinule vrata svoje duše rečima

Rad na sistematskom prikupljanju i objavljivanju biografija znamenitih žena sa područja Vojvodine, Srbije i regiona (BiH i CG) već je dao primetne rezultate.² Deo značajnih aktivnosti se odvija u Udruženju „Ženske studije i istraživanja“ u Novom Sadu, u kojem se od 1997. realizuju dva dugoročno osmišljena projekta: *Životne priče žena iz Vojvodine* i *Znamenite žene Novog Sada*. Studije, u saradnji sa Izdavačkom radionicom Futura publikacije, Zavodom za ravnopravnost polova, Jevrejskom opštinom iz Novog Sada i Zavodom za kulturu Slovaka postupno objavljuju knjige o (pojedinačnim) životnim pričama žena iz različitih nacionalnih zajednica sa prostora Vojvodine i iz različitih oblasti društvenog delovanja: mirovnog, aktivističkog, političkog, naučnog i umetničkog (up. spisak izdanja ŽSI u Prilogu 1).

Od 2020. godine u Subotici postoji Podružnica ŽSI u kojoj realizujemo istraživanja o znamenitim ženama Subotice i do sada smo objavile četiri publikacije: *Znamenite Jevrejke Subotice* (Bašaragin, 2020), *Znamenite Jevrejke Subotice: Sonja Liht – životna priča* (Bašaragin, prir, 2021a), *Antifašistkinje Subotice: skojevke, partizanke i afežeovke* (Bašaragin, 2021b), *Znamenite Subotičanke 20. veka: feministkinje, umetnice, mirovnjakinje, dobrotvorke* (Bašaragin, ur., 2024).

Prikupljanje, analiza i publikovanje životnih priča žena osnovni je (bio) deo metodološkog kurikuluma doktorskih studija Rodne studije na Centru za rodne studije (CRS) Univerziteta u Novom Sadu. Razvila ga je kod nas profesorka emerita Svenka Savić, dugogodišnja koordinatorka ŽSI, i ugradila u akademski prostor. Rezultat su sprovedena naučna istraživanja uz primenu metoda životne priče, uobličena u odbranjene doktorske disertacije na CRS. Neke od njih, izvedene pod mentorstvom Svenke Savić, bave se položajem žena u umetnosti (Kostadinović 2014, Kojić Mladenov 2018, Obradović 2016). Ovi naučnoistraživački radovi

² Pregled ove vrste literature za Srbiju, BiH i Crnu Goru u periodu 1999–2014. može se videti u Dabižinović 2018, 308. Tu se mogu naći biografske odrednice za preko hiljadu znamenitih žena iz različitih oblasti delovanja i njihovim doprinosima društvu u celini.

dekonstruišu status umetnica u našem društvu danas i nekada, razotkrivaju njihove pojedine identitetske komponente i doprinose ideji afirmacije umetničkog stvaralaštva žena u domenu muzičke, scenske i vizuelne umetnosti.

Nataša Kostadinović (2014, objavljeno 2024) prikuplja životne priče **kompozitorke** (ukupno devet), rođenih u Srbiji³ a koje profesionalnu karijeru ostvaruju u Srbiji i u inostranstvu u 20. i 21. veku. Cilj autorke je bio da sistematizuje, analizira i interpretira podatke o percepciji odabranih kompozitorke na osnovu tekstova u štampanim medijima i na osnovu izjava kompozitorke i tako istakne u čemu je značaj njihove prisutnosti u muzičkom, kulturnom i javnom životu u zemlji i svetu. Autorka podvlači da u životnim pričama čujemo glas samih umetnica i da na osnovu toga dobijamo podatke o različitim sistemskim preprekama u društvenom i kulturnom životu Srbije, ali i o različitim konkretnim predlozima kako da se te teškoće otklone (nagrađivanje, udruživanje, zapošljavanje i sl.). Zaključuje da odabrane kompozitorke mogu uz više medijskog prostora značajno promeniti kulturnu, akademsku i obrazovnu praksu kod nas.

Sanja Kojić Mladenov (2018, objavljeno 2020) istražuje konstrukciju profesionalnog identiteta **vizuelnih umetnica** (ukupno dvanaest⁴) koje stvaraju u Vojvodini krajem 20. i početkom 21. veka i analizira njihov umetnički rad i život, te ukazuje na mogućnost unapređenja njihovog položaja. U rezultatima istraživanja autorka je pokazala da je umetnicama profesionalni identitet najistaknutiji, dok ostalim pristupaju kao promenljivim kategorijama. Važno im je prenošenje znanja, formiranje novih kadrova i uvođenje ženskog identiteta u umetnost. Ističu da im nedostaje finansijska sigurnost u profesiji a rešenje vide u udruživanju i izgradnji mreže saradnica (međugeneracijskih, umetničkih, interdisciplinarnih, lokalnih, regionalnih i internacionalnih). Jedan od zaključaka autorke je i da institucije kulture kod nas ne posvećuju dovoljno pažnje vizuelnim umetnicama (naročito mladim) kada su u pitanju monografske publikacije i retrospektivne izložbe, otkupi umetničkih radova i sl. i da ukupni podaci o različitim aspekti-

³ Mentorska podrška Svenke Savić odnosi se na sledeće umetnice: Mirjana Živković (1935, Split – 2020, Beograd), Ivana Stefanović (1948, Beograd), Katarina Miljković (Leskovac) Ana Sokolović (1968, Zemun), Ana Mihajlović (1968, Kuvajt), Aleksandra Vrebalov (1970, Novi Sad), Aleksandra Anja Đorđević (1970, Beograd), Milica Đorđević (1984, Beograd), Isidora Žebeljan (1967-2020, Beograd).

⁴ Mentorska podrška Svenke Savić odnosi se na sledeće umetnice Bogdanka Poznanović (1930, Begeč – 2013, Novi Sad), Marica Radojčić (1943, Novi Karlovci – 2018, Beograd), Breda Beban (1952, Novi Sad – 2012, London), Vesna Gerić (1957, Novi Sad), Lidija Srebotnjak Prišić (1961, Novi Sad), Nataša Teofilović (1968, Niš), Andreja Kulunčić (1968, Subotica), Vesna Tokin (1969, Vršac), Jelena Jureša (1974, Novi Sad), Lea Vidaković (1983, Subotica), Bojana Knežević (1983, Novi Sad), Isidora Todorović (1984, Novi Sad).

ma identiteta umetnica novih medija mogu doprineti opštoj diskusiji o prirodi identiteta.

Vera Obradović Ljubinković (2016a, objavljeno 2016b) bira četiri **koreografinje**⁵ izrazite individualnosti koje su stvarale u Srbiji tokom 20. veka i delovale kao: koreografinje, izvođačice (igračice) i pedagoškinje, potom i spisateljice. Cilj autorkinog istraživanja najpre u magistarskom radu (mentorka Divna Vuksanović, delom objavljeno 2019), potom u doktorskom radu (mentorka Svenka Savić) bio je da prikupi, sistematizuje i interpretira podatke o razvoju koreodrame u Srbiji tokom 20. veka i njenom vidljivom prodoru u pozorišnu umetnost 21. veka kako bi jasno pokazala zasluge žena u afirmaciji ovog pozorišnog usmerenja. Autorka ističe u osnovnim rezultatima da su odabrane umetnice vlastitim umetničkim i pedagoškim delovanjem doprinele širenju znanja i afirmaciji moderne igre i koreodrame u Srbiji uopšte, ukupnoj emancipaciji žena (u profesiji, u porodici i dr.) i na formiranje nove generacije koreografinja u Srbiji u 21. veku, čiji je i ona sama deo. U zaključku navodi da postoji kontinuitet u afirmisanju žanra koreodrame u pozorišnom životu Srbije i u obrazovanju pozorišnih kadrova koji se kreću od periferije ka centru umetničkog događanja kod nas.

Savremene vizuelne umetnice

Autorke Dražić i Kopić (2017: 7) primećuju da danas „sa sve oskudnijim finansiranjem nezavisnih ženskih organizacija, pre svega u području kulture i umetnosti, vidno je njihovo sve veće osipanje i nedostatak uzajamne saradnje.“ Međutim „I pored toga, žene i dalje deluju u različitim medijima umetničkog stvaranja, teoriji i politici, mada je njihovo delovanje rasuto, nedovoljno teoretizovano i vidljivo.“

Na osnovu objavljene literature o ženskom umetničkom stvaralaštvu zaključujemo da do sada nisu detaljnije sistematski prikupljane, istraživane i publikovane *životne priče savremenih vizuelnih umetnica u Subotici* niti je njihovo umetničko stvaralaštvo sagledavano uz upotrebu rodne analize.

Ponovno pokretanje alternativnog visokoškolskog interdisciplinarnog obrazovnog programa Ženskih studija 2002. godine u Subotici (ŽS), otvorilo je brojne mogućnosti. Pokazalo se da ŽS kreiraju prostor u kom se ujedinjuju sve žene oko pitanja značajnih za žensku istoriju, ženski pokret i ženske doprinose nauci,

⁵ Mentorska podrška Svenke Savić odnosi se na sledeće umetnice Maga Magazinović (1882, Užice – 1968, Beograd), Smiljana Mandukić (1908, Beč – 1992, Beograd), Nada Kokotović (1944, Zagreb) i Sonja Vukićević (1951, Valjevo).

umetnosti, politici, kulturi i ženskom aktivizmu. Istovremeno, one nadilaze razlike uslovljene dnevno-političkim događajima, tradicijom i postojećim praksama ženske identifikacije kroz pripadnost pojedinim jezičkim i nacionalnim zajednicama (naročito u Subotici i vojvođanskom prostoru). Time na delu ostvaruju ideju interkulturalnosti proširujući je i na kulturnu razmenu svih onih sa manje društvene moći: starijih žena, mladih žena, Romkinja, žen s invaliditetom, itd, među koje spadaju i umetnice.

Ženske studije i danas odlikuje akademski aktivizam. Smatramo ih relativno mladom humanističkom interdisciplinom kod nas i u svetu koja propituje vladajuće naučne kanone monodisciplina (lingvistika, istorija, psihologija, sociologija i sl.) kao relevantne za kolektivno i pojedinačno žensko iskustvo i kritički propituju društvenu stvarnost. ŽS istražuju, publikuju, obrazuju i dokumentuju ženske doprinose i delovanje u društvu u prošlosti i sadašnjosti, temelje se na feminističkim principima i uključuju aktivno učešće istraživačica, predavačica, ekspertkinja i polaznica u procesu širenju (sa)znanja u lokalnoj i široj sredini.

Ideja o istraživačkom projektu koji se bavi prikupljanjem životnih priča savremenih vizuelnih umetnica Subotice nastala je upravo tokom obrazovnog programa ženskih studija i projekat je zaživeo u obliku akademskog aktivizma u lokalnoj sredini grada Subotice. Na taj način je metod životne priče našao svoju primenu koja ima za cilj sistematsko i dugoročno prikupljanje biografija znamenitih žena Subotice iz polja umetnosti, ali i politike, nauke, mirovnog delovanja i dr. u svojevrsnom leksikonu žena.

Metodologija istraživanja – životna priča

Metodologija istraživanja prati ustaljenu praksu u ŽSI koju je razvila Svenka Savić sa saradnicama (up. Savić 2001, 2007, 2015, 2018a, 2019; Savić i Zarić 2023; Mitro 2012, i dr., up. Prilog 1). Koncept *životne priče* odnosi se istovremeno i na metodologiju prikupljanja empirijskog materijala i na produkt dobijen takvim postupkom. Životnu priču dobijamo polustrukturalnim intervjuom i u procesu nastanka jedne životne priče, koji se odvija kroz šest faza, učestvuje čitav tim saradnika/ca: osobe koje intervjuišu, transkribuju, rediguju, lektorišu, uređuju, a posebno žene koje pričaju svoju životnu priču. One su aktivne saradnice i imaju moć da oblikuju sadržaj i formu svoje životne priče.

U prvoj fazi mentorka obučava saradnice samom metodu, uspostavlja se prvi kontakt sa ženom koju žele intervjuisati i gradi se međusobno poverenje.

Druga faza obuhvata snimanje razgovora sa sagovornicom – ženom čija se životna priča beleži. Postoje samo unapred određene tematske celine iz života žena

u okviru kojih im saradnice postavljaju pitanja (porodica, detinjstvo, školovanje, brak i zasnivanje porodice, svakodnevni život, slobodno vreme, posao, religija, zdravlje i dr.). Međutim, iz date situacije intervju proističu i nova pitanja koja deluju podsticajno na sam tok razgovora. Žena priča spontano, prilažući po želji fotografije, pisma, spomenare, recepte i sl. kojima svoju priču potkrepljuje.

Jedan razgovor traje u proseku oko 90 min. i može se snimati tokom jednog ili više susreta, u zavisnosti od okolnosti i potreba.

U trećoj fazi saradnica snimljeni govoreni materijal transkribuje uz poštovanje osnovnih ortografskih pravila, pri čemu se neverbalni delovi beleže u zagradi (npr. pokazuje fotografiju, maše rukama, upire prstom u knjigu i sl.).

Četvrta faza obuhvata redakciju transkripta, a od velike je važnosti da se sam transkript sačuva u izvornom obliku u što je moguće većoj meri, bez stilskih i gramatičkih ispravki. Potom se tako redigovan tekst šalje ženi na autorizaciju: to znači da ona ima pravo da ga izmeni, izostavi delove ili pak ne odobri njegovo štampanje, bez objašnjenja.

Uz svaku priču u petoj fazi sačinjavaju se tri prateća dokumenta: protokol (koji sadrži detalje o načinu snimanja), biogram (hronološki redosled biografskih podataka u životu žene) i sažetak date životne priče (koji istraživačima/cama omogućava detekciju elemenata za koje su zainteresovani/e).

Biogram, sažetak i protokol oslikavaju našu feminističku ideologiju „oral history” čiji je cilj da se životna priča žene sačuva i prikaže u najboljem mogućem svetlu. Treba imati na umu da između transkripta i biograma postoji interakcija do poslednjeg trenutka autorizacije, a da međusobno poređenje biograma i načina na koji žena sebe prikazuje u priči daju podatke za kasniju analizu identitetskih komponenti žene (up. Savić 2001).

Biogram je najteži za sačinjavanje, pošto se u njemu ogleda identitet date osobe. On se pravi na osnovu transkripta, a delove koji nedostaju nadopunjujemo podacima koje pronalazimo same ili ih nadopunjuje žena prilikom autorizacije. Važno je da pronađemo odgovarajući jezički izraz koji neće ugroziti njen integritet (up. Savić 2001).

U šestoj fazi se rukopis lektoriše, štampa i pohranjuje.

Metod životne priče u ženskim i rodnim studijama koristi se najčešće kao osnovni kvalitativni metod u raznim interdisciplinama, pa obiluje modifikacijama (što je vidljivo i u nizu drugih naziva: studije slučaja, životne istorije, biografski narativi, biografski intervju i dr.). Dok na primer intervjui održavaju relaciju moći (osoba koja intervjuiše, tj. postavlja pitanja, u mogućnosti je da odabere pitanje čiji odgovor želi da čuje od intervjuisane osobe), životna priča podrazumeva statusno jednaku interakciju među učesnicama zajedničkog događaja u raz-

govoru: žene koja priča životnu priču i žena koje je sluša. Takođe, žena sama bira šta želi da saopšti (Reinharz & Davidman 1996, 126-144) i sagovornica joj veruje.

Feministički pristup u životnoj priči omogućava uključivanje sagovornice kao subjekta i koautorke istraživačkog projekta. Žena koja sluša nije neutralna posmatračica, već aktivna slušateljka priče, koja sama po sebi utiče i na nju (Tepavčević 2010: 42). Kroz subjektivno, lično iskustvo stvarnosti pretočeno u priču pojedinačnih žena dobija se jedinstveno svedočenje uz konotaciju neizgovorenog, a u istinitost njihovih priče se ne sumnja. Time se osnažuju ne samo društvene grupe isključene iz glavnog toka istorije, već se i uči jedno od drugog, kako i zašto se nešto desilo, kako se osoba osećala i šta je to značilo za nju.

Vizuelne umetnice

U izboru vizuelnih umetnica Subotica čije životne priče prilažemo u ovoj knjizi ključnu ulogu imala je Nela Tonković tokom decenijskog rada u svojstvu kustoskinje (od 2010) i direktorke Savremene galerije Subotica (v.d. 2013, 2014-2018) (do 2016. Moderna galerija „Likovni susret“⁶) sarađivala je sa nizom vizuelnih umetnica iz Subotice, Vojvodine, Srbije, regiona i sveta. Budući da je upoznata sa stvaralaštvom i dometima subotičkih vizuelnih umetnica njena je stručna i feministička procena bila sa kojim savremenim umetnicama da ostvarimo saradnju te prikupimo i objavimo njihove životne priče. Osnovni je kriterijum izbora svakako pitanje znamenitosti.

⁶ Moderna galerija „Likovni susret“ osnovana je 1962. odlukom tadašnjeg Narodnog odbora Opštine Subotica, sa obavezom „da svake godine organizuje javno izlaganje umetničkih dela iz oblasti slikarstva, grafike, skulpture i drugih oblika savremene jugoslovenske umetnosti i da organizuje predavanja, razgovore sa umetnicima i likovnim kritičarima, kao i druge oblike popularizacije umetničkog stvaralaštva“. Uz to, zadatak je bio „praćenje, proučavanje, kolekcionisanje i upoznavanje publike sa umetnošću koja je tih godina nastajala u likovnim kolonijama“, u početku samo na teritoriji AP Vojvodine, a zatim i širom nekadašnje SFRJ. Tokom 70-ih i 80-ih godina prošlog veka nastoji da svoj rad veže za redovnu izložbenu delatnost a sredinom 90-ih formalno „prestaje da bude centralna sabirna ustanova za dokumentovanje rada umetničkih kolonija“ („O nama“, Savremena galerija Subotica, <https://sgsu.org.rs/misija-i-istorijat/>, pristupljeno 25.10.2024). „Likovni susret“ se od 1969. nalazi u palati Ferenc Rajhla (Ferenc Raichle), subotičkog arhitekte (od 1973. zgrada je zaštićeni spomenik kulture).

Ferenc Rajhl (mađ. Raichle J. Ferenc; Apatin, 1869 - Budimpešta, 1960) bio je mađarski arhitekta, kolekcionar umetničkih predmeta i umetnik. Živeo je u Subotici, Segedinu i Budimpešti (više podatak u: Duranci Bela, *Ferenc J. Rajhl vojvođanski arhitekta sa prekretnice vekova*, Matica Srpska, Novi Sad, 1981).

A šta jednu ženu čini znamenitom? Ozbiljniji teorijski radovi posvećeni pitanju znamenitosti u literaturi danas izostaju. Svenka Savić (2018) pod odrednicom „znamenita (poznata, izuzetna) osoba“ podrazumeva:

„osobu koja je dala poseban doprinos društvu, [...], a kojoj država daje posebnu zahvalnost: štampanje tekstova i knjiga, davanje imena ulicama, trgovima, podizanjem spomenika, štampanje likova na poštanskim markama, ili novčanicama.“⁷

Savić ističe da je za društvenu afirmaciju znamenitih osoba važno odgovoriti na nekoliko pitanja.

1. Zašto posebno govorimo o znamenitim ženama (a ne o znamenitim muškarcima)?

Odgovor su do sada dale feministički orijentisane istraživačice koje se bave pitanjima ženskog nasleđa i nasleđa žena. Ono što uvek ističu jeste da živimo u patrijarhalno uređenom društvu u kome se žene i njihovi doprinosi ne navode, marginalizuju, manje vrednuju, a same žene čine nevidljivim u svim oblastima života i delova

2. Na osnovu kojih pokazatelja su žene dobile mogućnost da budu proglašene znamenitim?

Najčešći pokazatelj jesu nagrade kao javno priznanje društva pojedincima (videti Stojković, 2024).

2.1. Po kojim kriterijumima žene dobiju vidljivost u Srbiji, na primer, u nazivima ulica, javnim spomenicima, u galerijama, muzejima, na poštanskim markama Srbije?

Gordana Stojaković (2008) istražuje krajem 20. veka u okviru projekta Znamenite žene Novog Sada (1999) u ŽSI koliko je ulica u Novom Sadu imenovano po znamenitim ženama, koje su to društveno podržane ženske uloge i gde se ulice sa ženskim imenom u strukturi gradskog prostora nalaze – od centra ka periferiji grada. Osnovni rezultati istraživanja (u periodu 1999-2008) su da „se sve više prostora imenuje po znamenitim ženama, ali da prema ulogama koje su podržane, kroz ženske biografije označene kao značajne, preovlađuju umetnice, komunistkinje i dobrotvorke. Osim komunistkinja, koje su u skladu sa ideološ-

⁷ Rečnik srpskoga jezika Matice srpske (2011: 423) nudi sledeće definicije: „znamenitost i znamenitost, -osti ž 1. osobina onoga što o je znamenito, važno, važnost, značaj. 2. ono što predstavlja veliku društvenu ili drugu vrednost, značajan predmet, stvar: znamenitosti Jerusalima.“ i „znameniti znamenit, -a, -o 1. čuven, slavan, ugledan: ~ čovek, ~ delo. 2. značajan, važan; pun vrlina; ~ epoha, ~ pismo; ~ konj.“

kim planom u socijalističkom periodu, „dobile“ centralnu gradsku zonu, većina ostalih je na periferiji grada.“ (Stojaković 2008: 1).

Slična istraživanja u Subotici izostaju do danas.

Istraživanja o načinu izbora i prikazivanja znamenitih žena na poštanskim markama u Srbiji u periodu 2006–2018 (Bašaragin i Savić 2021: 194) ukazuju da: „1. samo nekoliko žena dobilo je privilegiju da bude prikazano na markama u ovom periodu; 2. sve one pripadaju srpskoj kulturi, a nijedna drugim nacionalnim zajednicama. Ovo nam jasno predočava da je u pitanju ideološki kriterijum.“.

2.2. Znamenitost važi i kao osnovni kriterij da se neka osoba uvrsti u enciklopediju.

Uglješa Belić (2018: 145) konstatuje „nedovoljan broj enciklopedijskih odrednica o ženama“, potom da „prisutna je i implicitna rodna diskriminacija“ jer „odrednice o ženama su kraće (izraženo, kako je napred navedeno, brojem redaka) i u njima je često korišćen rodno diskriminatoran/seksistički govor“. Autor uočava i „da u uređivačkim koncepcijama postojećih enciklopedija postoji eksplisitna rodna diskriminacija“ pošto „je nedopustivo malo žena u uredništvima analiziranih enciklopedija, takođe i nedovoljan broj žena među autorima/kama enciklopedijskih odrednica“.⁸

Rod kao komponenta identiteta i kao jedan od kriterija vrednovanja znamenitosti neke osobe nikad ne stoji izolovano, već u sadejstvu i međuzavisnosti sa drugim komponentama identiteta: rasom i klasom, ali i nacijom, veroispovešću i sl. (Bašaragin 2019: 9–10).

Kada umetnice govore

O načinima izražavanja i umetničkog stvaranja vizuelnih umetnica sa kojima smo sarađivale tokom nastanka knjige možemo govoriti iz više uglova u zavisnosti od toga šta nam je cilj, ali možemo biti saglasne da dele zajednički medij umetničkog izražaja koji je neverbalan, bogat slikovnošću, duboko asocijativan, ukorenjen u konceptualnosti i imaginaciji a doživljavamo ga putem čula vida. Na taj izraz su 'navikle', konstantno ga razvijaju i usavršavaju.

U situaciji razgovora, a tokom nastanka životne priče, vizuelne umetnice su „prinudene“ da koriste drugačiji medij izražavanja – *govor*, s naznakom da je prirodan svima nama kao društvenim bićima. U datoj interakciji s sagovornicom

⁸ Rezultati istraživanja na korpusu odrednica u postojećim enciklopedijama na slovo A i B u periodu 90 godina (1925-2014) pokazuju da su žene u enciklopedijama manje zastupljene, a da su oblasti delovanja uvrštenih žena prevashodno „umetnost“ i „obrazovanje“.

(osobom koja stimulise razgovor i beleži ga) one konstruišu svoju životnu priču prizivajući sećanja i istovremeno aktiviraju pojedine identitetske komponente.

Očigledna osnovna karakteristika vizuelnih umetnica u ovoj knjizi jeste interdisciplinarnost u umetničkom stvaralaštvu:

Pristup koji koristim u svojoj umetničkoj praksi je često interdisciplinaran.
(Maja)

Holistički pristupaju temama kombinujući različita znanja, tehnike i metodologije iz više oblasti vizuelnih umetnosti: slikarstva, grafike, performansa, primenjene umetnosti, animacije i sl., često istovremeno. U traganju za najprijemčivijim načinom u prenošenju i razrađivanju ideja, osećaja i koncepata veliku pažnju posvećuju konstantnom učenju, profesionalnom umetničkom usavršavanju kako bi uvećale sumu veština, znanja i kompetencija. U širokoj lepezi tema i osobenosti vizuelnih predstava često se pojedini segmenti preklapaju, međusobno prožimaju, uključujući i tok životne priče koju ni u kom slučaju ne treba posmatrati linearno. Događaji, osobe, prostori, interesovanja, ljubavi i slučajnosti prepliću se u mreži iskustava i sećanja koje nam umetnice pripovedaju.

Oduvek znaju da je umetnost njihov poziv i poriv:

- *Kad sam bila mala govorili su: -Ma samo joj kupite plastelin i bojice i nećete znati za nju. To je uvek bila glavna stvar koja me zanima.* (Edita)
- *Nikada se nije desio svestan momenat u mom životu da sam ja odlučila da se bavim umetnošću nego sam uvek mislila umetnost je odabrala mene a ja sam samo išla prirodnim tokom.* (Jelena)
- *Od najranijih dana sam znala da želim da se bavim nečim što je vezano za likovnu umetnost. Uvek sam volela da crtam i kopiram prizore iz slikovnica i stripova.* (Jasmina)
- *Odmalena sam bila dijete koje je živjelo u svom svetu. Imaginarni neki svet. Uvijek sam sjeckala, prekrajala, crtala,... bila sam kreativno dijete i maštom i djelom.* (Melinda)

Definišu šta je umetnost za njih.

- *Umetnost je neodoljiva istina.* (Edita).
- *Nije umetnost radi umetnosti. Prepliće se tu i filozofija i svašta nešto. Došla sam do toga **u svom životu** da volim kada ima objašnjenja za umetnost – zbog čega, zašto, kako. Da se tumači ali i da ima konkretan koncept, rad, težinu. To me 'radi', a ranije me to nije 'radilo' nego puki crtež, slika.* (Jelena)⁹
- *Umetnost je najplemenitiji element ljudske civilizacije. Ona mora da bude angažovana i da se bavi trajnim vrednostima i filozofskim temama koje su*

⁹ Sva isticanja bold-italik-varijacijom u citiranim tekstovima M.B.

univerzalne i tiču se svakog čoveka, umesto da se svodi samo na površne motive ili trendove, dnevno-političke teme koje za dve decenije neće ništa značiti onome ko ih bude iščitavao. (Jasmina)

- Šta je umjetnost za mene? Pa **to sam ja** u svakom slučaju. Umjetnost je za mene moj način disanja, funkcioniranja, razmišljanja, izražavanja u krajnjem slučaju i bivanja zato što je meni umjetnost moj život prije svega. To sam ja. (Melinda)

Podrška porodice je prisutna.

- [...] mama i tata su uvek podržavali moju želju da mi umetnost bude životni poziv. (Jasmina)
- Mama i ja smo prodale zlato koje sam imala da bismo platile kartu u jednom pravcu. (Jelena)

Postoji ženska genealogija.

- Kad sam bila tinejdžerka, baka Otilija je već živela sama, tu se naš odnos produbio. U tom periodu sam postala najbliža sa njom. Tad sam se pripremala za Akademiju. Jednu godinu sam ostala kod kuće a ona je bila moj prvi model. (Lea)
- Znala sam da će činjenica da je preživela holokaust i Aušvic u nekom trenutku biti tema kojom ću se baviti, ali sam mislila da će biti mnogo kasnije, **kad budem starija**. (Lea).
- Baka Roza je bila **fantastična žena**. I dan danas je tabu razvesti se, a tek tada, ali ona je bila jak karakter, strašno vredna, talentovana žena za kačkanje, štrikanje i svašta nešto. Tako da se reinkarnacija bake vratila u mene u formi tkanja. (Jelena)
- Majka je svaki dan bila sa nama i čuvala nas, možda je od sedam dana nedeljno bio jedan da je nisam videla. Meni je bila jednako važna figura kao mama, nešto što je neodvojivi deo mog detinjstva i mog života i nema dana da je ne citiram. (Jasmina).
- Njen [ćerkin] dolazak meni u ruke i odlazak moje mame meni iz ruku, su zapravo dva najveća događaja u životu. (Edita)
- Vjerojatno su i neki davni preci bili nadareni što se tiče same umjetnosti, ali definitivno ističem **baku Pirošku**. Bila je samouka slikarica. Preko stotine slika je naslikala po uzoru na razglednice. (Melinda)

Neguju međusobna prijateljstva i saradnju u stvaralaštvu.

Tako su, na primer, Maja i Edita venčane kume i sarađuju u umetničkom radu sa Jelenom. Lea i Melinda realizuju zajednički projekat koji objedinjuje njihove doktorske disertacije. Jasmina je podučavala Leu vizuelnom izrazu.

- Umetnička saradnja sa mojom dugogodišnjom prijateljicom i kumom, dovela je do još većeg lokalnog umrežavanja, i stvaranja umetničkih veza, poput miljea koga treba negovati. (Maja)
- Ne mogu tačno da se setim pojedinosti, ali poveznica je bila definicija i traženje uporišta i doma. Dosetile smo se da bismo mogle da napravimo **zajedničku izložbu** na temu doma, ali i šire od toga, temama koje se tiču ženskog ne samo senzibiliteta nego ženskog postojanja u svetu umetnosti i šta znači biti žena umetnica van granica Srbije ili u Majinom slučaju biti majka i žena u svom telu. (Lea)
- Od 2018. godine surađujemo na **zajedničkim projektima**. Sjećam se bilo je ljetu kada smo nadošle na ideju o tomu da spojimo naše doktorate i da napravimo novi projekt. (Melinda)

Uz to, postoji jasna svest o višeslojnosti autorstva:

- U nastajanju jednog umetničkog dela autorstvo je jako složeno i razgranato. Nismo usamljeni kao ostrvo. Kad nas je više, ima više očiju i više glava koje misle i rade na jednoj stvari. (Lea).

Umetničko stvaralaštvo i umetnička praksa vizuelnih umetnica obuhvaćenih knjigom prožeti su feminističkim temama, poput majčinstva, rodni stereotipa, trudnoće i dojenja, menopauze i sl., ali i drugim društveno angažovanim pitanjima (ekologija) i sećanjima na važne istorijsko-društvene događaje, poput holokausta.

Ali saradnja sa drugim umetnicama jasno osvešćuje i njihovu poziciju žene u toj saradnji, one spoznaju neke istine o kojima feministkinje inače godinama govore. Tako su one feministkinje ne na osnovu pohađanih obrazovnih i edukativnih programa, nego na osnovu sopstvenog iskustva saradnje sa drugim ženama, umetnicama pre svega, ali i ženama u svojoj porodici i rodbini.

- Nikad nisam imala ideju o feminizmu evo dok nisam postala mama. I odjednom sam shvatila da sam prirodna feministkinja. Apsolutno! (Edita)
- Mislim da svaka žena treba da ima izbor da radi bilo koji posao i da imamo isti tretman kao i muškarci a da ne budemo kažnjene obaveznim tradicionalnim poslovima. (Jasmina)
- Kroz seriju radova 'Čistoća' osvestila sam da robujem ženskim rodnim ulogama i da moram ponuditi izlaz kroz čuvenu osmočasovnu podelu vremena u kojoj se osam sati radi, osam sati odmara i osam sati kulturno uzdiže. (Maja)
- [...] uloga **majke** me je najviše u životu osnažila i inspirisala. **Majčinstvo** me je promenilo kao ženu. [...] Donelo mi je nove životne spoznaje, nova iskušenja i granice koje vode saživot sa mojim bićem. (Maja)

- *Od kada sam **mama**, SLOBODA ima potpuno drugo značenje.* (Edita)
- *[Majčinstvo mi je donelo] Jako puno razumevanja i strpljenja. Pitanje: šta ja njima ostavljam u budućnosti?* (Jelena)
- ***Priroda** može bez nas, mi ne možemo bez nje. To preplitanje mi je postalo interesantno da analiziram, da pravim radove koji će na neki način biti poruke.* (Jelena)
- *Želela sam da njene [bakine] uspomene i život pretočim u izložbu. Tako je nastao Memento. O tom njenom iskustvu [holokausta] se u porodici nikada nije pričalo.* (Lea).

Dom

Subotica se u ovim svedočenjima pojavljuje kao polazno mesto za razmatranje složenih i često kontradiktornih osećaja pripadanja, identiteta i doma. Jelena problematizuje ideju doma u kontekstu savremenih ekonomskih pritisaka i nesigurnosti, Edita ga pronalazi u nomadskom modelu kreativnog prostora – ateljeu i on postaje simbol lične stabilnosti u pokretljivom životu. Lea, pak, iznosi paradoks savremenog iskustva: istovremena prisutnost svuda i nigde vodi ka gubitku osećaja identiteta. Pojam doma se fragmentira i transformiše, pretvarajući Suboticu ne u statičan centar pripadanja, već u jednu od tačaka u mreži fluidnih, hibridnih identiteta.

- *Tu sve počinje – preispitivanje **doma**, što sam ja napustila dom i kakav ja dom sada pravim i gde je u stvari dom u neoliberalnom kapitalizmu, kao zadužen građanin sa kreditom do guše. Nikada nećeš imati taj dom.* (Jelena)
- *Meni je ovo nekako baza, ali i ne pripadam, to sam htela da kažem, **nikad nisam kod kuće**. [...] Imam svoj atelje u Subotici ali sam ih imala i u drugim zemljama gde smo živeli. Gde god da budem imam „atelje“. Atelje je kao onaj kofer za šminkanje, moraš da imaš atelje.* (Edita)
- ***Sve je postalo mobilno i fluidno, osećam se kao da pripadam svuda i nigde, istovremeno.** Ali je istovremeno i problematično. Za mene je to baš teško pitanje zato što se stalno krećem i pripadam stalno nekim drugim krugovima. Zbog nepripadanja nigde i pripadanja svugde u isto vreme se zapravo gubi identitet.* (Lea)

Knjiga o savremenim vizuelnim umetnicama Subotice osvetljava raznovrsne načine u izražavanju sebe kroz sopstvenu umetničku praksu, ali otkriva i kompleksnost njihovih identiteta. Krasi ih osobena interdisciplinarnost u kojoj

kombinuju različite pristupe, znanja i umetničke tehnike kako bi verno prenosile ideje i koncepte koje stvaraju. Umetnički poziv razvijaju od najranijeg detinjstva, uz razumevanje i veliku podršku porodice i uz jasnu povezanost sa majkama i bakama. Umetnost je prema njihovim rečima ne samo stvaranje, već i način postojanja, razmišljanja i disanja.

Razvijena saradnja sa drugim umetnicama, sestrinstvo i prijateljstvo, kao i svest o višeslojnosti autorstva stvaraju uzornu umetničku zajednicu žena u Subotici ali i svetu.

Životne priče savremenih vizuelnih umetnica Subotice mogu ponuditi početne odgovore na pitanja gde je mesto umetnica u svetu umetnosti danas a u odnosu na umetnike ('muški svet') i otvoriti pitanje šta smatramo domom i gde pripadamo tj. da li uopšte konstantno pripadamo nekoj prostornoj odrednici. Građanke sveta, nastanjene svuda i možda nigde imaju i održavaju lični odnos sa subotičkim prostorom kao mestom povratka, osnaženja.

Namera ove knjige je da ponudi bolje razumevanje individualnih i kolektivnih iskustava umetnica sa subotičkog prostora afirmisanih i u Evropi (svetu) i da učini žensko umetničko stvaralaštvo prisutnijim i prepoznatim u višekulturnom i višejezičnom gradu Subotici.

Preporuke za neposrednu praksu

Neophodno je osnažiti saradnju između umetničkih institucija (galerija i muzeja), umetnica i lokalne zajednice da bi se stvorili uslovi za vidljivost i afirmaciju ženskog umetničkog stvaralaštva.

- Angažovati više medijskih platformi i inicijativa i putem medijskih sadržaja problematizovati položaj žena u kulturi i umetnosti kod nas, sa fokusom na njihov kreativni doprinos a sa namerom da unapredimo ukupnu društvenu percepciju o ženama u umetnosti.
- Obučiti i obrazovati polaznice i polaznike metodom životne priče u okviru ženskih i rodničkih studija kako bi, samostalno ili u timu, nastavile istraživanje, prikupljanje, dokumentovanje i objavljivanje životnih priča žena i približile ih javnosti.
- Istražiti, sakupiti na jedno mesto i objaviti biografije znamenitih žena u Subotici da bi stručna i šira javnost stekla uvid u to koliko su doprinele društvenom životu, kako grada, tako i regiona.
- Uvrstiti teme o znamenitim Subotičankama u programe ženskih studija.
- Trajno obeležiti javne i galerijske/muzejske prostore (spomen-ploče, umetnička dela ili nazivi ulica).

- Uvrstiti podatke o znamenitim ženama, u ovom slučaju znamenitim vizuelnim umetnicama u turističku ponudu Grada.
- Izrađivati biografske odrednice na Wikipediji o znamenitim (vizuelnim) umetnicama.

Literatura

Bašaragin, Margareta (2019), *Rod, kultura i diskurs razgovora u razredu*, Fondacija akademika Bogumila Hrabaka za štampanje doktorskih disertacija, VANU, Novi Sad.

Bašaragin, Margareta (2020), *Znamenite Jevrejke Subotice*, Futura publikacije i ŽSI, Novi Sad.

Bašaragin, Margareta (ur.) (2021a), *Sonja Licht: životna priča*, Futura publikacije i ŽSI, Novi Sad.

Bašaragin, Margareta (2021b), *Antifašistkinje Subotice: skojevke, partizanke i afežeovke*, Futura publikacije i ŽSI, Novi Sad.

Bašaragin, Margareta i Svenka Savić (2021), "Gender and Ideology: Women on Postage Stamps in Serbia: 2006-2018", *Teme*, Vol. XLV, No. 1, 193-211.

Belić, Uglješa (2018), *Rodna dimenzija enciklopedijskog teksta: ideologizacija i interkulturalnost*, Fondacija akademika Bogumila Hrabaka za štampanje doktorskih disertacija, VANU, Novi Sad.

Dabižinović, Ervina (2018), *Diskursi o ženama Boke Kotorske: rodni identiteti (1815–2015)*, doktorska disertacija, Centar za rodne studije, ACIMSI, Univerzitet u Novom Sadu.

Duranci, Bela (1981), *Ferenc J. Rajhl vojvodanski arhitekta sa prekretnice vekova*, Matrica srpska, Novi Sad.

Dražić, Silvia (prir.) i Vera Kopić (prir.), (2019), *Teorijski diskursi savremene ženske kulture*, Zavod za ravnopravnost polova, Novi Sad.

Kojić Mladenov, Sanja (2020), *Diskursi o rodu u umetnosti: konstrukcija profesionalnog identiteta umetnica u oblasti novih medija u Vojvodini krajem 20. i početkom 21. veka*, doktorska disertacija, mentorke prof. emerita Svenka Savić, prof. Dr Lidija Radulović, Centar za rodne studije, ACIMSI, UNS, Novi Sad.

Kojić Mladenov, Sanja (2020), *SKOK I ZARON. Diskursi o rodu i umetnosti: konstrukcija profesionalnog identiteta umetnica u oblasti novih medija u Vojvodini krajem 20. i početkom 21. veka*, ProArtOrg, Beograd.

Kostadinović, Nataša (2014), *Rodna analiza tekstova u pisanim medijima o kompozitorkama Srbije*, doktorska disertacija, mentorka prof. emerita Svenka Savić, Centar za rodne studije, ACIMSI, UNS, Novi Sad.

Kostadinović, Nataša (2024), *Rodna analiza tekstova u pisanim medijima o kompozitorkama Srbije krajem 20. i početkom 21. veka*, Zavod za ravnopravnost polova, Novi Sad.

Mitro, Veronika (2012), „Jedan primer analize teksta: Odnos sadržaja o sebi i sadržaja o drugima u životnoj priči“, *Prilozi proučavanju jezika*, Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik, 43, 193-213.

Obradović Ljubinković, Vera (2007), *Maga Magazinović: umetnost plesa i žensko pismo (pedagogija –feminizam – umetnička praksa)*, magistrarski rad, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd.

Obradović Ljubinković, Vera (2016a), *Koreodrama u Srbiji u 20. i 21. veku: rodna perspektiva*, doktorska disertacija, mentorke prof. emerita Svenka Savić, prof. Dr Lidija Radulović, Centar za rodne studije, ACIMSI, UNS, Novi Sad.

Obradović Ljubinković, Vera (2016b), *Koreodrama u Srbiji u 20. i 21. veku: rodna perspektiva*, Zavod za ravnopravnost polova, Novi Sad.

Obradović Ljubinković, Vera (2019), *Maga Magazinović*, Fakultet umetnosti Univerziteta u Prištini, Kosovska Mitrovica.

Reinharz, Shulamit & Davidman, Lynn (1996), *Feminist Methods in Social Research*, Oxford University Press, New York, Oxford.

Savić, Svenka (ur.) (2001), *Vojvođanke (1917-1931): životne priče*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad, 7-28.

Savić, Svenka (ur.) (2007), *Romkinje 2*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

Savić, Svenka (ur.) (2015), *Profesorke Univerziteta u Novom Sadu*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

Savić, Svenka (2018a), *Erika Marjaš*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

Savić, Svenka (2018b), „Znamenite srpske žene“. Predavanje održano 24. jula 2018. na Filozofskom fakultetu, UNS, Novi Sad, na Letnjoj školi srpskog jezika, 30. jul – 5. avgust 2018.

Savić, Svenka (2019), *Žarko Milenković i Mirjana Matić*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

Savić, Svenka i Kristina Zarić (2023), *Rastislav Varga: Prvak Baleta Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu (1955-2021)*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

Stojaković, Gordana (2008), „Žene i ulice“, Projekat Znamenite žene Novog Sada, neobjavljen tekst.

Stojković, Ratko (2024), *Leksikon srpskih priznanja baletskim umetnicima*, Alma, Beograd.

Savremena galerija Subotica (2024), „Misija i istorijat“, <https://sgsu.org.rs/misija-i-istorijat/>. Pristupljeno 19.10.2024.

Tepavčević, Tatjana (2010), *Women`s memory project: Methods and politics of the presentation of the memory*, master thesis, Central European University, History Department, Budapest, Hungary.

Rečnik srpskoga jezika (2011), izmenjeno i popravljeno izdanje, Matica srpska, Novi Sad.

Persi i ja
Foto: Sanja Veljković, 2010.

Jasmina (1965), Subotica

Gde i kada si se rodila?

Rodila sam se 3. avgusta 1965. godine u Subotici. Moji roditelji su tada živeli u kući koju su dobili na korišćenje od preduzeća „Peščara“, gde su oboje radili u poljoprivrednom kompleksu. Prve dve godine svog života provela sam u selu Nosi, blizu Hajdukova. Kasnije smo se preselili u stan u Zmaj Jovinoj ulici, gde sam provela svoje detinjstvo i ranu mladost.

Roditelji?

Tata se zvao Alojzije. Prve dve godine studirao je kao vanredni student, a „Peščara“ ga je stipendirala da završi Ekonomski fakultet, treću i četvrtu godinu. Nakon toga je radio u „Peščari“, „Vojvodinaputu“, „Jugokoži“ i kasnije u „Mladosti“. Bio je veoma posvećen svom poslu i nikada nije voleo da se bavi politikom. Ni mama ni tata nisu bili u strankama, smatrali su da je iskrenost i poštenje prema poslu i ljudima ono što ih definiše. Tako su vaspitali i mene i moju sestru i usadili u nas vrednosti kojih se i danas držim.

Mama Jovanka je imala srednju ekonomsku školu. Bila je jedna od prvih pacijentkinja novootvorenog Instituta u Sremskoj Kamenici zbog teškog oblika tuberkuloze pluća tokom srednjoškolskih dana, što ju je primoralo da se ispiše iz škole. Kasnije se vratila i završila srednju školu kao vanredna učenica. Radila je u „Peščari“ do penzije, prvo u direkciji, a kasnije na Šupljaku, blizu mesta gde je počela svoju radnu karijeru.

Mama i tata su iz okoline Subotice, tata iz Starog Žednika a mama iz Tavankuta. Nakon rata, kada su delili kuće u Starom Žedniku, majčina porodica se preselila tamo, ali moja baka Kata (màjka) nije htela da ostane. Ona je bila feministkinja i fajterka, izuzetna učenica koju je grad hteo stipendirati, ali su njeni roditelji smatrali da ne treba da se školuje, nego treba da služi u gradu u gospodskim kućama. Tako je màjka bila sprečena da ostvari svoje potencijale. Prvog muža, maminog tatu, izgubila je pred sam kraj II svetskog rata. Deda Ivan je bio samo dvadeset šest godina kada je izgubio život na Slavanskom frontu 19. aprila 1945. Màjka se skoro deceniju kasnije ponovo udala i razvela pre rođenja moje tetke, ostavši sama sa dva deteta. Ipak, donela je hrabru odluku da se preseli u grad sa mamom i tetkom i uzela je ponovo svoje devojačko prezime Gršić.

Jesi li kao mala provodila vreme sa njom, je li vas je čuvala nekad?

Majka je svaki dan bila sa nama i čuvala nas, možda je od sedam dana nedeljno bio jedan da je nisam videla. Meni je bila jednako važna figura kao mama, nešto što je neodvojivi deo mog detinjstva i mog života i nema dana da je ne citiram. Bila je toliko duhovita. Pokojni čika Bela Duranci¹⁰ je uvek govorio da je fenomenalna jer sam često pričala o njoj i prepričavala priče koje je ona meni pričala. Jako sam je volela.

Na žalost godinu dana je nadživela mamu, umrla je 2003. i mada je imala osamdeset tri godine verujem da bi još poživela ali ju je prerana smrt moje mame potpuno uništila. Doživeti smrt svog deteta je po meni najstrašnija tragedija. Mama je umrla 2002, na rođendan moje starije ćerke. Imala je šezdeset jednu godinu. Tata mi je umro 2004. sa šezdeset i pet. U roku od dve godine ostala sam bez oba roditelja i moje majke i ovaj gubitak najvažnijih osoba mog detinjstva i kasnijeg života je ostavio ogromnu tugu i prazninu u meni.

Moji roditelji su se razveli kada sam imala pet godina. Mama se iselila iz zajedničkog stana. Živela je kao podstanar preko puta majke. Tamo smo živele i sestra i ja a vikendom smo dolazile u Zmaj Jovinu kod tate. Tata je ubrzo dobio kadrovski stan od firme koji je kasnije otkupio. Mama nikada nije loše govorila o njemu; bio je najdivniji tata na svetu, ali kao suprug imao je svoje komplekse i nepoverenje, što ga je činilo lošim partnerom zbog snažne ljubomore.

Mama je kasnije bila u višegodišnjoj vezi sa jednim čovekom koji se na žalost pokazao kao prilično loš izbor. Nisu se često viđali jer je njegova porodica bila protiv veze sa ženom koja je već bila razvedena i imala dvoje dece. Kada je mnogo godina kasnije mami stigla fatalna dijagnoza iz Kamenice, on se kukavički povukao i više nije dolazio, ostavivši mamu da se sama bori.

Nikada se nisam oporavila od ovih gubitaka i verovatno nikada ni neću. Nema dana da se ne setim njih i da ne poželim da im kažem kada mi se nešto lepo desi. Često se mašim telefona da ih nazovem, ali onda shvatim da nemam koga da zovem i to me jako potrese. Ne može se opisati ljubav roditelja prema detetu - to je jedna posebna vrsta ljubavi i niko te nikada ne voli kao tvoj roditelj. Tu vrstu ljubavi zauvek izgubiš njihovim odlaskom.

¹⁰ Bela Duranci (Bač, 1931 – Subotica 2021), istoričar umetnosti, kustos i jedan od osnivača „Likovnog susreta“ u Subotici. Autor je brojnih publikacija iz oblasti likovne umetnosti među kojima su i *Arhitektura secesije u Vojvodini* (Grafoprodukt, Subotica, 2005) i monografija *Slikar Stipan Kopilović (1877-1924)* (Zavod za kult. Vojv. Hrvata, Subotica, 2011). Bavio se istraživanjem delatnosti pretežno zavičajnih i vojvođanskih likovnih umetnika, secesijom u Subotici, razvojem i radom umetničkih likovnih kolonija u Vojvodini kao i zaštitom spomenika. Dobitnik je mnogo brojnih nagrada i priznanja (up. Papdi i Vojnić Hajduk 2022).

Sestra?

Sestra Zorana je mlađa od mene osamnaest meseci, rodila se 30. januara 1967. Krenula je malo ranije u školu pa smo bile razred jedna za drugom. Uvek smo se igrale zajedno i bile najbolje drugarice tokom čitavog odrastanja. Naravno bilo je tu i svađe kao i kod svih sestara i braće, ali je najviše lepih uspomena i osećaja da sve možemo deliti, lepo i ružno i biti podrška jedna drugoj.

Koji ti je najdraži ili najbolji utisak ostao iz detinjstva?

Imam dosta stvari kojih se sećam iz detinjstva, i nekih događaja i nekih slika koje su mi ostale urezane. Moji su se razveli kada sam bila pet godina. Ja to uopšte nisam shvatala kao neku tragediju jer je meni bilo divno i kod mame a bilo mi je divno i kod tate. Sestra i ja smo uvek išle vikendom kod tate, a kod mame smo bile preko radne nedelje i oboje su nas obožavali i činili da se mi divno provodimo.

Sa mamom smo uvek čitale neke slikovnice, Politikine zabavnike, stripove, knjige... Mama je uvek znala da napravi neka sitna svakodnevna iznenađenja koja su pokazivala njenu neizmernu ljubav i pažnju koju smo mi u svakom trenutku osećale. To je nešto što jednostavno ne možeš da izbrišeš.

Deca sa tatama uvek imaju neke avanture jer su tate obično manje opterećene time da održavaju kuću i da kuvaju. Kod tate smo za vikend uvek imale isti reper-toar – karmonadla sa krompirom zapečena u rerni, supa iz kese i to je bio super ručak. Tata je imao plavi Tomosov APN motor, sestra je sedela napred a ja nazad i s tim motorom smo išli svuda. Znam da smo često odlazili na Majšanski most i gledali vozove. Tatin tata Franjo živeo je u Budimpešti i mi ga u tom trenutku još nikada nismo videle. Kada bi neki voz prolazio pitale smo tatu gde ide a kada je tata rekao da ide za Budimpeštu, uvek smo maštale kako izgleda ta Budimpešta i slale smo pozdrave dedi. Znale smo po sat i po vremena stajati sa tatom na vrhu Majšanskog mosta i posmatrati vozove i maštati da se vozimo u neki drugi grad i vidimo neke divne stvari.

Sa tatom smo se uvek igrale i on je imao beskrajno strpljenje. Čak i kada je gledao TV dozvolio bi da mu pravimo „frizure“ ili mu „popravljam“ zube sa nekim escajgom a on je sve to trpeo. Uvek smo se igrale sa njim i išli u posete kod tetki i stričeva, u bioskop, Zoo vrt, kupanje na Paliću ili na bazenu, igrali tablice, šah...

Sećam se da su oba moja roditelja provodila sa nama lepo kvalitetno vreme, a danas su roditelji toliko opterećeni da najčešće deci daju mobilne telefone ili tablet sa igricama. Današnja deca i roditelji bi bili srećniji da provode vreme u zajedničkim aktivnostima.

Jesi li išla u obdanište?

Išla sam samo u predškolsku grupu u obdaništu na uglu Gajeve ulice i ulice Ivane Brlić Mažuranić jer je mama tamo živela kao podstanarka. Kada sam krenula u školu majka me je tramvajem vodila svaki dan u školu „Kizur Ištvan“ znajući da ćemo se mi u toku školske godine doseliti u Zmaj Jovinu. Drugo polugodište smo već bile u Zmaj Jovinoj i išla sam u staru zgradu škole „Kizur Ištvan“ koja je pre nekoliko godina srušena i zamenjena jednom novom, bezličnom višespratnikom.

Kako se zvala učiteljica?

Učiteljica se zvala Magda Stantić. Bila je divna učiteljica koju sam jako volela. Bila sam tužna kada sam saznala da je obolela od Alchajmerove bolesti. Sećam se kako nam je objašnjavala protok vode na veoma slikovit način, koristeći jednostavna sredstva da nam olakša pamćenje a mi smo je sa divljenjem slušali.

Volela si da ideš u školu?

Da, volela sam da idem u školu, bila sam prava štreberka. Uvek sam jako volela da učim i taj entuzijizam i danas nosim sa sobom. Radujem se svim stručnim konferencijama (najviše posećujem one koje se tiču muzejske edukacije), gde uživam slušajući predavanja kolega. Iako živim na divnom Paliću koji obožavam, tokom većeg dela godine sam retko kod kuće, vikendi su mi ispunjeni obavezama kao što je briga o kući, psima i mačkama koje sam uvek udomljavala sa ulice i obavljanjem raznih privatnih obaveza. Zbog svega navedenog danas mi je teže naći onoliko vremena koliko bih želela za neka nova učenja. Tako je i sa programom Ženskih studija kome bih veoma volela da se posvetim jer je i to mesto učenja i saznavanja uzimajući u obzir i činjenicu da je borba za prava žena i dalje aktuelna sve dok se društvo potpuno ne emancipuje, ali me i ta mala udaljenost od grada sprečava da dođem jer teško uspevam da uradim sve obaveze. Apsolutna sam pristalica koncepta celoživotnog učenja.

Imala si najbolju drugaricu?

Moja najbolja drugarica u osnovnoj školi bila je Eva Blaboli. Bile smo nerazdvojne od drugog razreda pa sve do kraja srednje škole. Eva i ja smo retko sedele zajedno u istoj klupi. Bile smo mirne i uvek su nas stavljali pored učenika koji su bili problematični, ali smo se dobro slagale s njima.

Nakon devetog i desetog razreda, Eva je otišla u medicinsku školu a kasnije na Višu medicinsku školu u Beogradu, dok sam ja nastavila da jurim svoj san

o akademiji umetnosti. Naša viđanja postala su ređa jer nas je život odveo na različite strane.

Kada si shvatila ili saznala da je umetnost tvoj život, tvoj poziv?

Od najranijih dana sam znala da želim da se bavim nečim što je vezano za likovnu umetnost. Uvek sam volela da crtam i kopiram prizore iz slikovnica i stripova. Iako su moji roditelji bili ekonomisti i nisam imala priliku da upoznam mnogo umetnika, moja želja za umetnošću nikada nije nestala a mama i tata su uvek podržavali moju želju da mi umetnost bude životni poziv. U osnovnoj i srednjoj školi sam obožavala časove likovnog, mada su se često menjali nastavnici. U gimnaziji smo se više fokusirali na teoriju i istoriju umetnosti, a sećam se da nam je u devetom i desetom razredu predavao Sava Halugin.¹¹ Danas honorarno radim u srednjoj školi gde je plan i program većinom baziran na istoriji umetnosti, sa nešto manje praktičnih vežbi u likovnom izražavanju. Pripremam ponekad i decu koja žele da se upišu na Akademiju i zaista volim to da radim i uvek sam jako srećna kada se oni uspešno upišu i ostvare lepe umetničke karijere.

Kako si odlučila da ideš na akademiju?

Odluka da idem na Akademiju je bila doneta još u osnovnoj školi. Nisam tada znala konkretno gde i kako treba da idem, da se pripremim, ali sam znala da to mora da bude likovna umetnost. Kao devojčica, želela sam da budem modni kreator ili kostimograf zbog ljubavi prema filmovima. Pošto je u Jugoslaviji tada postojao samo jedan fakultet za ovaj poziv, Akademija primenjenih umetnosti u Beogradu, odlučila sam da pokušam upisati Smer za kostim i savremeno odevanje. Moj otac je dobio kontakt sada već pokojnog Gabora Siladija¹², slikara i višegodišnjeg direktora „Likovnog susreta“. On me je pripremao za prijemni iz oblasti crteža. Tada nisam znala koliko je važno da paralelno idem i na pripreme iz oblasti modnog dizajna. Prvi prijemni ispit je bio neuspešan jer na samo pet mesta za čitavu Jugoslaviju, bez adekvatne i celovite pripreme, nije bilo šanse da

¹¹ Sava Halugin (Novi Kneževac, 1946), akademski vajar, dopisni član SANU, Beograd, Odeljenje umetnosti (2018-). Osnovne (1972) i magistarske studije vajarstva (1978) završio na Fakultetu likovnih umetnosti Univerziteta u Beogradu. Do 1994. ima status slobodnog umetnika u Beogradu. Radio je kao profesor Metodike likovnog vaspitanja sa praktičnom nastavom na Visokoj školi strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Subotici (1994-2013). Član je udruženja ULUS, ULUV i UPIDIV. Dobitnik mnogobrojnih priznanja i nagrada (up. Halugin i Arsić 2021).

¹² Gabor Siládi (Szilágyi Gábor) (Pačir, 1926 – Subotica, 2007), slikar i grafičar, jedan od osnivača „Likovnog susreta“ i njegov višegodišnji upravnik. Završio je Višu pedagošku školu u Novom Sadu (1949) na likovnom odseku. Organizovao je umetničke kolonije u Jugoslaviji, povezivao umetnike Jugoslavije i Mađarske (up. *Civilnapló*, 7.11.2007).

se upišem. Nakon pauze od godinu dana pokušala sam na istoj Akademiji upisati grafički dizajn. Ni iz ove oblasti nisam bila dovoljno spremna pa sam upisala književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Podrška porodice i mentora me je ohrabrila da ne odustanem od svog sna.

Ovu godinu na književnosti sam shvatila kao šansu da proširim svoje vidike jer sve grane umetnosti se prožimaju i danas umetnik mora biti i mislilac i zanatlija koji će umeti svoju ideju materijalizovati na najadekvatniji način. Uživala sam u predavanjima i dobijala desetke iz stručnih predmeta, ali nakon nekog vremena odlučila sam se vratiti ideji o upisu na likovnu akademiju.

Sećam se profesorke narodne književnosti koja je bila stroga i zahtevna tokom vežbi. Imala sam tremu pred ispit jer su mnoge pesme predstavljale žene u ružnom kontekstu. Naročito sam se plašila da ne izvučem pitanje da analiziram pesmu „Sestra Leke kapetana“ jer sam imala posebno revoltirano mišljenje o njoj. Moja mama je obožavala narodnu književnost i često nam je čitala i epske i lirske pesme. Imala sam jasan stav o likovima poput Marka Kraljevića, koje sam smatrala nasilnicima. Kada sam na ispitu izvukla baš tu pesmu, znala sam da će biti teško da zadržim svoje mišljenje. Opisala sam scenu gde se jedna hrabra žena suočava sa tri pijana junaka koji je ponižavaju. Kritikovala sam njihovo ponašanje, rekla sam da bih radije govorila o Banović Strahinji koji je za mene istinski heroj. Marko Kraljević, kao „junak“ koji sakati ženu jer je imala hrabrosti reći istinu, bio je centralni deo mog izlaganja. Profesorka je bila iznenađena mojim tumačenjem i nazvala me sufražetkinjom. Dala mi je desetku.

U junu 1986. nakon dva neuspela prijemna na Akademiji primenjenih umetnosti shvatila sam da nije važno da upišem baš taj smer za kostim i savremeno odevanje jer je najvažnije upisati bilo koji likovni smer i dobiti osnovna saznanja i u oblasti estetskog razmišljanja i u zanatskom smislu, a onda se to znanje može uz malu pomoć usmeriti u bilo koju oblast. Odlazim prvi put na prijemni ispit na Akademiju umetnosti u Novom Sadu ali nikada nisam radila portret u glini te sam i ovde izgubila dragocene bodove i nisam uspela položiti prijemni iako sam prošla prvu selekciju. Pošto sam se fokusirala na pripremu za prijemni u junu, izgubila sam rokove za ispite na književnosti. Zbog pogrešne taktike morala sam obnoviti godinu.

Pošto sam bila na korak do upisa, na preporuku Gabora Siladija, zajedno sa budućim suprugom, Miroslavom Jovančićem, odlazim na časove vajanja kod Gabora Almašija.¹³ Ovog puta sam položila prijemni, ali Miroslav nije, pa smo u

¹³ Gabor Almaši (Almásy Gábor) (Totfalu kod Kanjiže, 1911 – Subotica, 1994), vajar. Diplomirao na Akademiji za likovne umetnosti u Beogradu (1952). Kao likovni pedagog radio u Subotici

avgustu 1987. otišli na prijemni ispit na Višu školu likovnih i primenjenih umetnosti u Beogradu. Prijemni smo oboje položili. Iako sam te godine mogla upisati Akademiju umetnosti u Novom Sadu odlučila sam da ostanem sa Miroslavom u Beogradu. Ove dve godine studija su bile najlepše. Imali smo odlične profesore i divne kolege u klasi a naučili smo zaista mnogo.

Miroslav i Jasmina

Foto: Ivana Ivković, 2018.

Suprug?

Moj suprug Miroslav i ja smo bili zajedno više od dvadeset dve godine. Naš zajednički život započeo je u prvom mesecu naših studija na Višoj školi u Beogradu.

Zaprosio me je u vozu na povratku sa prijemnog ispita u Beogradu. Odlučili smo da se venčamo a datum venčanja, 31. oktobar je bio višeznačan. Tada se slavi Sveti Luka, zaštitnik umetnika, ali i Svetski dan štednje i Halloween. Bilo je to jedno skromno studentsko venčanje.

.....
(1953-1965), boravio u SR Nemačkoj (1966-1970); radio u subotičkom preduzeću „Aurometal“ (1970-1972). Bio je član ULUS-a i ULUV-a aktivno učestvuje u radu umetničkih kolonija (1959-1978) (up. Baranji 1982).

Nakon diplomiranja na Višoj školi u Beogradu odlazimo na prijemni ispit na Akademiju umetnosti u Novom Sadu gde smo bez problema konačno upisali studije. Po završetku studija u Beogradu, odlučili smo da se vratimo u Suboticu, gde smo živeli kao podstanari u Aleksandrovu¹⁴ ili, kako smo ga od milja zvali, Šandor Cityju.

Perem ruke, linorez u boji, 1991.

Foto: privatna arhiva

Miroslav i ja smo zajedno prošli kroz mnogo toga. Tokom dvadeset dve godine braka oboje smo izgubili roditelje, preživeli ratove i bombardovanje, hiperinflaciju, ali i sve lepe i značajne momente u životu, kao diplomiranje na Akademiji umetnosti, rođenje naših ćerki, useljenje u kuću koju nam je poklonio moj tata na divnom Paliću, zaposlenje, prve izložbe... Naš odnos je zasnovan na međusobnom poštovanju, ljubavi i podršci. Zajedno smo se suočavali sa svim izazovima koje nam je život donosio i to nas je samo još više povežalo. I dalje se trudimo da budemo tu jedno za drugo, kako u dobrim, tako i u teškim vremenima.

¹⁴ Predgrađe Subotice.

Studije u Novom Sadu?

Po završetku Više škole u Beogradu oboje smo konačno bili potpuno pripremljeni za prijemni ispit koji smo uspešno položili i upisali Akademiju umetnosti u Novom Sadu. Prva godina se razlikovala u odnosu na studij na Višoj školi u Beogradu, ali smo već imali mnoge teorijske predmete priznate iz prethodne škole, što nam je omogućilo da preskočimo drugu godinu i nakon prve odmah pređemo na uža usmerenja na trećoj i četvrtoj godini. Ja sam se opredelila za umetničku grafiku, a Miroslav za slikarstvo. U akademskom okruženju nije bilo važno koliko ko ima godina, što je stvorilo inspirativno ozračje. Naša generacija je bila bliska, Tibor Sarapka¹⁵, koji je studirao vajarstvo, takođe je bio deo naše grupe.

Diplomirala sam 1992. Miroslav i ja smo bili najbolji studenti na završnoj godini i nismo uopšte znali da smo dobili nagradu Univerziteta u Novom Sadu. Nazvala nas je telefonom neka gospođa iz studentske službe koja nas je pozvala da prisustvujemo dodeli nagrada u SNP-u ali nije rekla da smo mi dobitnici. Nismo otišli jer nismo imali gde da prenoćimo. Informaciju da smo nagrađeni smo slučajno saznali od Miroslavove koleginice sa posla. Objavljeno je u Biltenu Univerziteta Novog Sada. Bili smo u šoku jer smo propustili priliku za priznanje i novčanu nagradu koja nam je mnogo značila u tim teškim vremenima raspada naše države.

Posle diplomiranja?

Miroslav i ja se vraćamo u Suboticu. Ja sam trudna sa prvim detetom. Za završetak studija dobijam od tate na poklon kuću na Paliću. Odavde smo dali poslednje ispite i diplomski rad a uskoro i započeli naš radni vek.

Ćerke?

Imam dve ćerke. Iva se rodila 1. maja 1993. a Ena 8. marta 1999. Obe su upisale Akademiju umetnosti u Novom Sadu, na šta sam jako ponosna. Nose dva prezimena - Jovančić Vidaković, jer sam i ja zadržala i moje prezime a moj tata se silno radovao tome. Iva je diplomirala osnovne studije na Odseku za saksofon i bila je izuzetno talentovana. Tokom osnovne i srednje muzičke škole osvajala je

¹⁵ Tibor Sarapka (Szarapka Tibor) (Subotica, 1963 – Subotica, 2020), akademski vajar i slikar, scenograf u Muzeju pozorišne umetnosti Srbije, Beograd. Diplomirao je na Akademiji umetnosti u Novom Sadu na odseku vajarstva (1992). Bio je član UPIDIV-a i ULUV-a; izlagao je na brojnim samostalnim i kolektivnim izložbama u zemlji i inostranstvu. Dobitnik je nagrada „Dr Ferenc Bodrogyari“ (2000, Grad Subotica), „Forumove“ nagrade za likovne umetnosti u Novom Sadu (2000) i nagrade „Nađapati Kukac Peter/ Nagyapáti Kukac Péter“ u Bačkoj Topoli (2003) (up. Tonković, Marijanski i Jovančić 1999).

prve nagrade i svirala muziku za filmove za koje je Miroslav komponovao muziku. Master studije je završila na Odseku Muzika i mediji i sada radi kao muzička urednica u Studentskom kulturnom centru Novi Sad. Ena je diplomirala na Novim likovnim medijima i bila je i stipendista Fonda za mlade talente Republike Srbije. Učestvovala je na nekoliko radionica vezanih za film i filmsku kritiku i volontira već skoro deceniju na Festivalu evropskog filma na Paliću a radila je kao volonterka i na drugim festivalima (Međunarodni festival pozorišta za decu Subotica, Festival autorskog filma u Beogradu, Arsenal festu u Kragujevcu a ove godine je pozvana kao deo tima Filmskog festivala u Sarajevu). Umetničko obrazovanje im je omogućilo da se razvijaju u širokom spektru medija i estetike, što ih je usmerilo na put umetnosti koja možda ne donosi istu finansijsku sigurnost kao neke druge profesije ali definitivno ispunjava čoveka pravim vrednostima.

Ćerke,
Ena i Iva (2007)
Foto: privatna arhiva

Kad je bila tvoja prva izložba i šta si na njoj izlagala?

Moja prva izložba bila je kolektivna na četvrtoj godini studija na Akademiji u Novom Sadu. Naročito sam ponosna na izlaganje na Majskoj izložbi Grafičkog kolektiva u Beogradu jer je to žirirana izložba koja nije samo za studente nego za sve umetnike koji se bave grafikom. Nakon toga, poslala sam svoje radove na Salon mladih u Kikindi 1992. godine, gde smo Tibor, Miroslav i ja uspešno prošli žiri.

Moja prva samostalna izložba je bila sa Tiborom i Miroslavom u galeriji „Likovni susret“ 1995. godine. Tada sam istraživala apstraktne elemente iz svoje okoline, poput ciklusa inspirisanih kupatilima i dvorištem u Šandoru, što je bilo veoma inspirativno za mene. Nekoliko godina kasnije sticajem okolnosti oboje smo se zaposlili kao kustosi u ovoj galeriji a posebno zadovoljstvo mi je bilo što

sam kustosirala izložbe profesora Stanojeva i profesora Todovića u čijoj klasi sam diplomirala.

Prvo zaposlenje?

Prvi posao mi je bio u Ekonomskoj srednjoj školi „Bosa Milićević“ sa pola radnog vremena a dve godine kasnije dopunjavam ostatak norme u osnovnoj školi „VIII vojvođanska udarna brigada“.

U oktobru 2001. prelazim na posao kustosa u Galeriju „Likovni susret“ i tokom godina honorarno sam imala časove u Ekonomskoj školi, Medicinskoj školi, „Bolyai“ gimnaziji u Senti, Gimnaziji „Svetozar Marković“ u Subotici a sada već deceniju radim u Klasičnoj biskupijskoj gimnaziji „Paulinum“. Briga oko dece i posao ostavili su malo mesta da se bavim umetnošću. Smatram da je još dug put u borbi za prava žena. Ne postoji emancipacija žena dok se društvo ne emancipuje. Smeta mi što se često očekuje da žene obavljaju tradicionalne kućne poslove, čak i kada radimo i zarađujemo kao i muškarci. Na primer, kada se vratimo kući, često se pretpostavlja da treba da posle posla kuvamo, peremo sudove, spremamo, peremo veš, pomažemo pri izradi domaćih zadataka, idemo na roditeljske sastanke, dok muškarac treba da se bavi „muškim poslovima“ ili odmara jer je bio na poslu. Mislim da svaka žena treba da ima izbor da radi bilo koji posao i da imamo isti tretman kao i muškarci a da ne budemo kažnjene obavezanim tradicionalnim poslovima. Treba da budemo partneri u svim segmentima zajedničkog života pa tako i u obavljanju kućnih poslova i čuvanju dece. Na venčanjima se uvek citira najvažnija rečenica velikog Duška Radovića „Povećavajte svoje obaveze da ne biste ugrozili prava drugoga.“. Ovo je suština svega i kada bi se svi pridržavali ovog saveta bilo bi uvek prostora da se bavimo onim što volimo.

Kako dospevaš u „Likovni susret“?

Miroslav prvi dobija poziv od tadašnje direktorke „Likovnog susreta“ Olge Šram¹⁶ da iz škole pređe u galeriju. Nakon tri godine preminula je naša divna grafičarka i kustoskinja „Likovnog susreta“ Katarina Tonković Marijanski i Olga Šram poziva i mene da se pridružim timu Galerije jer imam iskustvo u komunikaciji sa decom i većim grupama, govorim mađarski i engleski, poznajem rad na računaru i odgovorna sam prema svojim obavezama a upućena sam u rad Galerije. Te 2001, imam već dva deteta, bebu i školarca, i dolazim u Galeriju po

¹⁶ Olga Šram (Zagreb, 1953), istoričarka umetnosti. Dugogodišnja direktorka „Likovnog susreta“ u Subotici (1985-2013). Saradnica HKC „Bunjevačko kolo“ i kolonije slamarki iz Tavankuta. Autorka stručnih radova (up. *Olga Šram, povjesničarka umjetnosti*, dokumentarni film, režija Rajko Ljubić, Subotica, 2010).

ugovoru o preuzimanju radnika. Danas sam za stalno zaposlena kao viša kustoskinja u oblasti muzejske pedagogije.

Prvo sam položila ispit za zvanje kustosa u Muzeju Vojvodine u Novom Sadu a 2018. polažem i ispit za višeg kustosa u Narodnom muzeju u Beogradu. Licencu za rad u školi (stručni ispit) sam položila u Gimnaziji „Isidora Sekulić“ u Novom Sadu.

Izložbe?

Nakon već pomenutih izložbi u Novom Sadu, Kikindi, Beogradu i prve samostalne izložbe u „Likovnom susretu“ i Muzeju u Zrenjaninu, počela sam rad na jednom novom ciklusu.

Godinama sam radila na ciklusu *Sinagoga* u koju sam se zaljubila. Moja majka Kata živela je iznad apoteke u crvenoj zgradi odmah pored Sinagoge. Često sam posećivala majku, gotovo svaki dan, dok sam bila u srednjoj školi i kasnije na fakultetu. Stalno sam gledala u Sinagogu koja je tada bila devastirana. Ona je meni bila magična zgrada kao Aja Sofija. U okviru predmeta fotografija kod profesora Karanovića fotografisala sam je iz uglova koje sam mogla videti samo iz majkinog dvorišta i sa njene terase. Tako je Sinagoga postala moja ljubav i inspiracija.

Na poziv bačkotopolske umetničke kolonije, prvi put sam 1995. godine počela da transponujem foto predloške na skice za grafiku. Prva tri linoreza i linogravure sam uradila 1997. godine, a ciklus *Sinagoga* sam završila 2001. godine.

Imala sam samostalnu izložbu kao deo otvaranja saradnje sa nekadašnjim bratskim gradom Osijekom u okviru obnove kulturne saradnje Subotice i Osijeka. Izložba je bila u Gradskoj galeriji „Waldinger“, zajedno sa grafičarkom Sandrom Vehabović. U okviru ove izložbe predstavila sam deo ranijeg opusa iz završnih godina Akademije umetnosti i ciklus *Sinagoga*. Izložba je ponovljena u martu 2002. u „Likovnom susretu“.

Novu važnu fazu predstavljao je moj ciklus o vozovima koji sam u nekim nznakama počela takođe još za vreme studija. Ovde je važno da istaknem podršku jedne snažne žene koja je odlična umetnica, književnica i koja se kao razvedeni roditelj sama brinula o svom sinu. U pitanju je Ildiko Lovaš koja je bila moja koleginica u Ekonomskoj školi. Ildiko je uvek podržavala moj umetnički potencijal, iako sam kao žena često osećala pritisak da potisnem svoje umetničke ambicije zbog brige o deci i kući. Kasnije, kao gradski sekretar zadužena za kulturu, Ildiko me podstakla da se vratim umetnosti. Poznavala je moj umetnički rad i uvidela da mi treba podstrek da se aktivnije angažujem. Želela je da izložim svoje nove radove u „Likovnom susretu“ za Dan grada 2007. godine. Naime, davno sam počela sa skicama i fotografijama vozova, tražila sam čak posebnu dozvolu da

Sinagoga portal, linogravura, 1997,
ručno slikanje detalja.
Foto: privatna arhiva

me puste na železničku stanicu da snimam. Još na Akademiji sam radila prve radove na temu železnice. Nakon sporadičnih radova nevezanih za ciklus grafika o vozovima, konačno sam napravila skice za ciklus *Putovanje* u metaforičkom i bukvalnom smislu. Železnica je zaista snažan i važan deo mog života. Zbog zadatog roka završavala sam izložbu u zadnji čas. Mnogo toga se iskomplikovalo, ali je izložba uprkos svemu prošla odlično. Ildiko je otvorila izložbu i bila je apsolutno oduševljena i ponosna što je uspjela da me pokrene da se vratim mom umetničkom pozivu.

Plava lokomotiva,
linogravura, kombino-
vana tehnika, 70 x 60
cm, 2006.

Foto: privatna arhiva

Nekoliko meseci kasnije, kada je otvoren konkurs za nagradu Pro Urbe, Ildiko Lovaš me nominuje za ovo priznanje, ali predlog šalje u svoje lično ime, kao umetnica, majka i žena koja razume žrtve koje jedna žena mora da podnese kada se bavi umetnošću - ili umetnost ili porodica, jer je nemoguće da obe stvari

budu u jednako dobrom balansu. Dobila sam nagradu. Ponosna sam što sam je dobila jer je jedna žena i umetnica verovala u mene i smatrala da je zaslužujem. Bez političkih i nacionalnih kalkulacija. Iskreno i u dubokom uverenju da ja to zaslužujem. Zahvalna sam joj što me je podržala na više nivoa i što je bila uz mene u ključnim trenucima.

Ponosna sam i što sam ušla u selekciju projekta „Umetnička grafika i savremeni mediji“ koja je bila inicijalno prikazana u „Likovnom susretu“ a zatim i u „Dvorcu Petrovića“ u Podgorici i Galeriji „Rajko Mamuzić“ u Novom Sadu. Bila sam izabrana i u selekciji na izložbi „Srpska grafika danas“ u Prodajnoj galeriji „Beograd“ i u Srpskom kulturnom centru u Parizu.

Saradnja sa Nelom?

Nela se pridružila timu naše Galerije 2010. godine i radila tri godine kao kustos. Nakon odlaska direktorke Olge Šram u penziju, 2013. godine, postala je vršilac dužnosti direktora. Ona je naglasila važnost edukacije muzejske publike i promocije izložbenog sadržaja kao glavnog zadatka muzeja u savremenom svetu. Postala sam muzejska edukatorka, zajedno smo osmislile programe i aplicirale za sredstva Ministarstva kulture Republike Srbije, što je omogućilo pokretanje novih inicijativa. Zahvaljujući Neli, postali smo referentna tačka i u galerijskoj delatnosti i u oblasti muzejske edukacije. Nela me je podstakla da se bavim društveno angažovanim projektima, uključujući rad sa grupom Škart. Pod njenim mentorstvom, razvila sam interesovanje da profesionalno napredujem, te se sada pripremam da apliciram za poziciju muzejskog savetnika uz njenu podršku. Njena jasna vizija uvela je našu Galeriju kao relevantnu tačku na kulturnu mapu naše zemlje i regiona. Novom programskom politikom došlo je i do promene naziva ustanove u Savremena galerija Subotica i zahvaljujući Neli imam čast i priliku upoznati i sarađivati sa najeminentnijim vizuelnim umetnicima sa međunarodnom reputacijom. Ona me uvek podstiče da učim i idem korak dalje u svom poslu. Imam privilegiju što radim sa tako posvećenom i stručnom osobom kao što je Nela.

Planovi za budućnost?

Želim da se vratim na umetničku scenu, ali imam strah od javnog prostora. Umetničko delo mora da komunicira sa publikom. Umetnik sebe veoma izlaže i u tom procesu je i veoma ranjiv. Često postoje i određeni trendovi, pa ukoliko se ne uklapate u njih, teško da će vaš rad biti zapažen. Primer je i forsiranje mladih umetnika koji po difoltu rade najbolje projekte jer je u tom periodu trend da je fokus samo na mladim umetnicima. U potpunosti podržavam davanje šansi mladima. Moja deca su sada u toj životnoj fazi i smatram da treba kombinova-

ti njihovu energiju i želju za učenjem sa našim iskustvom i znanjem koje smo decenijama sticali. Mislim da je važno da zajedno funkcionišemo i da ne treba postavljati ograničenja kao što su dobne granice na konkursima. Smatram da je saradnja i razmena ideja između generacija ključna za napredak.

Kuhinja, acrylic, canvas, 100x80 cm, 2014.

Foto: privatna arhiva.

Takođe ne razumem isključivost u umetničkim izrazima. Smatram da je umetnička ideja, poruka, filozofija, akcija, najvažnija, ali takođe smatram da je ključno pronaći medij koji će tu ideju najbolje prezentovati. Mislim da se ne treba ograničavati samo na jedan način izražavanja. Sada je u fokusu da sve treba da je prolazno, da traje kao i u drugim vremenskim umetnostima (film, muzika, književnost) ali time se gubi osnovno svojstvo vizuelnih umetnosti jer one traju u svom materijalnom obliku zauvek. Važno je da poruka stigne do publike u najadekvatnijoj formi a svaki medij je jednako dobar da se ona prenese.

Nemam nikakav atelje ili prostor za svoj umetnički rad, što je jedan od razloga zašto sam zanemarila svoje umetničke aktivnosti. Ja sam osoba koja mora imati svoj radni kutak gde mogu da stvorim svoj svet i bez toga mi je jako teško. Sada sam u radovima oko saniranja krova kuće a uz ove radove ide i adaptacija jedne prostorije koja će biti moj i ćerkin atelje.

Ovaj period doživljavam kao vreme akumulacije iskustava, praćenje trendova i slušanje različitih mišljenja. Važno je imati dobru ideju, koncept i razlog zašto nešto radiš. Želja mi je da moj umetnički rad ima dobru komunikaciju sa publikom i kolegama iz struke i da realizujem taj idealni spoj ideje i poruke kroz pravilan odabir medija.

Šta je umetnost za tebe?

Umetnost je najplemenitiji element ljudske civilizacije. Ona mora da bude angažovana i da se bavi trajnim vrednostima i filozofskim temama koje su univerzalne i tiču se svakog čoveka, umesto da se svodi samo na površne motive ili trendove, dnevno-političke teme koje za dve decenije neće ništa značiti onome ko ih bude iščitavao. Ideja takođe mora biti kvalitetno izvedena u adekvatno izabranom mediju. Tu je i način sagledavanja univerzuma koji tumačimo. Miroslav Jovančić je uvek isticao kako žene imaju tu posebnu osetljivost i način prikazivanja određenih tema. I on je jedna od osoba koja me podstiče da se aktiviram na umetničkoj sceni. Bio je autor izložbe *Drugi pogled: neki aspekti umetničkih poetika žena* unutar koje je prikazao rad umetnica subotičke likovne scene među kojima sam bila i ja. Na ovoj izložbi predstavila sam početak jednog ciklusa pod nazivom *'Home sweet home': zapisi jedne domaćice?* Znak pitanja označava večnu dilemu žena umetnica jer ja nisam domaćica ali moram da budem i to.

Nemam vremena da budem umetnica jer moram da budem i domaćica. Moram da budem i majka a moram da radim posao da zaradim za svakodnevni život. Moram imati mesečne prihode, penzioni staž, zdravstveno osiguranje i kada se sve to nagomila, na kraju, osećam se nesrećnom jer znam kako moju kreativnu energiju ne usmeravam u nešto više nego je rasipam na prozaične stvari. Napravila sam knjižicu pod nazivom „Brainstorming“ i već sam napravila sadržaj. U nju beležim sve akumulirane ideje i potencijalne načine za njihovu realizaciju. Imam mnogo potencijalnih projekata, kada bih počela raditi, radila bih danonoćno. Ne znam kako bih sve postigla ali čekam taj trenutak. Nadam se da neće biti kasno...

11. novembra 2023.

Literatura uz fusnote

Baranji, Ana (1982), *Almásy Gábor: Retrospektiva: 1936-1981*, Gradski muzej Subotica, Subotica.

Halugin, Sava i Miloš Arsić (2021), *Sava Halugin. Asocijative*, Wizart, Subotica.

Papdi, Izabella i Ivona Vojnić Hajduk (2022), *Bibliografija Bele Durancija: (1960-2020)/Bela Duranci-bibliográfia: (1960-2020)*, Forum, Novi Sad.

Tonković Marijanski, Katarina i Miroslav Jovančić (1999), *Tibor Sarapka vajar*, Likovni susret, Subotica.

„In memoriam Szilágyi Gábor (1926-2007)“, *CIVILNAPLÓ*, 7.11.2007, <https://civilnaplo.hu/hirek/759/in-memoriam-szilagy-i-gabor-1926-2007>, pristupljeno 27.10.2024.

Olga Šram, povjesničarka umjetnosti, dokumentarni film, režija Rajko Ljubić, Subotica, 2010.

Maja sa decom
Foto: Privatna arhiva

Detinjstvo

Početak svoje životne priče nalazim još u prenatalnom periodu kada je mama iz Subotice, gde je studirala, krenula u daleko crnogorsko mesto, u osmom mesecu trudnoće kako bi podarila život svom nerođenom detetu. Želela je da se zna koje mu je poreklo. Pol deteta joj je bio nepoznat, ali se nadala muškom potomku. Sela je u avion i doletela do moje postojbine Crne Gore, na jugu tadašnje države SFR Jugoslavije. Mojkovac je bio mesto gde su živeli tatini roditelji, koji su je sačekali sa velikim nestrpljenjem, radujući se što će njihov prvenac dobiti naslednika. Tata nije žurio da ode u Mojkovac. Ostao je u Beogradu da završi fakultet. Mama je odabrala najbolju bolnicu u brdsko-planinskom okrugu i život mi je podaren u Bijelom Polju. Nije očekivala žensko dete, ali se radovala što je porođaj konačno gotov, tog 25. maja 1975. godine za nekadašnji Titov praznik - Dan mladosti. Dala mi je neobično ime Maja, jer sam rođena u maju. U to vreme smatrano je nadimkom i skraćenicom od pravih imena kao što je Marija.

Nije imala mleka u grudima pa me je dojila Muslimanka iz bolničke sobe koja je rodila već peto dete i imala je dovoljno mleka za dva odojčeta. Kada smo iz bjelopoljske bolnice stigli u Mojkovac, baba i deda su me s radošću dočekali. Odlučili su da nedostatak majčinog mleka neće biti problem i da će mi praviti veštačko mleko, koje je tada počelo da se prodaje u apotekama. Baba je bila apote-karka, koja je u ratu radila kao bolničarka i upoznala mog dedu partizana. Njeno primorsko poreklo i ženska emancipacija vodili su stalnu borbu sa tradicionalnim konzervativnim stavom moga dede, seoskog švalera. Kao što su babini oleandri i limuni decenijama živeli u jedinstvu sa mojковаčkim planinama i šumama, tako su baba i deda uspeali da ostanu zajedno do kraja života.

A tata se još nije vratio iz Beograda, studirao je. Ja sam rasla, više u širinu nego u visinu, i postala sam jedna okrugla loptica koja se jedva kotrljala uz sva ta brda i šumarke, radosno berući šareno poljsko cveće. Iznenada saznajemo da je tata završio fakultet još odavno i tada biva primoran da dođe i vidi ćerku. Tom prili-

¹⁷ Prva verzija ovog teksta nastala je tokom prvog ciklusa ženskih studija „Ženske studije posle 25 godina“ (Subotica, maj-jul 2022) kao završni rad pod naslovom „Prilog metodi životna priča: lično iskustvo kroz umetničku biografiju“, uz mentorsku podršku prof. emer. Svenke Savić, zatim kao doktorski umetnički projekat i pisani rad „Telo i unutrašnji procesi - izložba skulptura“ (Fakultet likovnih umetnosti, Univerzitet umetnosti u Beogradu, 2023, mentor: dr um. Radoš Antonijević, red. prof.). Ovde autorka daje treću verziju. (M.B.)

kom mama ostaje u drugom stanju, i odlučuju da se vrate u Suboticu da ona završi fakultet i rodi. Tako sa svoje tri godine stižem u Suboticu i iz brda i šuma slećem u ravnicu. I dobijam brata. I tata mi uvodi dijetu. I dobijam dadilju, koja će mog brata voleti više nego mene, što će uticati na moju sliku o sebi. Bezuslovna ljubav ostala je u brdima i šumama kojima ću se vraćati dok su mi baba i deda bili živi.

Profesionalni put

Put umetnice počeo je davno, kada sam u stambenom subotičkom naselju ispitivala cigle srušenih kuća potapajući ih u bare i crtajući po betonu. Kompozicije su bile velikih dimenzija i morale su da se posmatraju sa desetog sprata. Pozivala sam drugu decu da gledaju to „remek-delo” sa mog balkona, gde sam živela. Dragi brat je bio svedok, a deca su mi verovala, nisu sumnjala.

Osnovnu školu „Sonja Marinković”¹⁸ završila sam u Subotici, gde sam postala Titova pionirka. Jedva sam čekala da postanem omladinka¹⁹, ali su te 1989. godine po direktivi svi pobacali svoje omladinske knjižice i više ih nisu dodeljivali. Ja sam svoju sačuvala i odnela je tati.

Onda dolazi srednja škola. Kraj jednog životnog perioda devojčice, ali i kraj jedne države, Jugoslavije. Nema više proslave Dana mladosti, kada sam sa Titom, preko televizora, slavila rođendan. Nema sleta i štafete. Internacionalno društvo nastavlja da bude moje okruženje, što je u periodu koji sledi za mnoge bilo veliko iskušenje, a za mene veliko bogatstvo. Nisam ni slutila da bi to mogao biti povod za nečiju borbu. Na meni je u ovim godinama da odaberem srednju školu i usmerim svoja interesovanja. Htela sam da budem glumica, književnica, arheološkinja, novinarka i još mnogo drugih kreativnih zanimanja, ali mi je tata kupio nove leviske, ploče Azre i platio more da odem s društvom – samo da bih upisala Srednju ekonomsku školu. Prvi put (te 1990. godine) uvode prijemni ispit, koji polažem

¹⁸ Sofija Sonja Marinković (Straževica, Pakrac, 1916 – Bagljaš, Zrenjanin, 1941), skojevka, komunistkinja, borkinja, narodna herojka. Bila je članica Mesnog komiteta SKOJ-a i predsednica Narodne pomoći za Vojvodinu, zbog čega je više puta zatvarana. Aktivno je učestvovala u pripremi ustanka u Vojvodini. Prilikom prelaska Dunava na putu za Beograd je uhapšena (14. jul 1941). Posle dve nedelje strahovitih mučenja, streljana 31. jula 1941. u Bagljašu. Za narodnu herojku proglašena oktobra 1943. (up. Belić 2018: 66). (M.B.)

¹⁹ Omladinka je bila članica Saveza socijalističke omladine Jugoslavije (SSOJ, od 1974, osn. kao Savez komunističke omladine Jugoslavije 1919, od 1948. Narodna omladina Jugoslavije, od 1963. Savez omladine Jugoslavije). SSOS je „jedinствена, politička i vaspitna, masovna, dobrovoljna i samostalna na demokratskim principima zasnovana organizacija omladine; obuhvata politički aktivne omladinke i omladinke od 14 do 25 godina“ (Bihalji-Merin 1978: 80-81). Organizacija je postojala sve do raspada SFR Jugoslavije (25. maj 1990). (M.B.)

i upisujem Srednju ekonomsku školu „Bosa Milićević“²⁰, po tatinoj želji i preporuci. Pravo stasavanje počelo je kada sam u drugom razredu srednje škole dobila predmet likovno – koji je držala keramičarka Magdolna Kalmar.²¹ Donosila nam je glinu na časove likovnog, a zatim nosila u svoj atelje da peče i glazira naše radove. Ja sam pravila kutije. Od tada sam manje učila, a više vajala. Upisala sam se i u Art atelje kod Nevene Bukvić Grković, gde počinju moja povezivanja sa umetnicima i umetnicama. Učim da crtam studije, slikam, pomalo i vajam. Razmišljam da li da studiram istoriju umetnosti ili neki smer u likovnoj umetnosti.

Na kraju srednje škole odlučila sam da polažem prijemni ispit na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu, iz oblasti slikarstva, jer se nisam pripremala za vajanje. Rezultat je bio da u junskom roku nisam upisala slikarstvo. Tog leta, moj tata na letovanju u Baru nalazi oglas u *Politici* za mlade koji žele da učestvuju u tadašnjem Omladinskom simpozijumu „Terra“, Kikinda, prvi i jedini put organizovanom u okviru ove manifestacije, namenjene profesionalnim vajarima. Prihvatili su me, te sam u avgustu 1994. godine otkrila najveći atelje za skulpturu smešten u staroj fabrici cigle i crepa, poznat kao *Terra*, odnosno *Pogon 2* fabrike „Toza Marković“²². Tada saznajem, od direktora centra Slobodana Kojića^{23,24}, da

²⁰ Bosiljka Bosa Milićević (Ulcinj, Kraljevina Crna Gora, 1917 – Beograd, 1940) revolucionarka i komunistkinja. Osnovnu školu završava u Novom Žedniku, gde su roditelji kao kolonisti dobili zemlju posle I sv. rata, a niže razrede gimnazije i Trgovačku akademiju u Subotici (1935). Angažovala se politički i priključila revolucionarnom omladinskom pokretu. Studirala je na Ekonomsko-komercijalnoj visokoj školi (danas Ekonomski fakultet) u Beogradu. Za vreme studija bila je aktivistkinja revolucionarnog studentskog pokreta na Beogradskom univerzitetu, zbog čega je primljena u članstvo Komunističke partije Jugoslavije. Učestvovala je 14. decembra 1939. na studentskim demonstracijama u Beogradu protiv vlade Cvetković-Maček kada je teško ranjena. Sahranjena je 21. februara 1940. u Žedniku (up. Bašaragin 2021: 109-111).

²¹ Magdolna Kalmar (Kalmár Magdolna) (Komačevo, 1936), jugoslovenska keramičarka i vajarica. Završila je Učiteljsku školu u Subotici (1954-1959), a Višu pedagošku školu, likovni osek u Novom Sadu (1959-1963). Radila kao učiteljica u Vrbasu (1963–76) i kao nastavnica likovne umetnosti u OŠ „25. maj“ (danas „Sveti Sava“) u Subotici. Od 1976. je slobodna umetnica. Pravi upotrebne predmete od keramike, zidne slike i prostorne plastike. Od sredine 1970-ih stalna tema njenog rada je kuća – stilizovane vojvođanske seoske kuće oblikovane kao skulpture. Članica je ULUPUV od 1969. Zajedno sa suprugom Ferencom učestvovala u radu mnogobrojnih umetničkih kolonija u zemlji i inostranstvu; autroka niza samostalnih izložbi (up. Popić 1978). (M.B.)

²² Objekat Stare crepane i ciglane u kome je smeštena *Tera* (Terra) u Kikindi zaštitili smo 2021. godine kao nepokretno kulturno dobro (Sl. glasnik RS, br. 79/2021). Ja sam učestvovala u pisanju predloga odluke kao zaposlena u MZZSK Subotica.

²³ Povezanost sa njim pratiće me kroz život, kao inicijatora kontakta i razmene između umetnika koji vajaju u velikom formatu u visoko inspirativnom ambijentu velike fabrike u Kikindi.

²⁴ Slobodan Kojić (Kikinda, 1944) vajar, osnivač i direktor Centra za likovnu i primenjenu umetnost *Tera* u Kikindi. Diplomirao je na odseku vajarstva (1971) i magistrirao (1974) na Akademiji

postoji viša škola u Beogradu, na kojoj je ostalo još 4 mesta u septembarskom roku.

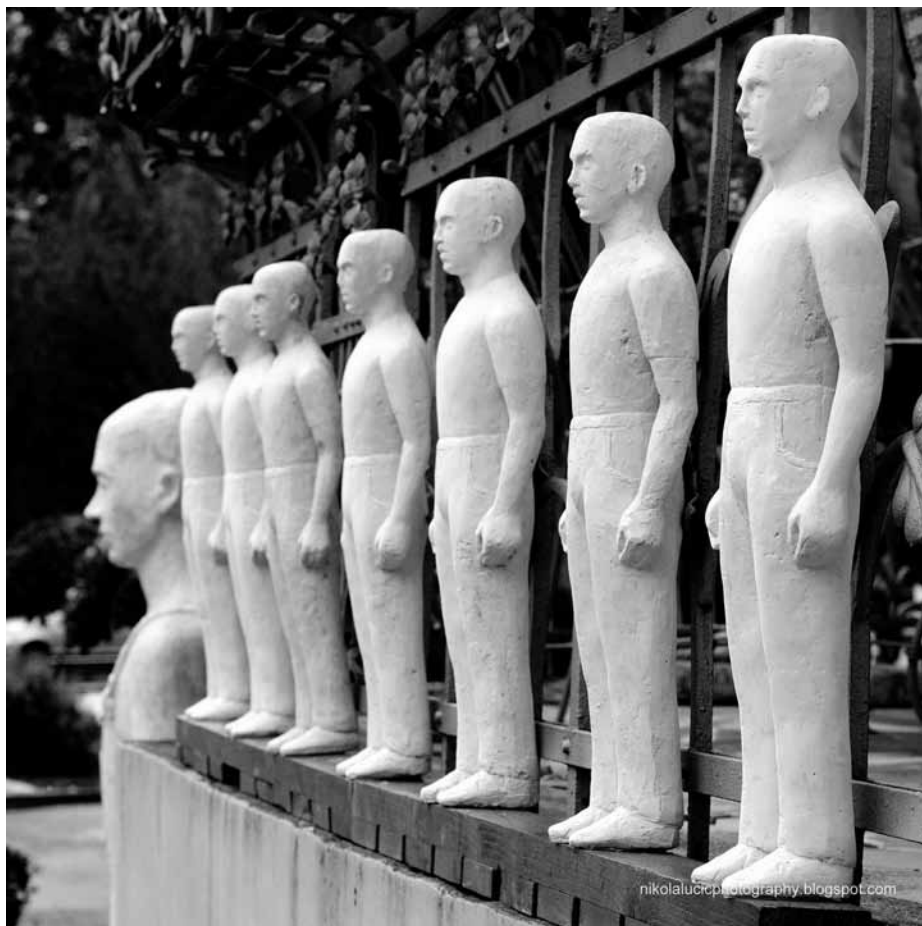
Prijavila sam se i upisala Višu školu za likovne i primenjene umetnosti u Beogradu, na odseku za nastavnika likovne kulture. Te dve godine školovanja koristila sam da se spremim za prijemni ispit iz vajarstva, sledeći svoje istinsko interesovanje. Pohađala sam i pripremnu školicu koju je vodio Milan Rakočević. Istog prezimena, ali bez zajedničkog porekla, on uspeva da probudi u meni veliku aktivnost i požrtvovanost. Potpuno sam se posvetila pripremanju prijemnog ispita, što rezultira upisom na vajarski odsek Fakulteta likovnih umetnosti 1996. godine, kada je moj prijemni rad bio rangiran na prvom mestu. Pet godina studija na FLU kod Veljka Lalića, zatim Slavoljuba Radojčića Čaje donelo je iskustvo i rad u tradicionalnim tehnikama, kao i savladavanje osnovnog programa za profesionalno bavljenje skulpturom, naročito ljudskom figurom.

Od 2000. godine postala sam članica Udruženja likovnih umetnika Srbije, što se dogodilo već na petoj godini studija, pre dobijanja diplome. Tada su na Fakultetu započela predavanja koja vode profesori Zoran Todorović i Dejan Grba, dovodeći različite teoretičare iz oblasti vizuelnih umetnosti, psihologije, feminizma, sociologije i drugih naučnih disciplina povezanih sa savremenom umetnošću. Nova znanja proširivala su moju opredeljenost i sve više počinje da me interesuje multimedijalni izraz, u zavisnosti od koncepta na osnovu koga počinjem da stvaram.

Prva skulptura koja je nastala podstaknuta ovim principima jeste serija radova *Prototipovi* (2001). Rad nastaje na petoj godini studija na Fakultetu, kada sam umesto velikog akta, koji po tradicionalnom programu zahteva izradu modela u prirodnoj veličini – napravila figuru Miloša,²⁵ kolege iz klase obučenog u radnu uniformu. Na osnovu kalupa umnožila sam figure u jedanaest manjih modela, poigravajući se idejom o poželjnoj figuri muškarca, modelujući ga prvobitno u formi lutke, odnosno manekena. Iako je rad bio usmeren na pomeranje granica u oblasti školskog programa, on biva prepoznat i nagrađen na završnoj izložbi studenata nagradom „Vladeta Petrić“ – za postignute rezultate u skulpturi.

.....
likovnih umetnosti, Univerziteta u Beogradu. Radio je i kao dugogodišnji redovni profesor Fakulteta likovnih umetnosti na Cetinju i na Visokoj školi strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi. Član je ULUS i ULUV. Autor je brojnih skulptura i javnih spomenika u muzejskom, galerijskom i javnom prostoru (up. „Slobodan Kojić biografija“, Terra, <https://terra.rs/symposium-artist/slobodan-kojic/>, pristupljeno 27.10.2024). (M.B.)

²⁵ Miloš Komad, kolega iz klase

Prototipovi, 2001.
Foto: privatna arhiva

Istovremeno, počela sam da izlažem na beogradskoj umetničkoj sceni, okrećući se sebi kao modelu, baveći se identitetom kao teorijskom pozadinom. Takav rad odražava i serija fotografija *Delovi tela (lepo ili ružno)* (2001)²⁶ koja predstavlja delegirani performans u formi fotografije u kome krejomom opcrtavam delove tela za koje mislim da su lepi i one za koje mislim da su ružni. Tako izloženo telo u opcrtanim i podeljenim segmentima ustanovljenim prema dominantnom stan-

²⁶ *Bez naziva*, izložba digitalnih printova u galeriji *Remont*, Beograd.

dardu lepote – počinje da liči na hiruršku operaciju i seciranje tela. Ovaj princip zapravo prikazuje moje stalno preispitivanje patrijarhalnih diskursa sa kojima vodim borbu nastojeći da prihvatim sopstveni izgled. Kroz otkrivanje jedinstvenosti i autentičnosti svog tela, problematizujem nametnute standarde lepote.

Delovi tela (lepo ili ružno), 2001.

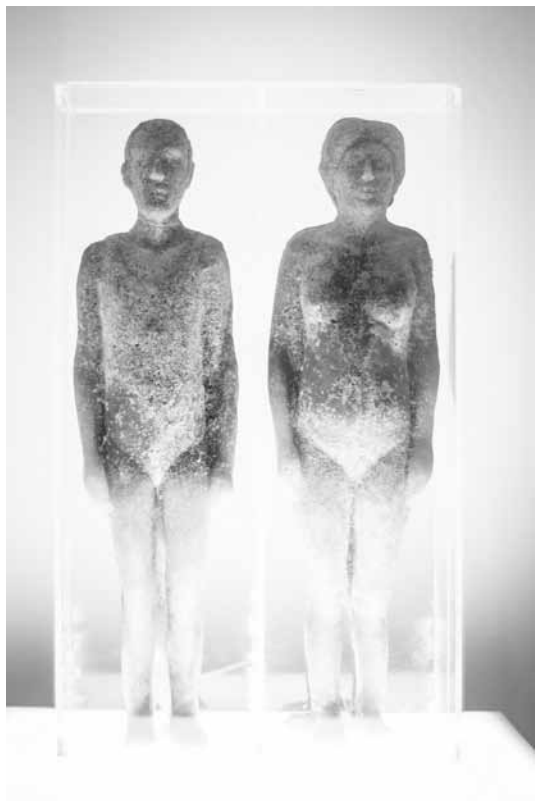
Foto: privatna arhiva

Prethodno nataloženi događaji iz detinjstva, proživljena iskustva i doživljaj svakodnevice oblikuju moju umetnost do današnjih dana. Oni se prepliću, rastu i zatim nestaju čineći jedinstveno tkanje mog života i umetnosti. Kroz analizu pojma identiteta osveščavam i prevazilazim unutrašnja čvorišta i mesta konflikta. Često se događa da nešto osvestim na samom kraju ili da steknem nove spoznaje od kojih nisam krenula, na šta mi ukazuju posmatrači, publika i kolege. Zato je ovakav interdisciplinarni pristup, koji uključuje reference sa drugim naučnoistraživačkim oblastima omogućio lični i profesionalni rast.

Usavršavanje

Magistarske studije na Fakultetu likovnih umetnosti upisala sam 2001. godine u klasi profesora Mrđana Bajića, kada počinjem da pravim rad *Mama i tata od bombona*. Tim radom ovekovečila sam svoje roditelje u momentu odrastanja i prevazilaženja kompleksnih psiholoških formacija koje su se uplele u moju

ličnost, odrastajući u zajedničkim porodičnim okolnostima. Osvrt na roditelje predstavlja nežno podsećanje na dvoje ljudi koji čine dom, obučene u donji veš i čarape u kojima se komotno šetaju stanom. Rad sadrži oprost i ironiju, koju ću i potom često koristiti u svom daljem radu. Ovaj rad je 2002. godine nagrađen nagradom „Beorame“ na Bijenalu mladih „Kodovi vremena“ u Vršcu. Izlagan je i na 43. Oktobarskom salonu „Zum in/Zum aut“ (Zoom in/Zoom out) u galeriji ULUS u Beogradu, kada ga je likovna kritika označila kao svetlu tačku umetničke scene u prestižnom međunarodnom umetničkom magazinu *Flash Art*.²⁷

Mama i tata od bombona, 2002.
Foto: privatna arhiva

Magistrirala sam 2004. godine izložbom *Poslastičarnica Srećni parovi*, pri čemu sam prostor galerije Fakulteta likovnih umetnosti u Beogradu transformisala u specifičan ambijent poslastičarnice u kome su izložene skulpture parova

²⁷ *Flash Art*, internacionalni artmagazin, 2002, br. 227/48, novembar–decembar, *The October Saloon*, autor: Siniša Mitrović.

odlivene od bombona i čokolade. Moja mladalačka čežnja za savršenim parom ogleda se u komadu slatkiša koji je ponuđen kao zamena za ljubav, koristeći se saznanjem da čokolada podstiče povećano lučenje hormona serotonina, koji u organizmu stvara osećaj sreće. Izložba je privukla mnoge teoretičare i umetnike, pisani su članci u časopisima *Vreme*²⁸, *Remont*²⁹, kao i u feminističkom magazinu *Pro Femina*³⁰, dok su i strana izdanja objavila tekstove o izložbi, npr. *Likovne besede*, ljubljanski časopis za umetnost.³¹

Foto: privatna arhiva

Tema *Srećnih parova* odgovara periodu života u kome sam imala veoma mnogo slobodnog vremena. Tada sam izlagala i bila zapažena na brojnim grupnim izložbama u zemlji i inostranstvu, odnosno u gradovima kao što su Beograd, Pančevo, Novi Sad, Subotica, Cetinje, Herceg Novi, Maribor, Prag, Helsinki, Kopenhagen, Frankfurt na Majni, Ciri, Venecija, Grac, Pečuj i Segedin. Sarađivala

²⁸ *Vreme*, „Overdoziranje kičem”, Srđan Đile Marković, 2004.

²⁹ *Remont*, umetnički časopis, Beograd, br. 11, jesen, strana 26–27, *Život od čokolade*, autorka: Mirjana Boba Stojadinović, 2005.

³⁰ *Pro Femina*, časopis za žensku književnost i kulturu, Beograd, jesen/zima 2004. autor Olivera Erić, „Užitak i vizuelne umetnosti” str. 205, foto na str. 43, 51, 220.

³¹ *Likovne besede* (Art Words), Art magazin, Ljubljana, Slovenia, br. 69/70, zima, strane 111–114: „Dogajanja na srpskij likovni sceni”, autori: Antea Arizanović i Robert Cesar.

sam sa Biljanom Tomić, Branislavom Dimitrijevićem, Darkom Radosavljević, Aleksandrom Estelom Bjelicom, zatim sa starijim kolegama, kao što su Milica Tomić, Mihael Milunović, Uroš Đurić, kao i mlađim kustosima među kojima su Mića Karić, Una Popović, Ksenija Marinković...

Tadašnja pozicija još uvek je podrazumevala studentkinju umetnosti koja se finansira stipendijama za talentovane i uz roditeljsku podršku, sa ponekim umetničkim honorarom za realizovane izložbe i projekte. Život u Beogradu, van roditeljskog doma, omogućio je veliki stepen slobode i neograničeno vreme za umetničko stvaranje. Deo vremena bio je utkan u maštu o „savršenom paru“. Kroz provod i putovanja realizovala sam veze koje su se često odvijale na daljinu zbog mog života u Beogradu i matične porodice u Subotici.

Po magistriranju, trebalo je da odlučim kuda krenuti dalje. Pri jednom susretu sa konceptualnim umetnikom Erom Milivojevićem,³² dobijam lucidan savet: „Ti ćeš se razapinjati kao Isus, do 33. godine, između Subotice ili Beograda, zaposlene ili samostalne umetnice, udate ili neudate žene... i onda će ti se sve rešiti.“ Kada se toga setim, shvatam da su to bile proročke reči.

Lični život

Ubrzo je usledilo moje venčanje sa Norbertom, subotičkim ekonomistom, sa kojim sam započela zabavljanje, provod, kuvanje, kao i deljenje malog salonskog stana u zaštićenoj austrougarskoj zgradi na Trgu žrtava fašizma u Subotici. Privukao me je motorom kojim smo se stalno vozicali po subotičkoj ravnici, od jedne do druge žurke. U našem malom vikend-gnezdu ostala sam trudna i konačno odlučila da se preselim u Suboticu. Uz veliku svadbu sa zvanicama iz Beograda,³³ Subotice i Crne Gore, na prezime Rakočević dodajem prezime Cvijanov. Godina za godinom – dolazi i dvoje dece. Najpre Lazar, a zatim Marina, najlepša bića sa plavim očima nasleđenim od tate. Oni će postati predmet ljubavi kakvu do tada nisam poznavala. Kroz njihovo odrastanje rasla sam i ja, proživljavajući njihove radosti i boli.

Rascepljenost između Subotice i Beograda ostala je u mom svetu i do današnjih dana. Kroz život i razne aktivnosti uviđam da moram biti i u jednom i

³² Era Milivojević (Užice, 1944 – Beograd, 2021) srpski i jugoslovenski umetnik u oblastima performansa, fotografije, kolaža i video umetnosti, jedan od glavnih aktera Nove umetničke prakse. Diplomirao je na Akademiji likovnih umetnosti u Beogradu (1971). Dobitnik je nagrada 39. oktobarskog salona u Beogradu (1998), Nagrade grada Beograda za 2005. i dr. (up. Cvetić, i dr. 2025). (M.B.)

³³ Koleginice i kolege iz umetničke grupe *dez.org* čija sam bila osnivačica i članica – Mirjana Stojadinović, Milica Ružičić, Boris Šribar, Jelena Radić, kao i koleginice Marija Pavlović i Slavica Lazić.

u drugom gradu, i u centru i na periferiji. Jedanaest godina, koliko sam živela i ulagala u svoju profesiju u Beogradu učinile su da sam stalno želela da se vratim sceni, umetničkim događanjima, da ostanem u kontaktu sa svojom branšom, ali nisam bila u situaciji da se povezujem jer sam za razliku od moje majke došla, a za razliku od tate, morala sam ostati sa decom. Izgubila sam kontakte i sa stranim kustosima, jer nisam bila u mogućnosti da budem u Beogradu u momentu kada njima odgovara.

Porodične kompozicije, 2009.
Foto: privatna arhiva

Majčinstvo

Majčinstvo i zasnivanje porodice za mene je bio najveći događaj u životu, koji me je uveo u svet odraslih. Umetnici teško ulaze u ulogu roditelja jer bazično stvaraju iz unutrašnjeg deteta. Posebno intenzivan period u ulozi majke obeležile su burne promene dece u adolescenciji, tokom srednjoškolskih dana, kada je trebalo razumeti potrebu za separacijom, ali i dalje pružati безусловnu ljubav i postavljati roditeljske granice. Međutim, uloga majke me je najviše u životu osnažila i inspirisala. Tako je prvobitno nastala serija radova *Porodične kompozicije* koju sam 2009. godine prikazala u tadašnjoj Modernoj galeriji „Likovni susret“ u Subotici. Godinu dana kasnije prezentovala sam nastavak ove izložbe u galeriji SULUJ³⁴ u Beogradu, pod nazivom *After baby*. Majčinstvo me je promenilo kao

³⁴ Savez udruženja likovnih umetnika Jugoslavije. (M.B.)

ženu. Donelo mi je nove životne spoznaje, nova iskušenja i granice koje vode saživot sa mojim bićem.

Serijom radova nastojala sam da prikazem nove pojmove za majku i dete, pružanje pažnje, poglede i ruke koji su uvek na detetu, merila sam obim tela i ponovo preispitivala standarde lepote, ulazila u svet igračaka i beleženja zvukova u svakodnevnom životu sa porodicom. Problematisovala sam složene odnose unutar porodice i nedostatak vremena za lična interesovanja majki. Svest o važnosti bavljenja sobom i tokom podizanja odojčadi navela me je da ne odstupim od svog rada i izlaganja u cilju povezivanja sa većim umetničkim centrima. Okolnosti me 2010. godine odvođe do prilike da svoj rad prikazem u Njujorku na izložbi *NYC Curators at Buzzer 30* u galeriji na Kvinsu. Selekcija umetnika i umetnica upravo je podrazumevala one koji su postali roditelji i koji u svojoj umetnosti kao motiv imaju roditeljstvo.

Toj izložbi nisam lično prisustvovala, ali sam shvatila da ne želim da se zaustavim, iako već pet godina stvaram na periferiji. Ipak, grad Subotica umeo je da prepozna moj decenijski rad, te mi je 2012. godine dodeljena nagrada „Dr Ferenc Bodrogyari,“ koja se dodeljuje subotičkim stvaraocima, umetnicama i umetnicima do 40 godina. Za mene je ova nagrada bila veoma značajna jer sam je dobila za svoj umetnički rad, a ne za posao koji sam od trideset treće godine života počela da obavljam u Međuopštinskom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Subotici kao vajarka konzervatorka.

Rad u Zavodu - saradnja i druženje

Ogledanje, 2013.
Foto: privatna arhiva

Tada sam se osvrnula i setila proročkih reči Ere Milivojevića – tada, kada sam već bila Subotičanka, udata, majka i zaposlena u Zavodu. To je rezultiralo mojim

stalnim nastojanjem da me i u Subotici vide i prepoznaju kao savremenu umetnicu, umesto da određene uloge i zaduženja počnu pogrešno da reprezentuju moj profesionalni identitet. Rad u Zavodu odnosi se na zanatski deo moje vajar-ske profesije, uključuje bavljenje administracijom, vršenje nadzora i održavanje kulturnog nasleđa i tradicije. Trudila sam se da u njega unesem inovacije u pre-zentaciji kulturnih dobara i izvedem akcije, projekcije i animacije koje angažuju veći nivo svesnosti o važnosti spomenika kulture, što sam i uspela na raznim međunarodnim manifestacijama poput Noći muzeja i Dana secesije, kao i Dana grada Subotice. U poslednjih 14 godina rekonstruisala sam oko sto spomenika na velikoj teritoriji Zavoda,³⁵ zalažući se za obezbeđivanje sredstava i vršeći nadzor nad izvođenjem radova, na šta sam veoma ponosna. Ipak, rad u Zavodu je još jedna velika uloga koju zadobijam i uvodim u umetničko polje – a to je uloga radnice. Svoja razmišljanja o radu razvila sam kroz izložbe *Kancelarijski radnici* u Galeriji „Nova“ i *Tranzicija: od opšteg ka ličnom*, u galeriji Opštine Vračar, u Beogradu, 2013. godine.

Radovi nastali u ovim serijama beleže vremenski period dana na poslu, dužnosti, satnice, savremenu sliku kancelarijskog radnika pred računarom, sindrom sagorevanja na poslu, klasne razlike i zauzimanje za veći stepen ispunjenja. U ovim serijama radova želela sam da zadobijem više vremena za umetnički rad, jer pored uloge majke i zaposlene žene sve je manje vremena za bavljenje svojom izvornom umetničkom profesijom za kojom počinjem da čeznem. Nedostaju mi kolege i branša, a moja vidljivost na sceni u ovom periodu počinje da prestaje.

U saradnji sa subotičkim ustanovama „Danilo Kiš“, koju je vodio Branislav Filipović i Galerijom „Dr Vinko Perčić“ na čelu sa Spartakom Dulićem pokušala sam da kroz kustoske projekte umrežim i povežem Suboticu sa glavnim tokovima savremene umetnosti u Beogradu. Vodila sam se idejom – kad ne mogu ja da budem u Beogradu, neka Beograd dođe kod nas. U periodu od 2012. do 2018. godine predstavljala sam samostalne i grupne izložbe aktuelnih umetnika i umetnica, čineći to prvenstveno za svoju dušu i iz velike želje da sve te dobre i kvalitetne izložbe vidim u Subotici.³⁶

³⁵ Subotica, Kikinda, Senta, Mali Idoš, Bačka Topola, Kanjiža, Ada, Čoka i Novi Kneževac.

³⁶ Organizacija izložbi – Ivane Smiljanić, Jelene Janev, Ivana Zupanca, Lee Vidaković, Adrien Ujhazi, Irene Kovačević i drugih umetnika i umetnica u prostoru umetničkog udruženja *Čvrsto povezani* iz Subotice.

Organizacija i kustosiranje izložbe *Telo kao medij/doživljaj* Edite Kadirić, Ivane Ivković i Marine Marković u Zavičajnoj galeriji „Dr Vinko Perčić“, 2018, Subotica.

Preokret predstavlja poziv Jelene Grujičić 2019. godine da izlažem na izložbi *Image Mouvement Pariz/Subotica* u Galeriji „Rivoli 59“ u Parizu u Francuskoj. Tom prilikom ona poziva i Leu Vidaković iz Subotice da zajedno sa beogradskim i pariskim umetnicima predstavi svoje radove. Nakon ove uspešne izložbe u Parizu kreće naša umetnička saradnja, te zajedno realizujemo nekoliko izložbi u Srbiji, Hrvatskoj i Crnoj Gori.³⁷

Saradnja i druženje počinju da se prožimaju u predivnom odnosu sa kustoskinjom Nelom Tonković i umetnikom Balintom Sombatijem, šireći tako bazu savremene umetničke scene, formirane u Subotici. Politika druženja veoma je važna za ljudska osećanja povezivanja, solidarnosti i odgovornosti. Oblikovanje društva takođe predstavlja rad, koji ima svoju unutrašnju i spoljašnju vrednost, kao što je pokretanje ciljeva i odgovornosti.

Još jedna zajednička izložba u ovom periodu nastala je sa subotičkom umetnicom Editom Kadirić,³⁸ koja živi u inostranstvu. Umetnička saradnja sa mojom dugogodišnjom prijateljicom i kumom, dovela je do još većeg lokalnog umrežavanja, i stvaranja umetničkih veza, poput miljea koga treba negovati. Kustoskinja ove izložbe, koju smo nazvali *Lady of hormones*, bila je Nela Tonković koja je na subotičkoj sceni veoma značajna za širenje razumevanja i iščitavanja savremene umetnosti i njenih tokova.

Te prekretnice 2019. godine učestvovala sam i na simpozijumu *Tera* (Terra) u Kikindi, ovaj put kao profesionalna vajarka, sa svojim kolegama, mlađim i starijim, deleći ista interesovanja, razmenjujući mišljenja i znanja. Tamo sam započela realizaciju izložbe *Čistoća*, koju kustoskinja privatne Galerije „X vitamin“ zapaža u svojoj poseti 38. simpozijumu i poziva me da ovaj opus predstavim u Beogradu. Tako se obnavlja saradnja sa kustoskinjom Ksenijom Marinković i od tada Galerija „X vitamin“ počinje da me zastupa, kako na umetničkoj sceni, tako i na tržištu.³⁹

2012: Organizacija izložbe – kustoski projekat predstavljanja umetničke grupe iz Beograda DEZ.ORG u galeriji Skladište, Subotica kao i samostalnih izložbi Mihaela Milunovića, Milice Ružičić i Ivana Bona, sa njegovim bendom Mistake Mistake.

³⁷ 2021: *Rizom: ženske poetike prostora, pripadanja i uzemljenja*, samostalna izložba sa Leom Vidaković i Jelenom Grujičić u Galeriji „Centar“ u okviru festivala Umjetnost i žena, u Galeriji Knifer, Osijek (Hrvatska) i u Galeriji „Centar“ u okviru Centra savremene umjetnosti Podgorica (Crna Gora). 2020: *Rizom: ženske poetike prostora, pripadanja i uzemljenja*, samostalna izložba sa Leom Vidaković i Jelenom Grujičić, Savremena galerija Zrenjanin i Kulturni centar Pančevo.

³⁸ 2019: *Lady of hormones*, sa Editom Kadirić, Savremena galerija Subotica. *Hormonologija* u Muzeju savremene umetnosti Vojvodine u Novom Sadu 2021, *Od tačke zanosa do tačke bola*, Galerija „Bel Art“ u Novom Sadu i *Hormonologija 2* u Galeriji „Art“ u Podgorici, Crna Gora 2023.

³⁹ 2020: *Čistoća*, samostalna izložba u Galeriji „X vitamin“, Beograd; 2022. *Art market* Budimpešta; *Istaknute srpske umetnice*, Dom Jevrema Grujića, Beograd, 2023. *Voix Unique* Pariz i slično.

Doktorske studije: 2019.

Navedene godine upisala sam doktorske studije na Fakultetu likovnih umetnosti na Odseku za vajarstvo u klasi profesora Radoša Antonijevića, čime se još dublje povezujem sa beogradskim umetničkim krugom.

Tako su u istoj – 2019. godini – počele da se dešavaju veoma važne stvari za mene, koje će me uvesti u novi krug povratka savremenoj umetničkoj sceni, od Pariza, preko *Tere* u Kikindi, doktoriranja u Beogradu, zastupništva privatne Galerije „X vitamin“, do druženja sa drugim pripadnicima umetničke branše. Kao i devedesetih godina, kada sam studirala u vreme protesta, rata, bombardovanja, sada svoje školovanje nastavljam u eri epidemije virusa korone, živeći i stvarajući uvek u nestabilnim vremenima i velikim promenama. Primećujem ciklično kretanje života o kome su govorili umovi poput Junga – nazivajući ga ličnim putovanjem od tame ka suncu i obrnuto. Proživljeno nekoliko puta u životu ovo životno putovanje u obliku spirale uzdiže nas ka ličnom rastu i razvoju.⁴⁰

Nakon serije radova koji se bave kancelarijskim poslovima i vremenom na radu, izložba *Čistoća* prikazuje vreme utrošeno na dom, zdravlje i lepotu. Velike skulpture od terakote predstavljaju sakupljanje veša, čišćenje šminke i ispijanje

Čistoća, Autoportret sa vešom,
2019.

Foto: privatna arhiva

⁴⁰ Iz razgovora sa umetnicima Goranom Kovačevićem i Majom Simić.

čaja u cilju detoksikacije. Statično prikazane, zamrznute u vremenu, kao da žele da zaustave vreme i krug ponavljanja i ponovnog spremanja, čišćenja, nege.

Na pasivan način govore da im je dosta rodni uloga u patrijarhalnom diskursu u kojima žena treba da sprema i posluhuje hranu, usisava, pere veš, čisti, šminka se, da bude zgodna i lepa. Statičnošću skulptura naglašava se želja za zaustavljanjem vremena, da bi se postigao duboki odmor. Radom se potcrtava važnost nalaženja mere između sopstvenih želja o čistoći, zdravlju i lepoti i onih koji su nametnuti i predstavljaju nedostižan cilj, koji nam stalno izmiče. Podrazumeva se da takođe želim da mi je dom čist i uredan i da svi članovi porodice jedu tri obroka, volim da pregledam domaće zadatke i pružam pažnju ukućanima, da vaspitavam decu, budem lepa i zdrava, ali često je to rad koji niko ne vidi. Nakon radnog dana u kancelariji, terenu ili u školi, radim kod kuće navedene poslove koji su nevidljivi, a za koje ne postoji naknada.

Kroz seriju radova *Čistoća* osvestila sam da robujem ženskim rodnim ulogama i da moram ponuditi izlaz kroz čuvenu osmočasovnu podelu vremena u kojoj se osam sati radi, osam sati odmara i osam sati kulturno uzdiže. Savremeni psiholozi kažu da je za ispunjen život potrebno podjednako vremena za rad, odmor i zabavu. Odlučujem da u prostor umetničkog istraživanja uvedem zabavu i spojim je sa kulturom. To postaje moj doktorski rad, kao i izložba *Ekstaza* (2022).

Razmišljajući o hormonskim promenama i kraju reprodukcije, nastaje još jedan rad koji predstavlja direktan uvod u istraživačku celinu *Ekstaze*, pod nazivom *Karlica/kraj reprodukcije* (2022). U okviru instalacije prikazan je svojevrsni rastanak sa periodom rađanja. Zato je kao motiv izabrana karlica, kao centar ženske energije u kojoj su smešteni reproduktivni organi. Skulptura karlice postavljena je na ginekološki krevet i ima funkciju da markira mesto na kome se vrše kontrole tokom trudnoće i praćenje života u dubokoj inkubaciji ženske karlice. Rastanak sa funkcijom rađanja u svom telu započela sam plesom, uz muziku, doživljavajući ga kao stvaralački čin. Zato sam snimila video u kome plešem, gde je u krupnom kadru prikazan karlični deo tela. Ovako prikazana karlica živo manifestuje moć stvaranja materije, odvođeći kreativnu energiju u više centre: libida, komunikacije, ljubavi, kreacije, mašte i duhovnosti. Boje koje se smenjuju u videu preuzete su iz indijske filozofije, gde određena boja predstavlja navedene energetske centre.

„Ples je deo svake kulture na svetu. Na taj način se povezujemo sa karličnim dnom i upravo zbog toga struktura moći u savremenom društvu pokušava da kontroliše one koji plešu i kako plešu. Kada dozvolimo telima da plešu divlje

i s radošću, mi negujemo duh i pomažemo mozgu i srcu da iskuse optimalno zdravlje...” (Nortrup 2015: 266).

Kroz opisane serije radova koji u svojoj osnovi sadrže lično iskustvo postaje vidljivo da u *Prototipovima* (2001) i *Delovima tela* (2001) problematizujem modne diktate i standarde lepote kod muškarca i žena. U radovima *Mama i tata od bombona* (2002) osvrćem se na odrastanje i prevazilaženje bezbrižnosti roditeljskog doma. U seriji radova na temu *Srećnih parova* (2003) otvaram pitanja na temu očekivanja u ljubavi, dok u *Porodičnim kompozicijama* (2009) analiziram složene odnose unutar porodice i nedostatak vremena za lična interesovanja majki. *Kancelarijski radnici* (2013) problematizuju sindrom sagorevanja na poslu, dok serija radova *Čistoća* (2020) razmatra nalaženje mere u ispunjavanju rodni uloga.

Karlica / kraj
reprodukcije, 2022.
Foto: privatna arhiva

Izložba *Ekstaza* (2022) koja predstavlja predmet doktorskog rada jeste svojevrsni eksperiment koji uključuje mnoga značenja baveći se ženskim telom i hormonima, kao i osmočasovnom podelom vremena s ciljem uvođenja zabave u život.

Ekstaza, 2022.
Foto: privatna arhiva

Ekstaza/paviljon je naš, 2023.
Foto: privatna arhiva

Želja za dostizanjem užitka je zapravo želja za slobodom, koja stalno izmiče, u sistemu zatrpanom nizom strategija preživljavanja. U procesu ovog rada, tragajući za užitkom, dolazim do pokretanja novog oblika rada, koji nagoni na aktivizam.

Niz hepeninga pod nazivom *Ekstaza*, koji uključuju druženje i zabavu u umetničkom prostoru, do sada su bili realizovani u galeriji Fakulteta likovnih umetnosti u Beogradu 2022. godine, gde su analizirane uloge aktera na umetničkoj sceni, potom je hepening održan u Umetničkom paviljonu „Cvijeta Zuzorić“, na Jesenjoj izložbi 2022. godine, gde je markirana borba za očuvanje paviljona i rešavanje imovinsko pravnog statusa ULUSA.

Hepening *Ecstasy/anniversary party* treba da se dogodi u Parizu, u „Siteu“ (Cité), prostoru svetskih umetničkih rezidencija. U februaru 2025. godine obeležava se 60. jubilej postojanja, na kom učestvujem i gde ću analizirati aktuelna pitanja ovog mesta na kome se ukrštaju umetnici svih zemalja sveta sa velikim umetničkim centrom, Parizom.

Umetnost

Pristup koji koristim u svojoj umetničkoj praksi je često interdisciplinaran. Pored feminizma, koji je doneo velike promene u sociološkim naukama, na koje se oslanjam u pitanjima identiteta, često u svom radu referiram na psihološke nauke. Iskustvo bavljenja transakcionom analizom pomoglo mi je da shvatim šta su psihološke igre i da kroz teoriju i praksu shvatim pojam autentičnosti. Zato konstantno preispitivanje sebe u datom sadašnjem trenutku koristim u svom životu i radu i preporučujem ga svim tragaocima za istinom.

Trudeći se da objasnim smisao u umetničkom postupku, veoma rado citiram Nikolasa Burioa (Burio 2020: 63), teoretičara relacione estetike, a na liniji te estetike nastaje i izložba *Ekstaza*:

„Zajednička osobina svih predmeta koje svrstavamo u 'umetnička dela' jeste njihova sposobnost da proizvedu smisao ljudskog postojanja (da odrede moguće putanje) u haosu koji vlada u realnosti. Upravo zbog te definicije celokupna savremena umetnost je danas na lošem glasu... Oni bi voleli da postoji neki već gotov smisao (i moral koji ga transcendirira), poreklo kojim bi bili zajamčeni smisao (poredak koji treba pronaći) i utvrđena pravila (dajte nam instant slikarstvo!) ... Umetnici izlažu i istražuju proces koji vodi ka objektu, ka značenju”.

1. avgust 2024.

Literatura

- Berne, Eric (2018 [1980]), *Koju igru igraš*, Psihopolis institut, Novi Sad.
- Bourriaud, Nicolas (2020), *Relaciona estetika*, Fakultet za medije i komunikacije, Beograd.
- Bahovec, D. Eva (2007), „Feminizam i ambivalentnost: Simon de Bovoar“, *GENERO časopis za feminističku teoriju*, elektronsko izdanje, br.1, 1, <https://www.zenskstudie.edu.rs/izdavastvo/casopis-genero/10-elektronsko-izda%20nje-br-1>, Pristupljeno 1. 11. 2022.
- Federici, Silvia (2013), *Kaliban i veštica, žene, telo i prvobitna akumulacija*, M. Anastasijević, Beograd.
- Grifing, Ana (2019), *Hormoni. Anđeli ili demoni*, Finesa, Beograd.
- Kojić Mladenov, Sanja (2020), *Skok i zaron: diskursi o rodu u umetnosti*, ProArtOrg, Beograd.
- Malabou, Catherine (2021), *Izbrisano uživanje (klitoris i mišljenje)*, Fakultet za medije i komunikacije, Beograd i Multimedijalni institut, Zagreb.
- Nortrup, Kristijana (2015), *Boginje nikada ne stare. Tajni recept za blistavost, vitalnost i blagostanje*, ID Leo commerce, Beograd.
- Rakočević Cvijanov, Maja (2023), *Telo i unutrašnji procesi - izložba skulptura*, doktorski umetnički projekat, Fakultet likovnih umetnosti, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd.
- Reinharz, Shulamit and Lynn Davidman (1992), *Feminist methods in social research*, Oxford.

Literatura uz fusnote

- Bašaragin, Margareta (2021), *Antifašistkinje Subotice: skojevke, partizanke i afežeovke*, Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije, Novi Sad.
- Belić, Uglješa (2018), *Rodna dimenzija enciklopedijskog teksta: ideologizacija i interkulturalnost*, Fondacija akad. Bogumila Hrabaka za publikovanje dok. dis, Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, Novi Sad.
- Bihalji-Merin, Oto (1978), „Omladinski pokret Jugoslavije“, u: Bihalji-Merin, Oto (ur.), *Mala enciklopedija Prosveta: opšta enciklopedija*, knj. 2, K – P, 3. izd, Prosveta, Beograd, 80-81).
- Cvetić, V. Zoran i dr. (2025), *Eri u čast/In Honor of Era*, Gradska galerija Užice, Užice.
- Popić, Ivo (1978), *Svjetlosti prostora: portreti subotičkih likovnih umjetnika*, Osvit, Subotica.
- „Slobodan Kojić biografija“, Terra, <https://terra.rs/symposium-artist/slobodan-kojic/>, pristupljeno 27.10.2024.

Edita

Foto: privatna arhiva

Edita (1976), Banjaluka

Gde si se rodila i kada?

Rodila sam se u Banjaluci 2. januara '76. godine pored reke Vrbas. Moja mama je otišla na proslavu Nove godine, našminkana, doterana, presrećna. Plesala je, ludo se provela, vejao je sneg, bio je sneg, pričali su mi, dva metra. Rodila sam se dva dana kasnije. Prerano...

Bio je jako težak porođaj i bio je veliki rizik da neću čak ni preživeti. Doktor je rekao da imam takve grčeve u rukama da on misli da mala beba ne može da preživi tu bol. I to mi je uvek bilo tako neverovatno. Kada je to čuo moj tata, pošto je bio temperamentno vojno lice, mladi oficir, zaključao se u stan, ostavivši moju mamu u porodilištu i plakao dva dana. Komšije su mu lupale na vrata: -Ej, čoveče, žena ti u bolnici. Tako da je od prvih dana bila drama. Ali sam se oporavila bez problema i jako retko bila bolesna u životu.

Ta bolnica, gradsko porodilište, gde sam se rodila, bile su neke niske barake, a posle su je pretvorili u bolnicu za mentalne bolesti. Jako je se dobro sećam jer kad god smo išli u školu moji kažu: -Evo tu si se ti rodila. Jako sam volela da šetam kao dete pored tog porodilišta, jer je uz reku. Tu u blizini bio je kajakaški klub. Bilo je puno neke čudne atmosfere. I taj brzi Vrbas i taj sneg, uvek mi tako fali sneg, a danas ga više nema. Željna sam tog ludog snega...

Mama i tata?

Oni su oboje iz Bosne. Voleli su se.

Tata je završio vojno-političke nauke. Bio je najmlađi potpukovnik u zemlji, tad već. Bio je jako ambiciozan jer su bila neka druga vremena i bile su neke druge vrednosti. To je dosta pre rata, a posle se sve menja.

Mama je živela i studirala u Splitu, na muzičkoj akademiji kao muzički pedagog i nekako je nosila više taj neki dalmatinski šmek. Posle je radila u nekoj seoskoj školi za početak kao nastavnica muzičkog, likovnog i ruskog, verovali ili ne. Sećam se da me je vodila kao dete na te školske priredbe, obožavala sam to. Ispeglana, dve crvene mašne, imala sam crvene, bele i svetlo plave satenske mašne. Ja sa dve kike i idemo kolima. Ona vozi u tu svoju školu u neko prigradsko mesto pored Banjaluke i onda čitave priredbe, spektakli za moje oči. Obožavali su je đaci i tako me dočekaju - malu devojčicu.

Sećam se tog vremena, to je tako sve nešto nestvarno lepo, uopšte čitavo moje detinjstvo. Mama je bila izuzetno kreativna. Tako da smo mi svakodnevno dobijali pregršt igre kroz kreativnost.

Tata je bio strog, vojno lice, a mama je bila potpuno fascinantna. Bolovala je dugo od raka, ali je spadala u ona epska materinstva. Prava svetica, žena fenomenalna, duhovita. Odrasla sam u njenoj velikoj ljubavi misleći da je to normalno, i Emil i ja smo se osećali jako posebni i jako voljeni. Za nas je ta velika ljubav normalna. Tako nas je volela ta žena.

U kući smo govorili takozvanim jugoslovenskim jezikom u to vreme.

Mama i tata
Foto: privatna arhiva

A je li porodica bila religiozna s obzirom da je otac bio vojno lice?

Ma kakvi. Mislim da u to vreme... Moja porodica u širem smislu je veliki miks. Mi nismo ni znali šta smo po nacionalnosti, jako, jako dugo, sve dok nismo došli u Pančevo, pa pred kraj.

Iako su obe moje bake bile vernice – moja baka koja je živela u Bosni i druga baka koja je isto tad bila živa. I mamina i tatina. Ali nekako, s obzirom da su se

njihova deca i unuci venčavali i da su to sve bili mešani brakovi gde je bilo od Mađara do Hrvata i stranaca i Srba i svih mogućih, prosto smo mi u nekoj porodičnoj kulturi imali taj stvarno kosmopolitski duh. Ono što je kod mene izazivalo veliku patnju je zapravo odnos prema svemu tome kasnije, za mene je to bilo bolno, nerazumljivo i ponižavajuće.

Brat?

Moj brat je rođen '77 godine, isto u Banjaluci. Bili smo jako živahna deca, s tim što se ja sećam tog ranog detinjstva kao nečega gde sam se puno igrala sama. Kasnije, čitajući o toj ranoj samoći, verovatno je tu negde nastalo i moje opredeljenje, priroda se takva razvila da budem izolovana, odvojena. Sklupčana u igri stvaranja i da prosto ne egzistiram van toga. I brat i ja, pošto su oba roditelja bila izuzetno kreativna. Mislim da je tata bio zarobljen u toj strogoj i hermetičnoj strukturi kakva je vojska i kakav je taj način mišljenja. A bio je u stvari poeta. Pisao je kao mlad odličnu poeziju. Kod njega se to kasnije emotivno ispoljavalo. Viđala sam da je dolazilo do tih lomova zato što to nije bila njegova priroda. Isto tako i moja mama.

Tako smo i Emil i ja nekako sastavljali naš svet, kroz ta prva igranja i taj raskoš detinjstva, odrastajući u obilju senzacija... To je bilo potpuno fascinantno, prosto način igranja, način pravljenja sveta.

Edita i Emil
Foto: privatna arhiva

Detinjstvo u Banjaluci?

Stvarno smo imali super detinjstvo. Moji roditelji su znali da uživaju u životu. U malim stvarima. Dosta smo putovali, boravili smo dosta na moru i bili vezani za more. Provodili smo jako puno vremena tamo i meni su uopšte ta Dalmacija i kasnije Istra nekako uticale na senzibilitet. Prisustvo mora, duge senke i slana koža, uopšte taj spori ritam.

Banjaluka je stvarno prelep grad i to je grad na reci i čitav okolni deo su čuvena izletišta. Bilo je pod obavezno da kad se završi radna nedelja, idemo na izlete sa drugim porodicama. To je igranje bez granica, to je jedna nevinost opšta. Ne zaključavaš stan, komšije te paze, možeš da ostaviš dete bilo kome. Ne znam da li ja imam potpunu iluziju, ali to je bilo moje iskustvo. Ogromna toplina.

Puno nam se pevalo, puno nam se čitalo. Stvarno smo bili jako, jako negovani, moram da kažem.

Ali ta prva sećanja vezana za mene samu i taj moj svet koji sam kreirala, kasnije je bio uvod za sve što ću postati. Beskrajno dugo crtanje rukom u vazduhu. Nisam imala puno materijalnih dokaza u smislu crteža iz vrtića i to. Jesam, ali ne kao druga deca. Ja sam crtala rukom u vazduhu i to čitave crteže koje vidim i kad pogrešim, moram da ih obrišem iluzorno i tek onda da nastavim. To je bila igra jake vizuelne stimulacije koju i danas radim i nešto što me prati od ranog detinjstva. Takoreći, sve moje skice i krokiji su iluzija, lebdeće imaginacije. Tu su oko mene...

Tamo smo živeli i onda kakva je priroda vojnih lica – tata je stalno dobijao neke prekomande i sledi naš prvi odlazak u Pančevo i prve traume nakon nekog ušuškanoog prvog detinjstva, oko zgrade, ulica i deca. To danas malo vidamo, ali mi smo stvarno bili opsednuti igrom.

Gde si krenula u školu?

Krenula sam u prvi i drugi razred u Banjaluci. Onda se selimo u Pančevo i tamo sam do prvog polugodišta šestog razreda i onda dolazimo u Suboticu. U međuvremenu je trebalo da idemo za Beograd, ali nam se Subotica toliko svidela i već smo onako porodično bili istraumirani tim promenama, a to su te osetljive godine, i zaljubljuvanje, simpatije, škola, adaptacija, da nismo hteli da mrdamo. Tati smo rekli: –Ti idi, mi ne mrdamo. Tako da je on otišao, još se doškolovavao, a mi smo ostali u Subotici.

Polazak u školu je bio veliki stres. Mislim da sam bila jako nespremna baš iz tog kao nekog gnezda, a odjednom kreće neki drugi sistem. Škole su, ja ne znam kako je danas, verovatno nema velike razlike, ali to je bio sistem da si jednak, da su svi jednaki. A ti ne možeš da objasniš, jer si mali, niti možeš da se izraziš niti

možeš to da osvestiš, a znaš da nisi jednak. Nekako, već to ukalupljavanje je meni išlo jako teško. Pri tom, bila sam potpuno odsutna od gomile stvari.

Ali se sećam te banjalučke učiteljice. Poklonila mi je knjigu *Gospodar muva* kad smo odlazili. Bila sam potpuno opsednuta tom ženom. Moja prva trauma koju sam doživela, menjanje škole, odlazak iz te škole je u stvari rastanak sa njom. Jako mi se sviđala, ali nemam puno uspomena, samo se sećam da je imala dugu sedu kosu i da je izgledala jako neobično. Nosila je neki neobični nakit u to vreme, izgledala nekako umetnički, a to sad shvatam. Zbog toga mi se dopadala.

Imala sam dosta drugarica, ali im se ne sećam toliko imena. Sećam se da sam bila zaljubljena u jednog dečaka. Imao je onu kao lonac frizuru, sjajnu kosu. Jedan dan ga je tata doveo u školu i bio je ošišan na ćelavo jer je dobio vaške. Bio je toliko posramljen. I kad osetiš bol dečaka koji ti se sviđa, a mali si, tragedija je to bila. Stid i osećanje ljubavi, česta kombinacija.

Ne znam kako se škola zvala, ne postoji više, tražila sam je, srušena je, bila je stara. Imali smo peć, furunu. Morali smo do nosimo one užasne plave kecelje i pionirske kape pa su nas fotografisali. Sećam se da sam pronašla fotografiju sebe pored te kante za ugalj sa tom kapom i keceljom. Kao najtužnije biće na svetu. Ugljena devojčica...

Edita kao devojčica. Foto: privatna arhiva

Odlazak u Pančevo?

Onda je tata dobio prekomandu u Pančevo. Kaže tata: -To je jedan mali industrijski grad u Srbiji, moraćete da promenite govor. I u školi je odmah krenulo ispravljanje da ne bude ijekavica. A tek smo stigli.

Brat i ja smo oboje krenuli u školu i bili smo u školama koje su se zvale „Jovan Jovanović Zmaj“, i u Pančevu i u Subotici. U Pančevu smo ostali do prvog polugodišta šestog razreda. Ja sam generaciju ranije išla pošto sam rođena drugog januara. Bila sam uvek najmlađa i najmanja u razredu.

Ta tranzicija je bila bolna. Jako smo patili za zelenom prirodom, za čistom vodom koju smo imali u Banjaluci. Ali smo ipak dobili stan na Tamišu. Onda drugari i isto to beskraino igranje na reci. Meni je taj mulj valjda i prve ljubice i kreketanje žaba i ta prašuma na reci ostavio duboke slike. Vožnje čamcima i gumene čizme, to rastinje kao neko jako intenzivno osećanje. Mesto gde sam se ja igrala do premora.

Mama je radila u Pančevu kao vaspitačica, i u Subotici, pošto je muzički pedagog, preorijentisala se za muzičko vaspitanje male dece, oformila hor, naučila ih da čitaju note.

Inače smo mi puno pevali u kući. I ona je slušala dosta klasiku, redovno smo gledali Bečki novogodišnji koncert. To je bila tradicija. Mama je imala gomilu ploča. Donela je iz Splita svoju mladost kroz Arsena, Gabi Novak, Olivera Dragojevića i te sve. Bilo je tog Mediterana u kući uvek. Svirala je klavir i harmoniku. Imali smo pijanino u kući, još ga imamo. Ja sam krenula na časove klavira još u Banjaluci, ali je to bilo vrlo neuspešno jer sam morala da promenim profesorku klavira. Krenula sam i onda je došao drugi profesor, a nije mi se svideo njegov miris. Odustala sam posle dva meseca. Žao mi je.

Imala si neku prijateljicu u Pančevu?

Da, imala sam ih jako puno. Jesam bila okružena decom, ali sam opet nekako bila sama. Imala sam drugaricu Mađaricu, jednu predivnu devojčicu sa riđom kosom. Sa njom sam išla u razred. Nju kupim na putu do škole.

Škola je bila u centru i dan danas je. Tada je u Pančevu bila neka moderna galerija ili dom kulture, tako nešto. Već kao dete od devet godina, idem u školu i gledam skulpture u galeriji kroz veliki stakleni izlog. I prvi put vidim nešto što me baca u trans, a ne znam apsolutno da definišem. Videla sam skulpture koje su me jako plašile. Jako se dobro sećam nekih ženskih figura preko kojih je neka krpa sa voskom. To je bilo nešto savremeno u to vreme, pretpostavljam, ali su bile dosta sablasne, a meni toliko fascinantne i toliko privlačne. Nekada su imali

i velike skulpture i terakote u parku kroz koji sam prolazila kad bih išla do škole, i to mi je strašno privlačilo pažnju. Mislim da sam bila suviše mala da uopšte ukapiram da ja mogu da budem neki tamo posetilac, konzument. Za mene je to bio neki paralelni svet, odeljen izlogom, užasno privlačno i odbojno u isto vreme, jer nije bilo primereno deci, nešto odraslo! To je bila ljubav na prvi pogled! Nisam razgovarala ni sa kim o tome, mislim da uopšte nisam bila u stanju. Bilo je na nivou neke vizuelne senzacije u nekom drugom delu svesti, ali se toga sećam. Jer je bilo preduboko.

Do šestog razreda išla sam na sve moguće aktivnosti koje postoje a od kojih sam jako brzo odustajala, balet, folklor, gimnastika, hor itd. Prosto nisam mogla da se uklopim. Već je krenuo jedan spontani otpor prema svemu što je uobičajeno. Izgledalo je da su svi mnogo srećniji nego ja, a ja sam se osećala otepljeno i puno sam se igrala sama. I kako sam bila starija, sve je bilo izraženije. Naravno, uvek sam imala drugarice, brata kod kuće, i uvek je bilo jako puno dece kod nas u kući. Ali sam i dalje puno vremena provodila sama sa sobom praveći nešto, igrajući se tako. To mi je bilo jako važno. Sad sam zavisna od svojih samoća. U momentima kad ne mogu sebi da priuštim izolaciju, odmah se razbolim fizički.

Rad u procesu stvaranja animicije.

Foto: privatna arhiva

I onda ste došli u Suboticu.

Tata je iznajmio neki stan. Došli smo sa nekim prijateljima da vidimo grad, jer je rekao da će nam se dopasti. Ja sam tada patila kao pas, jer sam se u školi zaljubila. I on je jako patio. Pisali smo pisma i bilo je svašta.

Sećam se tih poslednjih dana u toj školi, kad se dizala ona zastava pred ulazak u razred, kako stojiš u nekim strojevima i po razredima ulaziš dvoje po dvoje. Nešto što se zvalo „postrojavanje u vrstu,“ a ja se za tri dana selim u Suboticu. U školi su mi deca poklonila knjigu sa isečenim pramenovima kose. To čuvam, ima i njegov pramen, jako mali. Sećam se tog njegovog pogleda, u momentu dok se diže ta zastava, osećanja neke bolne gorčine u stomaku. Pogledam njegove oči pune patnje, a nedavno smo se vratili sa ekskurzije.

I dolazimo u tu Suboticu, a na trgu pozorišna predstava. Nose mrtvački sanduk u nekoj koreografiji koja je jako teška i gde je muzika. Harizmatična glumica peva u donjem vešu i halterima onim njenim glasom. A mama, tata i ja jedemo sladoled. Ali sam osećala da ovde treba da budem, neki instinkt prepoznavanja, nešto fenomenalno. Kakav grad! To je za mene. To je bio prvi dan!

Sećam se i prvog dana u školi. Odveo me je jedan tatin prijatelj, jer su tata i mama već radili kad smo sredili stan. Ja dolazim sa pink beretkom sa malim slončićem – broš od keramike koji sam dobila od mog privatnog nastavnika matematike, sam ga je napravio. Dolazim, a imali su čas srpskohrvatskog jezika i radili ispravak pismene vežbe. Dečak koji je sedeo u prvom redu zaboravio je kod kuće vežbanku i nastavnica ga je u međuvremenu poslala kući po vežbanku. U tom momentu ja ulazim i ona kaže: –Sedi tu! Na njegovo mesto. To je bilo mimoilaženje i ja sednem tu, ne smem da pogledam nikog. On se vraća sa vežbankom, a ostali se svi smeju jer sad vidi neku devojčicu. Sedne iza mene, pogleda me i da mi gumicu na kojoj piše 'Volim te'. Prvih petnaest minuta škole! I dan danas imam bliske prijatelje koje volim iz tog razreda.

Nastavnice likovnog su mi sve bile boginje, sve koje su bile iz umetnosti su mi bile fetiš.

Tad je već uveliko bilo jasno da živim umetnost. Mislim da je uvek bilo jasno. Kad sam bila mala govorili su: –Ma, samo joj kupite plastelin i bojice i nećete znati za nju. To je uvek bila glavna stvar koja me zanima.

Odlaziš u Novi Sad u srednju školu?

Završila sam osmi razred i sa četrnaest godina otišla u srednju školu u Novi Sad, sa drugaricom iz osnovne. To je bila škola za dizajn tekstila, kostima i odevanja. I bum – u razredu sve same devojčice, užas. Otišla sam u drugi grad, prvi pravi džeparac, odgovornost. Bile smo potpuno nezrele i nespremlne.

Mama, tata i brat su ostali ovde u Subotici i to su bila ona stvarno jako teška vremena, početkom devedesetih. Kad se setim mogla bih da plačem danima, ali su stvarno uradili sve za naše želje.

I onda sam tajno počela da se spremam za akademiju umetnosti sa šesnaest godina. Pala sam razred iz matematike. Roditelji siromašni, plaćaju mi tu stan i neka me sruši u umetničkoj školi iz matematike?? Ja tu dobijem neki neviđeni infantilni inat da idem na fakultet. I kažem mami: -Ja ću da se spremim za akademiju, dosta mi je srednje škole. Hoću da studiram. Jer kad ti neko ugrozi dostojanstvo, nekom jako mladom čoveku i sruši te da ponavljaš razred, ti si odmah etiketiran. Stvarno sam bila super, ali imala sam strašan otpor prema toj srednjoj školi. Mislim da je bila jako loša. Izuzetno loša, izuzetno toksična sredina za mene u to vreme. Nije bilo nikakvog podržavanja, prepoznavanja, stimulacije. Imam samo traume iz te škole. Pronađem devojkicu koja daje privatne časove crtanja i krenem da se spremam za akademiju u Novom Sadu. Časovi su bili kod nje u kući. Nije bilo ničega, ali ničega u to vreme, mogle smo samo da popijemo čaj kod nje.

U to vreme krećem i na dramsku sekciju pri nekom kulturno-umetničkom društvu u Novom Sadu. I shvatim da ja u stvari hoću da budem glumica. Tamo nalazim utehu u toj crnoj kutiji, stičem prijatelja za ceo život, jako bliskog. Tu izivljam sve, svu svoju suštinu i upoznajem film, upoznajem pozorište. I kažem: -Pa dobro, ja ću i jedno i drugo, pa ću da konkuriram i na glumu, samo da se ne vraćam u srednju školu, u tu parodiju. Živim dupli život. Odlazim na tu dramsku grupu. Prostorija gde su te probe je crna kutija i dan danas mi je taj mrak i taj početak, ta kabina i sve to što iz tog mraka izlazi jako važno u svemu što radim kao neki početni koncept. Jako reagujem i na pozorišta i na mrak u svim umetnostima. Obožavam mrak početka. Tu crnu boju pramaterije. Budi se svest da ja imam neizvesnost.

Krećeš na studije?

Na prijemnom ispitu za Akademiju znala sam da ću da položim. Konkurisala sam za grafiku i uradila sam pedeset nekih predložaka za litografije, duboku štampu, šta je već bio zadatak. Profesor koji je birao klasu na prijemnom je ušao i pitao: - Čiji su ovo radovi? I ja kažem: -Moji. Kaže: - Tvoji?! Pa kol'ko ti imaš godine, dete? Ja kažem: -Pa sedamnaest. Klinka. On je otišao i ja sam znala. Ja čekam. Izlazi lista a ja primljena kao poslednja od šest i kao najmlađi student do tad. I završim kao student generacije. Dobila sam prvo indeks, pa ličnu kartu.

Tamo se, naravno, dešava potpuno osvešćenje, potpuno samopouzdanje, velika ljubav i taj poziv i poriv koji postaju jedno i da tu nema više spasa. A opet, s

druge strane, svestan si kakav je to luksuz i da će ti to obeležiti život i da me odatle više niko neće izvući.

Oktopus, crtež, 140cm x140 cm, 2024.

Foto: privatna arhiva

To mi je bila najbolja odluka u životu tad. Moji roditelji su tako plakali kada se to desilo jer sam bila odsutna iz realnog života. Oni su prestali da se iznenađuju oko svih mojih odluka i znali su da ću apsolutno sve što zacrtam i da uradim. I nisu oni mogli puno da utiču stvarno.

Kad si imala prvu samostalnu izložbu?

Bila sam možda prvi, drugi razred srednje. U domu Jugoslovenske narodne armije. Ja sam oficirska kći. U Novom Sadu sam izlagala na Tribini mladih, u toj galeriji. Tamo je bilo dosta izložbi, sad se ne sećam. Onda su bile u Beogradu u Diplomatskom klubu pred bombardovanje kad su već sve diplomate dobile obaveštenje da treba da idu.

Zapravo, imala sam sreću jer sam živela pravim boemskim životom i bila sam okružena onako eruptivnim energijama ljudi. Bilo nas je malo, bilo nas je

devetoro, bili smo nerazdvojni. Imali smo ključeve od tih ateljea na Petrovaradinu i radili dan i noć. I dobro smo se zabavljali. To je bila prava boemština. I tamo sam se apsolutno oslobodila u svakom smislu i to su mi jako lepa sećanja. Tad se razvio neki erotičan odnos prema životu, sve je bilo živopisno. Mistično i ludo.

I posle završenih studija?

Posle završenih studija odlazim na postdiplomske studije u Beograd. Mene fakultet predlaže kod jednog čuvenog profesora, predivnog umetnika i predivnog čoveka. Otišla sam tamo i to je bio potpuno drugačiji tip školovanja, škole, Beograd i čitava ta dinamika velikog grada. Magistrirala sam za vreme bombardovanja između dve sirene. Imala sam možda dvadeset dve-tri godine, vrlo rano.

Posle Beograda?

Posle Beograda odlazim za Nemačku. Nekom sudbinom, po preporuci jednog istoričara umetnosti, odlazim u galeriju u Nemačkoj koju je vodio jedan fantastičan galerista. Radili smo dugo zajedno. Svašta sam naučila o sebi, šta jesam, a šta više nisam. Pravili smo izložbe. Bilo je svega. Nastala je zona komfora, i trajala je. Morala sam to da prekinem. Takve zaštićene pozicije svašta donesu i svašta odnesu. Zahvalna sam da mi se to desilo na početku a ne na kraju. Dobila sam nemerljivo iskustvo.

A kakav je to osećaj kad moraš da daš cenu sebi?

Sad iz ove perspektive, volim da imam nekog ko se time bavi. To je nekako stvar ekonomije, procene, vrednosti, tržišta. Postoje radovi u mojoj kolekciji koje ne bih prodala nikad. Jednostavno, oni su za mene neprocenjivi. A ima i puno stvari koje bih jednostavno mogla da radim. Jer to je posao od kog se živi. Ne volim mistifikacije na tu temu. Umetnost je važnija od love. Veliki deo mog rada niko nikad nije video, tu nalazim moral. Svi kažu da sam prestroga prema sebi.

Stvarno, stekla sam veliko iskustvo radeći sa profesionalnom kućom u Minhenu. Ali to je opet stvorilo drugi mehanizam koji me je odveo u „otpor“. Ostalo je prijateljstvo. Znam šta je dostojanstvena postavka, šta znači kad te neko zaista poštuje. Takav je sistem da postavi umetnika na mesto vredno poštovanja. A ja, koja sam došla tad kao veoma mlada sa dvadeset jednu, dve-tri godine u tu galeriju, nisam znala ništa. Dolaziš iz rata, iz zemlje koja je u krvi do kolena, iz retorike mržnje i nekog jezika koji normalan čovek ne može uopšte da razume. Dolaziš u jedan negovani svet, potpuno ekskluzivan, potpuno prefinjen i estetizovan. To mi je tad bilo utočište iz mnogo razloga. U to sam uplovila spontano i prirodno. Mislim da je predugo trajalo u smislu mog nekog ličnog umetničkog oslobađanja i

ulaska u drugu vrstu istine. Jedno iskustvo neprocenjivo, jedna neprocenjiva škola i jedna zona komfora u kojoj sam puno naučila. Jako sam zahvalna zato što to nije nešto čime ja završavam, pomoglo mi je da razvijem kriterijume. Upoznala sam divne ljude, institucije i kolekcionare.

Hormonalna maska, instalacija, Barselona (Atunera), 2016.

Foto: privatna arhiva

Kad se sve to završilo?

Radila sam sa velikom umetničkom Fondacijom Carmen Wurth⁴¹, napravili smo izložbu. Predivan je osećaj kad ste u nekim prostorima izloženi uz Picasa ili Hockneya, stare magove. Osetiš poštovanje.

⁴¹ Fondaciju Wirt (nem. Stiftung Würth) osnovali su 1987. prof. Rajnhold i Karmen Wirt (Reinhold und Carmen Würth), sa sedištem u Kincelsau (Künzelsau), Nemačka. Bavi se dobrotvornim i humanitarnim aktivnostima. Podržava projekte u oblasti umetnosti i kulture, obrazovanja i

I tako se završio taj veliki ciklus. Odbila sam sve poslovne ponude koje su mi nudile sigurnost. Sad sam opet na nekom početku i sviđa mi se. Moj razvoj ide jako sporo, ali sad je nešto eksplodiralo u mojoj svesti, sve mi je novo. Najlekovitije moguće za mene je crtežom u introspekciju. To je moja religija, opisnost od nule. Crtež je konstrukcija, kostur svega. Kasnije se to razvijalo u animacije sa kojima trenutno eksperimentišem. Nema kraja...

A gde ćeš da se otvaraš?

Moja mala porodica se seli za Pariz. To zapravo ne menja mnogo od koncepta života, jer smo mi stalno negde. Ne mirujemo. Meni je ovo nekako baza, ali i ne pripadam, to sam htela da kažem, nikad nisam kod kuće. Živela sam dugo u Španiji, u Barseloni i Majorki, pre toga sam bila u Nemačkoj, pa smo živeli u Engleskoj, pa u Tuluzu itd. Puno života.

Edita i Pablo.
Foto: privatna arhiva

Kad si upoznala supruga Pabla?

Upoznali smo se pre jedno dvanaest godina u Barseloni na džez svirci u nekom baru. Padala je kiša. Posle je došao u Istru i tako smo počeli... On je neko s kim mogu apsolutno da budem to što jesam, moja porodica. A i nekako kroz sve to

.....
vaspitanja, istraživanja i nauke i projekte koji doprinose integraciji osoba sa invaliditetom (Stiftung Würth, 2024).

što radim se i on prožima. Iako je partnerstvo veliki izazov, nisam sreća do sad bolje ljudsko biće od njega. Sad imamo Marlon, i ona ima nas. Mama i tata. To je jedna priča koja nas je prevrnula za trista šezdeset stepeni, ali je nešto što smo jako želeli. Došla nam je jedna bomba. Neodoljiva je!

Šta je majčinstvo donelo tebi?

Ona je životna želja. Nekako sam već bila njena mama mnogo, mnogo pre nego što je ona došla u fizičkom obliku. Ja sam potpuno duboko, do kostiju, već doživela osećaj da nisam sebi najvažnija na svetu. Roditeljstvo je teško. Pri tom je ona došla na potpuno neverovatan način. Hvala nauci. Trajalo je to sve, ali imala sam najlepši porođaj na svetu koji postoji. Rodila se u Tuluzu, u sred te kovid-pandemije. Ceo grad je bio strogo zatvoren jer je tamo bilo veliko žarište kovid. Nikog živog na ulicama, potpuna tišina i u tom nadrealizmu, toj zaustavljenosti sveta, protekla je moja trudnoća. Bila sam toliko srećna, to je sve bilo toliko nestvarno kao da sanjam budna – nema ničega, nikoga, sve stoji. Samo se ona rita u stomaku. Poput japanske ribe...

Njen dolazak meni u ruke i odlazak moje mame meni iz ruku, su zapravo dva najveća događaja u životu. To iskustvo svedoka na kapiji, između dva sveta je neverovatno. Stvarno sam doživela prisustvo nečeg drugog nad čim apsolutno nemaš nikakvu kontrolu, što je toliko veće od nas. Sećam se kako još čekam porođaj na stolu i babice unose providnu kolenku gde tek treba da stave bebu. Osećaj tog svedočenja, tog transfera nadjačava svako moje iskustvo. Sećam se da sam se tresla od strahopoštovanja. Ustvari ne od straha, nego od nečeg ekstremno fascinantnog, nečeg najvećeg. Isti takav osećaj sam imala pri odlasku moje mame, odlazak koji nije bio ni patetičan ni tragičan nego je bio ispraćaj. To je taj život, beskonačni krug. Veličanstveno!

Mama je dugo болоvala, bila je jako bolesna i bila je već medicinski fenomen. I prosto uz tu bolest, kad imate nekog u kući tako intenzivno bolesnog i kad je to svakodnevica, onda je potpuno drugačiji odnos, druga vrsta zahvalnosti prema svemu drugom. Bilo je jako puno humora u našoj kući i mnogo smo se smejali. Govorila sam joj: –Ako umreš, ubiću te! Shvatim da ona u stvari neće da umre zato što ja to tražim od nje. U momentu kad je stvarno već bilo strašno, rekla sam sad možeš da ideš, sve onako sa osmehom kad me je zapljusnulo to nešto, umrla mi je na rukama. Na to nikad nisi spreman, ali shvatila sam da nemam pravo da je držim u bolu i jednostavno je nadljudski kolika je njena moć bila. Okupala sam je kad je umrla... Ja postojim iz tog tela...

Moj odnos prema telu i u umetnosti jako je i živopisan i intenzivan. To su kao neke naše koordinate. Mislim da sve umetnice iz ove knjige rade sa telom, da nas

to telo nekako vezuje i Katalin⁴² i Maja i Jelena i Jasmina, i Paula⁴³. Fascinirana sam telom i čulima. Telo je poezija.

Marlon

Foto: privatna arhiva

Sve što mi se dešavalo kasnije, stvarno i liči na film, živeli smo kao na filmu. I pre Marlon koja je donela svoju dinamiku i ugasila mnoge sebičnosti. Ali ništa nije bilo površno, ništa nije bilo puko materijalno, sve je bilo iskustveno i sve je bilo kao na filmu. Znači uvek su bili ti veliki kontrasti totalnog nemanja, totalnog dna i onda apsolutno elitističkog stanja duha i tela.

⁴² Katalin Ladik.

⁴³ Paula Mur.

Izložba *Kasting*, galerija ULUS Beograd, 2022.

Foto: privatna arhiva

A tata?

Tata je umro, nije sačekao Marlon, iznenada, imao je srčani udar. Otišao je na neki običan način. Sačekao me je u polu-komi. Mi smo doleteli iz Barselone i direktno u bolnicu. Još je bio: -Pogledaj kako je snažan, kao neka zver. Puno toga ostalo je nedorečeno. Nikad me nije zvao ćerkom, za njega sam bila sin.

Room of deep devotion, instalacija, Galerija savremene umetnosti Subotica, 2018.
Foto: privatna arhiva

Da li se osećaš vezanom za Suboticu?

Volim Suboticu. Stvarno je volim iako imamo čudan ljubavni odnos između totalne odbojnosti i ljubavi. Postoji određeni momenat i vreme koliko mogu tu da izdržim i onda u jednom momentu za mene kreće subotički dogvil. Tad moram da idem i da živim neki drugi život, drugih razmera. Izgleda da sam zavisna od novih početaka. Mada sam sad već umorna od promena. Imam svoj atelje u Subotici, ali sam ih imala i u drugim zemljama gde smo živeli. Gde god da budem, imam „atelje“. Atelje je kao onaj kofer za šminkanje, moraš da imaš atelje. A ovaj u Subotici je konkretno mesto gde jako volim da provodim vreme. Ovo je totalna izolacija i ulazak u moju realnost i sve prestaje čim dođem tu.

Edita u ateljeu, Barselona, 2015.

Foto: privatna arhiva

Kako je to kad razgovaraš sa nekom od svojih prijateljica koja je i umetnica?

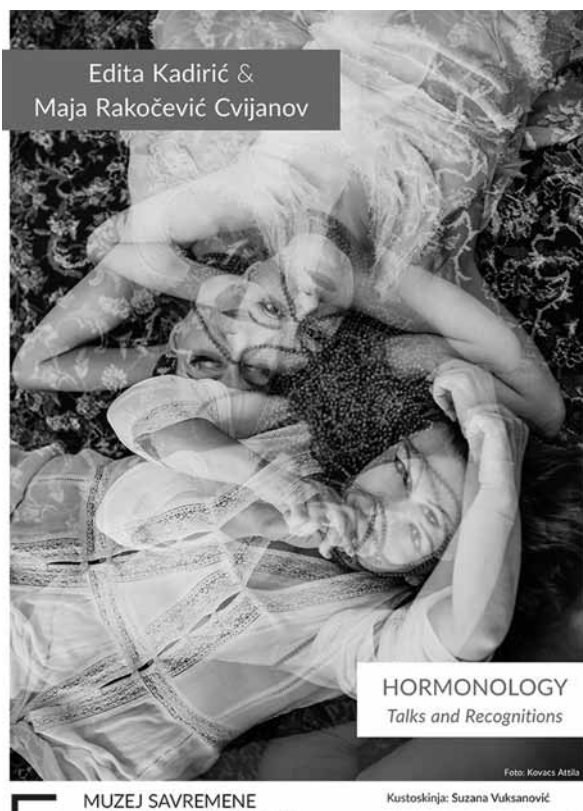
Uzbudljivo, zanimljivo. Naši dijalozi, naši razgovori su mala slavlja uvek. Sve je novo... Taj osećaj slobode misli i te brze intelektualne razmene i tog nečeg surovog organskog koje mi sve delimo kao žene. Vrlo je često kod žena umetnica da je telo kuća i onda je prosto taj odnos prema telu jak, plus ta erotika kreativnog tela. Španci imaju neku izreku za intenzitet – „živ život”. Sve je živo, prosto je sve u tom temperamentu.

Na primer, Maja. Bliske smo, ja sam joj venčana kuma. Ona se bavi telom na jedan drugačiji način i uopšte ulogom žene na drugačiji način. Moj je još uvek nekako infantiln, volim što sam žena, uživam u tome što sam žena i u svim tim ulogama koje žene imaju.

Naravno, tu ima zaista puno problema, kako je to postavljeno u društvu, socijalno, kako da ne. Nikad nisam imala ideju o feminizmu evo dok nisam postala mama. I odjednom sam shvatila da sam prirodna feministkinja. Apsolutno! Pošto sam shvatila da ja treba da budem sve i da je to nemoguće. Da budem sve jednako dobro. Da bi bio izrazito dobar ti moraš jako puno da radiš. Da puno radiš ti moraš da imaš uslove i moraš da imaš mir, moraš da imaš izolaciju. Onda opet moraš da imaš neki menadžerski talenat i odnos i veze. Da bi te veze imao, moraš da se krećeš, moraš da budeš prisutan, moraš da imaš ne znam ni ja kakve

mreže, meni su ta brzina i komunikacija odbojne. Ja sam najsrećnija kad radim, i upoznajem istomišljenike sa kojima mogu da radim. Ti me ljudi čine srećnom.

Od kada sam mama, SLOBODA ima potpuno drugo značenje. Naravno da moje dete neće odrasti baš po ustaljenim kanonima, već ne odrasta tako. Odrasta u mom ateljeu, otac joj je antropolog i ona je jedan miks i već se vidi da je njena stvarnost drugačija. Njeno detinjstvo se odvija na četiri jezika, odrasta u čudnom vremenu, koje mi se uopšte ne dopada. Hvala bogu pa imam živopisna sećanja.

Edita i Maja, *Hormonology*, 2021.
Foto: privatna arhiva

Šta te povezuje sa prijateljicama umetnicama?

Neka nit koja nas povezuje je istančana ranjivost koju sve posedujemo i na neki način dok stvaramo. Mi smo vezane i ovom sredinom i kulturom. Na pri-

mer, sa Majom sam radila i izlagala nekoliko puta. Nas dve smo imale zajedničke projekte, sa Jelenom takođe. Ja mislim da smo mi sve ranjive. Tu ranjivost samo glorifikujemo kroz rad... Mislim da svaka od nas zapravo jako uživa, iako su ti procesi bolni. Ali umetnost je stvarno super luksuzna stvar. Znaš, kad me tako neko pita: -Pa je l' ti teško da stvaraš? Pa mislim teško je da budeš neurohirurg ili dečiji onkolog. Ovo nije teško, ti u okviru svog puta i procesa imaš problematiku. Ali uopšte raditi to, meni je da dolazim ovde u atelje kao u potpuni hram. Znam da je moje dete u vrtiću, da Pablo radi sa nekim divnim ljudima i da ću posle toga ići na pijacu i praviti ručak, to je za mene veliki dar. Šta mi treba više od toga nego da imam svojih četiri ili pet sati te samospoznaje u svom ateljeu. Mislim, pogledaj na šta liči svet novog poretka. Planeta gladije i gori. Ljudski rod još uvek ratuje, količina bola i nepravde na planeti svake sekunde je nemerljiva. A ja se bavim sobom u svom ateljeu. Luksuz je baviti se sobom. Zato imaš način da taj dar usmeriš da ukažeš baš na te probleme. Moram to da iskoristim i nemam puno vremena.

Na kakve si ti probleme ili bolje rečeno prepreke na svom životnom putu i životnom putu tvog stvaralaštva nailazila?

Svašta može da bude problem, ali kako kliše nalaže sama sam sebi najveći problem. Pogrešne procene i izbori. Sada vidim sve drugačije nego pre, imam širu sliku. Scena savremene umetnosti je ogromna i ima svoje zakone. Na neki način vrlo predvidljive. Svoj sam put definisala kao nepredvidiv i ne zanima me logika razvoja ili očekivanja. Pričam svoju priču i videćemo gde će me odvesti. Izabrala sam da živim nekoliko života istovremeno, onako kako je proporcionalno mojoj mašti. Prepreka je to što je život kratak, a tehnološko vreme brže od fizičkog. Zato smo radile izložbe u kojima smo polazile od nas, od hormonskih transformacija, pozivale smo na identifikaciju.

Palata, animacija, Salon „Oto Bihalji Merin“, Beograd, 2024.
Foto: privatna arhiva

Sa Majom?

Jeste, to je ista izložba. Kako hormoni, kako telo diriguje mentalni razvoj i uopšte odnos prema svemu u društvu, u zajednici, u porodici, u nekom sistemu koji te strogo definiše. Vidiš da radim crtež koji se zove *Izdajnica* – ona izdaje svakakva očekivanja. Ali je zapravo sveta izdajnica. To je bunt. Čoveče, pa ja nisam domaćica. Pružam jako veliki otpor.

A Maja se bavi baš tim problemima. To je jako zanimljivo. Prošla je kroz veliku promenu i transformaciju kada se venčala i kada je rodila decu jedno za drugim. I ima sreću da ima taj luksuzni kanal kroz umetnost i da je umetnost ta koja se poštuje. Ona je uvek ogledalo. To je jedna specifična, ljudska delatnost, konstantna istina. Toliko je transparentno sve.

Ali ogromni su izazovi – žensko dete i uopšte brak, zajednica, koncept monogamije, i sve te stvari. Ja kroz to sve plivam, sagledavam i pokušavam da uživam u tim izazovima, ali oni definitivno jesu vrlo kritični. A to nikad nisam imala pre majčinstva. Stekla sam samopouzdanje, sama sam zarađivala, putovala sam. Odvojila sam se, nisam pripadala nigde i bila sam nezavisna.

Sada si zainteresovana za pozorišnu umetnost. Da li to ima veze sa postajanjem majkom?

Nema. To je prirodni rezultat procesa crtež-animacija-pozorište-film. Shvatila sam da je to zapravo potpuno isti matematički proces kao i kad crtaš. Jer crtež je uzvišena matematika. Izgleda da je i pozorište ista ravnoteža i traži se ista dinamika, ista drama. Volela bih to da radim. Mislim da bih bila u stanju, to je pretpostavka. Ali uopšte raznim novim formama želim da se bavim. Ali ne, to nema veze sa činjenicom da sam postala mama. Kad sam postala mama dobila sam naravno kao i svi, nove strahove ali i ljubav kakvu ne mogu da opišem. Fatalnu.

Da li ima nešto što bi htela da mi ispričaš što sam zaboravila da te pitam? Ili nešto što ti misliš da je važno?

Ovakve priče nemaju kraj. Mislim, ovo su neke anegdote, odgovori na tvoja pitanja. Mislim da sam nekako, evo do sad, bila stvarno jako blagoslovena svim iskustvima koje su mi se dešavala. Nekako sam srećna da sam mogla da iskusim i jako veliku bol i velike gubitke i veliku radost i apsolutnu negu okruženja. Iskustvo ljudi koji su me okruživali, bila sam jako voljena. I iskusila sam svoj odnos prema umetnosti kao nešto jako intenzivno, nešto jako posebno. Već žalim što ću da umrem i napustim ovoliku lepotu. Lepota je u svemu. To naučite kad živite sa Mediterancem. Da ima svega. Umetnost je neodoljiva istina. I kad pogledam

šta ima posle života, ne znam. Ja sam nedostojna tih zaključaka ali ovo što imam do sad, čini me ispunjenom jer je tu sve. Srećna sam što ovaj svoj dosadašnji život na zemlji provela i u ovom gradu i nekako ga smatram svojim dvorištem. Nije mi kuća, ja nemam kuću još uvek nigde, mi stalno imamo neke „nove kuće“. Ja sam nekako svugde.

Anima roja, skulptura, 2019.

Foto: privatna arhiva

Gradanka sveta.

Da! Ali stvarno je tako. Meni su sve te neke trivijalne podele besmislene, ja njih uopšte ne razumem. Jer je život toliko kratak i veliki sam tragač za otvorenim ljudima, za slobodnim ljudima, za mislećim ljudima, za talentovanim, za slobodom u svakom smislu. Za iskustvo novih ljudi u dobu otuđenosti. Srećna sam kada u moj život uđu ljudi koji nose to nešto, koji imaju te neke svoje moći. Njihove posebnosti me čine zdravom. Divni ljudi su moje ogrlice. Samo neka potraje taj niz.....

7. februara 2023.

Literatura uz fusnote

Stiftung Würth, https://www.stiftung-wuerth.de/de/stiftung_wuerth/index.php, pristupljeno 29.10.2024

Foto: Szerda Zsofi, 2023.

Lea (1983), Subotica

Kada i gde si se rodila?

Rodila sam se 1983. godine u Subotici. Živela sam na Paliću u porodičnoj kući sve do završetka gimnazije. Pored naše kuće je i kuća bake i dede, i maminog brata. Svi su na okupu. Na Paliću sam išla u Osnovnu školu „Miroslav Antić“.

Odrastala sam najviše sa bakom Otilijom, prabakom Margitom, dedom Ede i tatom, upravo ovde u ovom okruženju, pošto je mama bila u Beogradu na specijalizaciji.

Šta ti je omiljeni trenutak iz detinjstva?

Sećam se kako smo živeli ovde u kući, kako su svi bili na okupu: moji roditelji, ujna, ujak, baka, deda, prabaka. Bila sam okružena porodicom, životinjama i baštom, tu sam baš uživala. Imala sam predivno detinjstvo i najviše se sećam mirnog života u prirodi sa životinjama i tog osećaja. Kada se danas vratim kući, setim se te svakodnevnice bliskosti. Ne bih izdvojila samo jedan trenutak, sve je bilo ušuškano i baš lepo. Volim i danas tu da provodim vreme, tu mi je nekako najdraže.

Mama i tata?

Mama, Ilona, je bila lekar, a tata, Tomislav, carinik. Oboje su radili su u Subotici ceo životni vek dok nisu otišli u penziju. Mama se specijalizirala u Beogradu kada sam imala dve ili tri godine. Toliko je ljudi bilo oko mene da nisam osetila da je nema par dana u nedelji.

Mamin brat ima sina Norbiku koji je isto jedinac kao ja, pet godina mlađi od mene. Odrasli smo zajedno kao da smo brat i sestra iako nismo rođeni.

Išla sam puno u zoološki vrt sa mamom jer smo negovale ljubav prema životinjama i biljkama. Uvek smo imali baštu i odrastala sam okružena cvećem, biljkama, povrtnjakom. Deda je imao voćnjak sa jabukama, jako sam volela da odlazim tamo. Ljubav prema biljkama i zelenilu sam naučila iz najranijeg detinjstva. Kopirala sam baku i prabaku pa sam i ja kuvala, radila sam isto što su one radile. Kuvala sam u pesku.

Bila sam fascinirana ukrasima za jelku, u želji da kitim jelku više puta godišnje, okitila bih drvo hibiskusa. Praznici su mi bili značajni i predivni kada sam bila mala. Sećam se kako smo dobijali poklone ne samo kod kuće, nego i kod bake i kod ujaka i kod ujne. Uvek je bio taj krug obilaženja, i hodanje po snegu u Božićnoj noći. To je bio višestruki osećaj predivnog iščekivanja. Volela sam zimi

da se šetam po snegu sa mamom, uveče. Brojale bismo koliko smo jelki videle kroz prozore kuća.

Imali smo mnogo životinja. Baka i deda su imali psa i mačku. Na svim fotografijama iz detinjstva sam sa životinjama. Odrasla sam sa njima i to mi i danas mnogo znači. Preko puta kuće je bio voćnjak sa jabukama u kom je deda Ede mnogo radio i često smo tamo išli. Ostala mi je uspomena na branje jabuka, i zimski miris jabuka u hladnjači. Imala sam oko sedam godina kada sam u voćnjaku našla jednog malog psa. Jedva sam nagovorila roditelje da ga zadržimo. To je bio prvi pas kog smo usvojili i doneli ovde kod bake i dede. Dugo je živio sa nama i imao je još mnogo potomaka.

Danas imam dva mala hrta, Iskru i Hamu. Kada sam otišla u Singapur, na tri godine, Iskra je ostala kod mojih roditelja. Bilo mi je teško da je ostavim, ali sam znala sam da će joj biti bolje u kući sa dvorištem nego u Aziji u malom stanu. Psi i dalje žive na Paliću kod mojih roditelja jer mi nomadski način života ne dopušta da žive sa mnom.

Baka i deka?

Baka i deda su umrli, poslednja je otišla baka Otilija pre tri godine. Doživela je skoro stotu godinu, a živela je sama bez dede dvadesetak godina. Kad sam bila tinejdžerka, baka Otilija je već živela sama, tu se naš odnos produbio. U tom periodu sam postala najbliža sa njom. Tad sam se pripremala za akademiju. Jednu godinu sam ostala kod kuće a ona je bila moj prvi model. Učila sam da crtam i ljude i životinje i mrtvu prirodu ali tek kad sam nju počela da crtam, razumela sam šta je to studija portreta, jer crtati portret ni daleko nije samo studija, tu se ispod kože nalaze razni drugi prostori i slojevi osobnosti. A kako se sa bakom dogodio taj preokret, u mapi za upis na akademiju su preovladali njeni portreti sa raznim životinjama. Crtala sam i portrete roditelja, rodbine i prijatelja, ali mi je baka baš pomogla u tome, ona je bila najstrpljivija, i uvek je bila tu.

Njen brat Đula je isto voleo da slika. Bavio se građevinom a iz hobija je crtao još od ranog detinjstva. Živeo je u Beogradu a leti bi dolazio na Palić pa bi slikao pejzaže, ulje na platnu. Kad sam crtala baku davao mi je savete. U bakinoj kući smo našli njegove prve slike sa salaša sa lubenicama, voćem i povrćem koje su mi jako drage.

Baka sa tatine strane se zvala isto kao i ja, Lea Vidaković, ali su je nazvali Jelenka kasnije nakon holokausta. Kad je otišla u Aušvic imala je četrnaest godina, sa šesnaest se vratila. Njen tata je preživio, a majka i sestra su joj stradale. Sa tatom je živela u Subotici, on se ponovo oženio pa je dobila polusestru Mirjam. Oni su otišli u Izrael, a baka je ostala ovde, udala se kratko nakon što se vratila iz Aušvica.

Živela je u Subotici i radila je kao anesteziolog u bolnici i dobila mog tatu i tetku. Bila je strašno uredna. Baka i deda Marko su otišli u Izrael devedesetih godina u drugom talasu, kako bi pomogli mojoj tetki i njenoj porodici u Izraelu. Baka se vratila iz Izraela na Palić, gde je provela poslednje godine života.

Portret Leine bake Otilije

Znala sam da će činjenica da je preživela holokaust i Aušvic u nekom trenutku biti tema kojom ću se baviti, ali sam mislila da će biti mnogo kasnije, kad budem starija. Međutim, dobila sam 2018. poziv iz muzeja u Bačkoj Topoli da napravim rad o mojoj baki za komemoraciju u povodu sedamdeset pet godina od holokausta i deportacije Jevreja. Tada je ona već bila pokojna. Želela sam da njene uspomene i život pretočim u izložbu. Tako je nastao *Memento*. O tom njenom iskustvu se u porodici nikada nije pričalo. Pronašla sam transkribovan intervju koji je dala za Spilberga. Pronašla sam taj tekst i pročitala ga kad sam mogla imati petnaestak godina. Kasnije sam mu se ponovo vratila. Sve što znam o njenom iskustvu holokausta je iz tog intervjua. Na tim sećanjima sam bazirala izložbu *Memento* koja predstavlja zbir filmova, animacije i objekata. Na podu je

bila posuta zemlja. Jedna interaktivna instalacija sa više doživljaja – zvuk, miris i ukus. Napravila sam za taj događaj njene omiljene kolače indijanere, o kojima je maštala i koje je kupila kada se oslobodila, da bi ljudi mogli da okuse njen ukus slobode. Taj rad je posvećen baki Lei, a kasnije je predstavljen u Subotičkom muzeju. To mi je bilo bitno zbog toga da bi deca koja dolaze u muzej mogla da nauče o ovom istorijskom momentu, holokaustu kroz umetnički pristup. Izložba je predstavljena i u sklopu projekta Missing stories u Muzeju savremene umetnosti u Novom Sadu, jedna od kustoskinja je bila i Sanja Kojić Mladenov.

Memento (kolač)

Foto: privatna arhiva, 2019.

Ti si dvojezična?

Dvojezična sam, maternji jezik mi je bio mađarski a u obdaništu sam naučila srpski jezik. Krenula sam sa tri godine u obdanište. Tada nisam znala srpski nego samo mađarski. Roditelji su me stavili u srpsku grupu i ja volim da se šalim da odatle potiče moja socijalna nesnalažljivost, ili pometenost... Zapravo bilo je najjednostavnije naučiti srpski u tim ranim godinama. Nisam zaboravila nikad mađarski jer su baka i prabaka pričale samo mađarski jezik. Kod kuće smo govorili i mađarski i srpski.

Polazak u školu?

Još u obdaništu sam imala svoj krug prijatelja i prijateljica. Bilo je malo dece, svi smo bili sa Palića pa smo skoro svi i završili u istom razredu. Nije bila neka drastična promena niti sam se bojala polaska u školu jer sam znala da će tu biti drugarice s kojima sam se družila od obdaništa pa sve do srednje škole.

Učiteljica, Mildanović Marcela je bila divna, nežna i blaga. Njena blagost i brižljivost su učinili da prvi korak u školi ne bude trauma nego ležeran uvod u obrazovanje.

Imala sam mnogo prijateljica ali sam se najviše družila sa dve – sa Gordanom Pavković i Tijanom Ninčević od najranijih dana. Sa njima sam odrastala na Paliću i najranije dane života sve do srednje škole sam provela sa njima. Družila sam se i sa drugim devojkicama, ali su mi njih dve bile najbliže.

Volela sam da provodim vreme na Palićkom jezeru sa drugaricama. Svakodnevno bismo plivale, igrale ping pong, bile u prirodi, vozile bicikle, družile se sa momcima iz grada. To je bio prostor gde smo upoznavale ljude, i gde smo se družile.

Kada si shvatila da hoćeš da crtaš i da stvaraš?

Uvek sam volela da stvaram i da crtam i mama je to prepoznala jako brzo. Lana Lisić je umetnica koja je živela na Paliću, ali se davno preselila za Švajcarsku, pa Ameriku. Moja mama ju je pozvala da mi drži časove crtanja kad sam imala šest godina. Lana mi je pokazala razne tehnike crtanja i slikanja. Toga se sećam kao nekog prvog likovnog obrazovanja pre formalnog. Mama je izgleda znala, pre nego ja, da bi to možda bio neki dobar put za mene.

U školi sam primenjivala ono što sam učila od Lane. Oko dve godine me je podučavala. Tad je počela ljubav prema slikarstvu i crtanju i onda se samo nastavila. Tek u 7. razredu osnovne škole sam ponovo krenula na dodatne časove crtanja, kod Đuranović Branislave. Bila je potpuno drugačija od svih drugih učiteljica i meni je to imponovalo. Krenula sam kod nje na časove i već razmišljala da ću možda jednom upisati akademiju nakon gimnazije, do sedmog razreda je već to bilo odlučeno u mojoj glavi.

Prva izložba?

Subotičke novine su imale kutak za decu. Tu mi je objavljen crtež sa ugljenom koji sam pravila kod Branislave. Martinke, naočare i novine – jedan od najdražih radova. Radovala sam se tom javnom pojavljivanju u novinama ali prvu izložbu sam imala tek za vreme studija na akademiji.

*Enterijer jednog srca,
Moderna galerija
„Likovni susret“, Subotica 2008.*

Srednja škola?

Jako je bilo teško, nikada pre ni posle toga nisam učila toliko kao u gimnaziji. Bilo je stresno. Mučila sam se više nego na fakultetu. Bila sam uvek odličan đak i morala sam baš da se potrudim. Išla sam na društveno-jezički smer. Volela sam srpski jezik i književnost, u to vreme sam puno pisala, to je bio jedini kreativni izdovni ventil u tom periodu, u tom okruženju u gimnaziji.

U gimnaziji sam stekla nove prijateljice ali su se tada počeli ljudi grupisati po muzici koja se slušala. Već krajem osnovne škole došlo je do razdora među prijateljstvima zbog muzike, načina razmišljanja, oblačenja... Ne znam da li je to još uvek tako. Meni je to bilo konfuzno i ta konfuzija se protekla kroz celu srednju školu. Ja sam slušala rok i pank tako da sam bila u minucioznoj grupi ljudi. U srednjoj školi se nismo svi družili jer smo izlazili na drugačija mesta. Išla sam na alternativna mesta gde sam upoznala drugi krug prijatelja. I dalje nisam sigurna da li se to dešava samo kod nas tako u Srbiji, na Balkanu, jer mi se čini da nije tako u ostatku Evrope gde sam živela kasnije; tamo nema takvih podela.

Od prvog razreda gimnazije sam se počela pripremati za akademiju kod Jasmine i Miroslava Jovančića. Išla sam svake nedelje na crtanje sve do kraja gimnazije. Zbližili smo se i nastavili da sarađujemo. Jasmina i Miroslav su tada živeli na Paliću i rado se sećam tog vremena srednje škole jer sam se mučila sa predmetima koje sam učila. Zapravo me nije ništa nešto posebno ispunjavalo. Jednino mi je

književnost bila zanimljiva. Predavala mi je nastavnica Bogdanović. Bila je divna. Volela sam da pišem sastave, eseje, pesme, bila sam na zimskim večerima poezije. Pokušavala sam rečima da prevaziđem sve ono što me je mučilo sa drugim predmetima.

Kad si se prvi put zaljubila?

Prvi put sam se baš zaljubila krajem osnovne škole, u sedmom ili osmom razredu. On je kasnije postao moj muž, sada već bivši. Čudna je to priča. On je isto Subotičanin, ali je u Budimpešti živio devedesetih godina pa bi se vraćao ovde svako leto. Upoznali smo se na jezeru, kada sam imala četrnaest godina, a venčali trinaest godina nakon toga, 2011. Živeli smo u Belgiji, Hrvatskoj, Singapuru i Švajcarskoj i proputovali smo zajedno pola sveta.

To je verovatno bila obostrana, dugotrajna iluzija ljubavi, koja se neslavno završila. Prošlo je oko trinaest godina od upoznavanja tokom kojih se nismo viđali, pa do momenta kada smo počeli da živimo zajedno. Mnogo je to vremena da se izgradi idealna slika o ljubavi.

Kako su društveno–istorijske okolnosti uticale na tebe i tvoje stvaralaštvo?

Tokom bombardovanja, 1999. napravila sam kolaž burnih emocija. Slika sa biciklom puna crnila, curenja, isečaka iz lokalnih novina. Prvi put sam radila nešto što je reakcija na tadašnji trenutak, na okolnosti. Ranije sam crtala samo mrtvu prirodu i ljude pošto sam pisala pa nisam imala potrebu da i vizuelno izrazim isto.

Te devedeset devete za vreme bombardovanja sam otišla u Izrael gde je živela baka sa tatine strane. Tad sam poslednji put bila u Izraelu. Otišla sam pred kraj bombardovanja a ostatak provela ovde na Paliću. Bilo je to mukotrpno iskustvo, a zvuk padanja bombi je nešto što se ureže duboko u sećanje. Sećam se nekih kriza i teških vremena devedesetih, ali nisam to toliko doživela jer sam bila puno mlađa ali to bombardovanje devedeset devete mi je ostalo jedino najbliže iskustvo rata.

Posle gimnazije?

Pošto sam jednu godinu izgubila zbog nećkanja hoću li se preusmeriti na dizajn ili ne, ipak sam odlučila da to bude akademija, pa sam tu godinu provela u pripremama. U Novom Sadu sam se pripremala kod Nikole Džafa⁴⁴. Spremala sam se za tri prijemna ispita – Banja Luka, Zagreb i Novi Sad. Pošto sam primljena

⁴⁴ Nikola Džafa (Novi Sad, 1950), savremeni vizuelni umetnik. Diplomirao je na odseku Slikarstvo na FLU Beograd (1978), gde je i magistrirao (1981). Suosnivač je Centra za kulturnu dekontaminaciju (CZKD) u Beogradu i Multimedijalnog centra „Led art“ u Novom Sadu. Dobitnik niza nagrada za svoje stvaralaštvo i aktivizam (up. Džafa 2020).

na grafički smer na akademiju u Zagrebu, drugde nisam ni pokušavala. Neke od mojih drugarica i prijatelja iz srednje škole su već živeli u Zagrebu, pa mi je bilo lakše jer sam poznavala već nekog tamo. Sa druge strane, razvila sam i tu neku iracionalna ljubav prema Zagrebu jer sam pročitala ceo tom *Gričke vještice* Marije Jurić Zagorke,⁴⁵ i bila očarana svetom tih priča.

Studije u Zagrebu?

U Zagreb sam došla u nezgodno vreme kada se profesorica Nives Kaurić-Kurtović, poznata hrvatska umetnica koja je predavala crtanje prvoj godini na grafici, penzionisala. Predivan pedagog koju smo imali samo dve nedelje. Na prvoj godini ustvari nismo ni imali profesora, bili smo prepušteni sami sebi. Isto se desilo i kad je trebalo da biramo klase, da su se stariji, poznati profesori penzionisali. Mislim da je to najviše uticalo da se mi kao klasa među sobom podržavamo, učimo jedni od drugih. Radila sam grafike i slikala svih tih godina i tražila se u svim mogućim medijima. Diplomirala sam u klasi profesora Roberta Šimraka. U to vreme sam provela i jedan semestar na smeru performansa, na Erasmus razmeni u Češkoj. Tradicionalna grafika me je sve manje zanimala, okrenula sam se više nekom konceptualnom pristupu umetnosti, ali i umetnosti koja je izlazila iz zadanih formata. Profesor Šimrak je imao razumevanja za takve eksperimente, i odlično smo sarađivali u tom procesu sazrevanja i traženja.

U Češkoj sam bila na razmeni na smeru performans kod profesora Tomas Rulera. Predивно iskustvo, gde počinje moje putovanje i upoznavanje drugih institucija, kultura, i jezičkih barijera. Jako mi je bio značajan taj semestar u Brnu. Pedagogija performansa je potpuno drugačija, kao da se radi o nekakvom pozorištu, psihodrami.

⁴⁵ Marija Jurić Zagorka (Negovec, 1873 – Zagreb, 1957) hrvatska je i jugoslovenska feministkinja, prva profesionalna novinarka i najčitanija hrvatska književnica. Pokrenula je i uređivala *Ženski list: za modu, zabavu i kućanstvo* (Zagreb, 1925 - 1938), prvi hrvatski časopis za žene, kao i časopis *Hrvatica: časopis za ženu i dom* (Zagreb, 1939 - 1941). Pisala je romane u kojima isprepliće ljubavne priče s elementima nacionalne istorije, potom političke reportaže o mađarskoj politici, putopisne crtice, biografske skice, autobiografske beleške, feljtone, humoreske i novele. Neka njena prozna dela su dramatizovana i ekranizovana i prevođena na češki, slovački, slovenski i poljski jezik. Borila se protiv društvene diskriminacije i za prava žena. U memorijalnom stanu Marije Jurić Zagorke (Dolec 8, Zagreb) smešten je Centar za ženske studije Zagreb (1995-) od 2009, pošto ga je Grad Zagreb otkupio od naslednika i dodelio ga na korišćenje Centru. Jedna od aktivnosti Centra jeste i briga za Memorijalni stan i Zagorkinu baštinu. Otvoren je za posetitelje/ke. Centar takođe organizuje Dane Marije Jurić Zagorke (2007-). *Grička vještica* (Male novine, Zagreb, 1912, 200–354; 1913, 1–228) je ciklus od 7 romana. (Memorijalni stan Marije Jurić Zagorke, 2024).

Kad sam se vratila sa razmene, imala sam prvu izložbu u Zagrebu koja je bila performans u Galeriji „Vladimir Nazor“ a na osnovu priče Hans Kristijana Andersona „Labuđa sestra“. Braća princeze su pretvorena u labudove i ona je trebalo da uradi nešto kako bi prekinula tu kletvu. Skupljala je koprive i plela košulje i trebalo je da ih baci na njih, ali nije smela da progovori. Morala je da se iskrada noćima pa su je u nekom momentom proglasili vešticom i čudakinjom zato što ne priča. Uspela je u poslednjem trenutku da prekine te čini jer je bacila košuljice na labudove pre svog pogubljenja. Na kraju su se labudovi pretvorili u ljudska bića. U galeriji je išao tonski zapis kako čitam priču, a nisam pričala sedam dana, kao u toj priči. „Vladimir Nazor“ je u stvari čitaonica,⁴⁶ u vreme izložbe je bila prazna, ali su ljudi, uglavnom penzioneri i dalje dolazili. Imala sam divnih susreta sa starijim ljudima, sa svima koji su došli tamo da čitaju, ali nisu mogli, nego su me zatekli u tom performativnom činu. Svakakve su mi priče ispričali. To mi je bilo predivno i potpuno drugačije iskustvo, jer je interakcija potpuno drugačija. Pošto sam morala da ćutim, to je bio momenat za monolog gledatelja, da nešto ispričaju i da ih neko samo sasluša.

*Labuđa sestra, performans,
Galerija „Vladimir Nazor“,
Zagreb, 2007.
Foto: privatna arhiva*

⁴⁶ Čitaonica i Galerija „Vladimir Nazor“, Zagreb (Ilica 163-a), ogranak je područne Knjižnice „Vladimir Nazor“, „primarno namijenjena učenicima i studentima umjetničkih škola, fakulteta i akademija, posjeduje zaštićeni fond; ispitne literature s područja likovnih umjetnosti, dizajna i arhitekture, periodičke publikacije iz područja kulture, vizualnih umjetnosti, književnosti, znanosti i aktivizma na stranim jezicima, te novine i časopise na hrvatskom i stranim jezicima; likovne izložbe, projekti i performansi iz godišnjeg programa rada Galerije VN - predstavljaju mladu i najmlađu generaciju likovnih stvaralaca netom stasalih na Akademiji, stimulirajući tako njihove prve relevantne pokušaje; održavaju se povremene tematske izložbe knjiga i knjižnične građe, tribine, predavanja, književni susreti, koncerti za djecu i odrasle.“ (Knjižnice grada Zagreba, 2024).

Posle Zagreba?

Počinje nomadski život. Još za vreme studija provela sam šest meseci u Brnu. Posle Hrvatske sam živela u Norveškoj dve i po godine isto na razmeni preko zagrebačke Akademije. U Norveškoj je trebalo da pohađam master studije, bilo nas je tri devojke koje smo dobile stipendiju. Sreća u nesreći (happy accident) je da je ta škola bila neprimerena za master pa smo sve tri počele studije animacije iz početka. Bilo mi je čudno da se prebacim na animaciju jer me je zanimalo performans, instalacija i slični mediji i nisam imala uopšte osećaj za stvaranje pokreta. Mučila sam se u prvoj godini.

Posle prve godine otišla sam na Letnju akademiju u Salzburgu na dve ili tri nedelje. Bila sam u klasi Gulsun Karamustafe koja se bavi performansom i instalacijom pa sam se tu osećala kao da sam ponovo na svom terenu. Nakon toga, vratila sam se na drugu godinu animacije u Norvešku. Radili smo različite tehnike, između ostalog i tehniku animacije lutke. Prepoznala sam da je baš lutka nešto materijalno najbliže mojim senzibilitetima.

Tako sam na trećoj godini zajedno sa Ivanom Bošnjak⁴⁷ napravila završni film u tehnici lutka animacije.

Sweet and tears, Salzburg, 2008.

Foto: privatna arhiva

Pre tog završnog filma, na drugoj godini, bila sam na specijalizaciji na Glamorgan univerzitetu (Glamorgan University) u Kardifu da usavršim lutka ani-

⁴⁷ Ivana Bošnjak Volda (Karlovac, 1983) diplomirala je na Grafičkom odseku Akademije likovnih umjetnosti Svjeuč. u Zagrebu i završila je studije animacije na norveškom Sveučilištu u Voldi. Diplomirala je filmom *Crossed Sild*, snimljenim u saradnji s Leom Vidaković (2010). S partnerom (Thomas Johnson Vold) snimila je tri lutkarska filma, *Simulacra* (2014), *Udahnut život* (2019) i *Sjeti se kako sam jahala bijelog konja* (2023). Učestvovala je na mnogobrojnim međunarodnim festivalima a dobitnica je mnogobrojnih nagrada i priznanja (up. Animafest, 2024).

maciju. Tamo sam dobila ideju da za šest meseci boravka napravim dugačak film od dvadesetak minuta. Međutim, tada još nisam razumela da je, na primer, potrebno godinu dana za pet minuta animiranog filma. Saznala sam da mogu da napravim film od devedeset sekundi jer sam htela napraviti komad koji dugo traje, neko meditativno iskustvo. Tad sam, u tom ograničenju od devedeset sekundi, napravila svoju prvu animiranu instalaciju, skoro pa slučajno. Napravila sam jedan staklenik i jednu lutku i snimila sam tih devedeset sekundi kako lutka neguje cveće u tom stakleniku i pronalazi pticu. Imali smo samo pet ili šest dana da animiramo, što je vrlo kratko. U druga dva dana sam dodatno smislila istu lutku ali u dva različita prostora. Lutka je našla pticu i bacila je u prvom filmu, u drugom filmu ona pravi ukras za kosu od perja, a u trećem filmu je pred ogledalom i pravi frizuru, stavlja tu šnalu. Ta tri filma različito traju. Nikad ranije nisam razmišljala o animaciji u galerijskom prostoru, ali je situacija dovela do spoznaje da ja mogu da produžim animaciju, da traje duže i da se igram sa tim narativom koji se u svakom ciklusu susreće u drugo vreme, tako da imamo neki generativni narativ. To se desilo pre tog završnog filma koji je bio linearni film. Međutim, kad sam otkrila moć animacije kada je izložena u galeriji, da ne mora da bude deset minuta već može i kraća da bude i isto to otkriće kako taj minijaturni svet deluje u galerijskom prostoru, 2010. sam to izložila u Zagrebu u Galeriji SC. To mi je do sada najdraža izložba zato što me je dovela do spajanja i animacije i instalacije i performansa. Prepoznala sam da je to nešto što sažima sva moja interesovanja i da ne moram ničega da se odričem – ni performansa, ni instalacije, ni animacije, nego se u jednoj formi može sve to iskoristiti, što mi je bilo najbitnije.

Splendid isolation, animirana instalacija,
Galerija SC, Zagreb, 2010.
Foto: privatna arhiva

Bilo mi je čak i malo poražavajuće vratiti se na treću godinu i napraviti linearni film u korežiji (codirecting). Bilo je to isto lepo iskustvo, ali čim sam ga završila krenula sam da radim za master ono što sam otkrila u Kardifu – tu ja spajam umetnosti. Nisam se vratila u Kardif nego sam otišla u Belgiju na master studije,

ali sam se vratila temi generativnog i fragmentiranog narativa u animaciji. I dalje je to tema koja me najviše zanima.

Školovanje nije samo radi edukacije nego donosi i neku sigurnost u budućnosti pošto nisam imala ni svoj studio. Išla sam za svojim ciljem. Na masteru sam prvi put počela da pišem o radovima i nakon mastera sam upisala doktorat u Singapuru.

Doktorirala si u Singapuru?

Potpuno slučajno sam se zadesila u Singapuru. Dve godine prije toga sam posetila prijatelja u Maleziji, i kroz slučajan razgovor mi je spomenuo da se u Singapuru otvaraju doktorske studije za animaciju. Javila sam se meglom profesoru Hanesu Rallu, koji je bio na čelu smera animacije, i odmah iduće godine sam postala stipendista doktorskih studija na School of Arts, Design and Media, na Nanyang Technological Univeristy u Singapuru, a profesor Rall je postao moj mentor. To je bila odlična saradnja, imala sam punu podršku i odlično iskustvo, izvrsne kolege. Godinu i po dana sam bila i asistent u nastavi za stop animaciju, uz profesorice Kathrin Albers i Yeo Lee Nah. Od profesora Ralla sam naučila sve o akademskom pisanju, razmišljanju i životu, a sa kolegama iz Singapura, koji sada već žive na potpuno drugom krajevima sveta, sam i dalje u profesionalnom i prijateljskom kontaktu. Azija je svakako bila jedan od najčudnijih faza mog života, ali svakako samo faza, nikad nisam mogla da zamislim da bih ostala tamo da živim. Poslednju godinu studija, 2018, provela sam u Švajcarskoj. Vratila sam se u Evropu sa tadašnjim mužem jer nam je mnogo nedostajao evropski način života, pa sam doktorat dovršavala na daljinu.

Ceo doktorat je trajao četiri i po godine i bilo je jako teško. Moj doktorat nije umetnički doktorat, već naučni, što znači da je pisani rad vredan 80% a praktični samo 20%. Jako sam puno vremena provela u rečima i planiranju i samo sam uspela da izvedem pilot tog projekta jer nije bilo vremena ni novca da se izvede čitava animacija i postavi instalacija.

Vraćaš se u Evropu?

Nakon povratka ovamo, počela sam ponovo da se umrežavam i da predstavljam ideju na različitim pičing forumima da bih dobila novac da napravim film. Pičing je sažeto predstavljanje projekta u desetak-petnaestak minuta. Neki forumi imaju različite pa i novčane nagrade, u nekima samo upoznamo potencijalne producente. Na taj način sam dobila producenta u Francuskoj Jean Francois le Corre, kom sam beskrajno zahvalna na nivou profesionalizma u radu koji ranije nisam srela.

Omiljena izložba?

Splendid isolation mi je omiljena izložba a druga omiljena izložba je poslednja, *Family portrait*⁴⁸, ona predstavlja doktorski rad završen u potpunosti. Instalacija je premijerno prikazana u Galeriji „Prsten“, HDLU⁴⁹, u junu 2023, u sklopu Animafesta. Sledeće 2024. godine, nagrađena je za najbolju izložbu u Hrvatskoj. Izuzetno je skupo finansirati animirani film a ovo je instalacija koja se događa na sedam projekcija istovremeno. Opet imamo neku rastrzanu, porodičnu priču na sedam projekcija. To znači da treba sedam puta više materijala da se napravi nego za animirani film koji se prikazuje u bioskopu. Trajalo je dugo da nabavim ta sredstva i da objasnim producentima da moram da radim još i nešto drugo što nije samo film nego i izložba. Ali, uspeo je. Ovog leta sam imala projekciju filma u linearnom formatu na Festivalu animiranog filma u bioskopu u Zagrebu, a izložba je bila u Meštrovićevom paviljonu, u kružnom prostoru Galerije „Prsten“, Društva hrvatskih umjetnika.

Family portrait (porodični portret), instalacija, Galerija „Prsten“, HDLU, 2023.

Foto: Juraj Vuglac

⁴⁸ Linkovi do izložbe:

<https://express.24sata.hr/kultura/obiteljski-portret-slika-raspada-austro-ugarske-monarhije-26551https://kulturopunkt.hr/intervju/sirenje-prostora-naracije/>

<https://www.hdlu.hr/2023/05/izlozba-lea-vidakovic-obiteljski-portret/>, pristupljeno 29.06.2025.

⁴⁹ Hrvatsko društvo likovnih umjetnika.

Portret na setu sa lutkama, 2022.

Foto: privatna arhiva

Zaposlena si sada na visokoškolskoj instituciji?

Zaposlena sam na Univerzitetu Lusofona u Lisabonu (Universidade Lusófona – Centro Universitário de Lisboa) od 2021. Predajem izradu lutaka, lutka animaciju, fotografiju u animaciji studentima osnovnih studija, a scenarij i stop animaciju master studentima, na engleskom. Svi su studenti Portugalci, ima ih pedesetak, što je jako puno. Od nedavno radim i mentoriram i master studente, a imam jednu doktorsku studenticu iz Osjeka. Uporedo sa predavanjima radim i na daljim istraživanjima u oblasti animacije, trenutno sam fokusirana na animacije u prostoru van kino dvorana, tj. u bolničkom prostoru.

Jesi li naučila još neki jezik?

Učim portugalski. U Singapuru je engleski državni jezik tako da je bilo lako. U Belgiji sam bila svega dve godine pa jezik nije bio presudan. Norveški mogu pomalo da razumem, kao i češki.

Anatomija jednog zagrljaja,
Galerija Kranjčar, Zagreb, 2016.
Foto: privatna arhiva

Saradnja sa subotičkim umetnicama?

Kada sam se 2019. vratila u Evropu došla sam na ideju da bih volela više da se povežemo jer smo obrađivale slične teme. Videla sam Jelenin rad na temu doma, koji je radila u Parizu. Mene je ista tema prožimala godinama od kada nemam fiksni dom nego živim nomadskim načinom života.

Nisam poznavala Maju, ali sam bila upoznata sa njenim radom. Ne mogu tačno da se setim pojedinosti, ali poveznica je bila definicija i traženje uporišta i doma. Dosetile smo se da bismo mogle da napravimo zajedničku izložbu s temom doma, ali i šire od toga, posvećenu temama koje se tiču ženskog, ne samo senzibiliteta, nego ženskog postojanja u svetu umetnosti i šta znači biti žena umetnica van granica Srbije ili u, Majinom slučaju, biti majka i žena u svom telu. Ja sam se više bavila pitanjem šta je dom u vremenu kada živimo nomadski bez uporišta. Tako je nastala izložba *Rizom* kao ženska poetika prostora, pripadanja i uzemljenja, koja je prikazana u Zrenjaninu, Pančevu, Osjeku i u Crnoj Gori 2020. i 2021. To mi je bio prvi put da sam radila zajedno sa subotičkim umetnicama.

Značajna je i izložba subotičkih umetnika u Art Hangaru oko koje nas je okupila Nela, u nešto proširenijem izdanju. Na toj izložbi sam sarađivala sa Laurom Šandor, čija poetika slika mi je bila vrlo zanimljiva i nekako bliska.

U zadnje vreme najviše sarađujem sa Melindom Šefčić, na sada već trećem projektu vezanom za animirane instalacije za dečiji, bolnički prostor. Saradnja je počela još pre dve-tri godine na ideji da spojimo njen i moj doktorski rad. Ona je radila na oplemenjivanju bolničkog prostora statičnim slikama sa muralima a moj doktorski je bio o fragmentiranim narativima u animaciji u javnom prostoru van kino dvorane. Činilo nam se kao odličan spoj da se njena estetika pokrene i da u bolnici napravimo nešto inovativno pošto još ne postoje takvi sadržaji u bolnici. Od Ministarstva kulture u Zagrebu dobile smo novac za dva pilot projekta, a jedan smo prezentirale na konferenciji za vreme Festivala animacije u Zagrebu i izveli 2021. Proširile smo projekat i na Portugal, gde ćemo raditi na nastavku našeg istraživanja. Melinda je organizovala radionicu u Subotici a deca su crtala životinje koje će se pojaviti u animaciji. Ona jako dugo sarađuje sa zagrebačkom bolnicom. Ima jako mnogo malih prepreka ne samo finansijskih nego i birokratskih da se negde uđe i da se nešto ostvari čak i kada se radi o tome da mi to zapravo poklanjamo, da mi od bolnice ne tražimo nikakva finansijska sredstva, samo da nam daju prostor da se to tamo realizuje.

Sisters, triptih, Galerija PODroom, Beograd, 2012

Foto: privatna arhiva

Da li si ti umetnica u dijaspori?

Mnogo se toga promenilo od kada sam 2003. otišla u Zagreb, dakle pre dvadeset godina, i mislim da to više ne postoji. Nomadizam je u toj meri zaživeo da se pojam korena i pripadanja izmenio. Sve je postalo mobilno i fluidno, osećam se kao da pripadam svuda i nigde, istovremeno. Ali je istovremeno i problematično. Za mene je to baš teško pitanje zato što se stalno krećem i pripadam stalno nekim drugim krugovima. Zbog nepripadanja nigde i pripadanja svugde u isto vreme se zapravo gubi identitet. Možda je koren pripadanja zapravo koren odakle smo potekli, a ne tamo gde sada živimo. Sve je to jako složeno i fluidno.

Da li je biti umetnica otežano u odnosu na nekog muškog kolegu?

Sigurna sam da je i dalje tako. Statistike i dalje pokazuju kako je više muških umetnika zastupljeno u galerijama i na izložbama, dok su žene u lošijoj situaciji. Verujem da sam muško da bi bilo lakše, međutim ne zanima me to. Radim svoje stvari i gledam svoja posla. Ako je umetnost dobra proprićaće za sebe.

Mislim da se to ne dešava eksplicitno. Implicitno da. Nisam zastupljena u nekim galerijama ili u umetničkom marketu koji ni ne postoji realno na našoj sceni. Sada se dešava da se afirmišu LGBT osobe i umetnice u ovom vremenu, što mislim da je dobro. Vidim mali pomak u korist žena, ali još uvek ima više muških predavača, i definitivno više zastupljenih muških umetnika.

Da li si nekad osetila ejdžizam?

Još ne, možda je to zbog mog mladolikog lika, na fakultetu gde predajem osoblje i dalje misli da sam studentica.

Da li je tvoja umetnost interdisciplinarna?

Jeste. Sa potpuno različitim osobama i ne postoji rivalstvo jednih prema drugima zato što je svaka u svojoj niši i radi svoj deo koji najbolje radi a onda mi samo uzmemo, uključimo te ljude da nam pomognu u našem radu. Sviđa mi se što sam iskusila i divno je raditi sa takvom podrškom i producenata i saradnika.

U nastajanju jednog umetničkog dela autorstvo je jako složeno i razgranato. Nismo usamljeni kao ostrvo. Kad nas je više, ima više očiju i više glava koje misle i rade na jednoj stvari. Isto važi za izložbe koje sam spomenula sa Majom i Jelenom na primer, iako se radi o svačijem pojedinačnom delu. Kada je koncept zajednički bude šareniji i slojevitiji i samim tim bogatiji. U poslednje vreme volim da radim te zajedničke radove ali pazim ne smo na autorstvo nego i da su jasno podeljene oblasti koje stvaraju zajednički rad.

The Vast Landscape Porcelan stories, 2014.

Foto: privatna arhiva

Da li imaš nešto da dodaš?

Pošto sam se počela baviti animacijom nakon što sam završila akademiju, prvo sam se kretala u umetničkim krugovima, ali sam se posle upoznala sa jako puno animatora. Zato bih istakla svoje pripadanje i animaciji i umetničkom svetu, što ima dobre strane. U svetu animacije otkrila sam potpuno drugačiji odnos jer je animacija kolektivni, timski rad, za razliku od umetničkog rada koji je više individualan. U svetu animacije upoznala sam odlične saradnike i prijatelje sa kojima i dalje radim. Mnogo mi je draži rad u animaciji i bliži svet animiranog filma i autora i autorica u animiranom filmu koji je potpuno drugačiji nego kada imam kontakt sa nekim umetnicama. Drago mi je da sam mogla da iskusim oba sveta jer koristim oba za svoj umetnički rad.

6. juli 2023.

Literatura uz fusnote

Džafo, Nikola, (2020), *Nikola Džafo: sve jedno drugo pojede/ Nikola Džafo: Mind megeszik egymást*, katalog, tekst Jasmina Jovančić Vidaković, Aleksandra Lazar; prevod na mađarski jezik Tamara Kucor, Luca Uri Sič, fotografije Edvard Molnar, Savremena galerija, Subotica.

Memorijalni stan Marije Jurić Zagorke, <https://zagorka.net/o-nama/>, pristupljeno 30.10.2024.

Knjižnice grada Zagreba, <https://www.kgz.hr/hr/knjiznice/citaonica-i-galerija-vn/o-citaonici-i-galeriji/osnovni-podaci-7588/7588>, pristupljeno 30.10.2024.

„Ivana Bošnjak Volda“, Animafest, https://www.animafest.hr/hr/2024/authors/read/ivana_bosnjak_voldav, pristupljeno 30.10.2024.

Jelena s porodicom
Foto: privatna arhiva

Jelena (1986), Subotica

Gde si se ti rodila?⁵⁰

Rodila sam se 3. maja 1986. godine u Subotici, u subotičkoj bolnici, a odrasla na Prozivci što je dosta obeležilo moju ličnost i ono kako sam se izgradila, postala osoba koja sam danas. Školovala sam se u Subotici do fakulteta. Fakultet sam završila u Beogradu, Likovnu akademiju. Nakon Akademije sam otišla za Pariz. Tamo sam živela skoro deset godina i onda sam se pre šest godina vratila nazad u Suboticu gde trenutno i dalje živim i radim.

Moj brat Vladimir se rodio osamdeset i treće kada su roditelji živeli na Paliću, a osamdeset šeste mislim da smo već bili na Prozivci.⁵¹ To su tada bili ti stanovi koji su se davali preko firmi i na kraju su bili otkupljivani od strane različitih ljudi prema mogućnostima. Tamo smo proveli celo detinjstvo u suštini i onda smo se preselili u kuću koja je isto na Prozivci kod Senčanske crkve, negde, rekla bih, devedeset pete, šeste.

Mama i tata?

Mama je Branka, Subotičanka i otac Dojčilo, Crnogorac. Sever i jug. Upoznali su se u Largu. Tata je došao ovde da studira Ekonomski fakultet. Radio je kao izbacivač u Largu, bio je karatista, sportski tip.

Mama je diplomirani ekonomista, radila je u Poreskoj upravi. Tata je radio u „Solidu“ a vremenom je otvorio svoju obučarsku firmu, imao svoju fabriku. Mama je prešla kod njega da radi u periodu privatizacije i uništavanja državnih firmi. Poreska uprava nije privatizovana, nije uništena, ali „Solid“ jeste. Ta državna privatna poslovanja su vremenom i pod uticajem devedesetih otišle u neke stranputice, stečaje, sudske presude. Počeo je rat. Moj tata je imao sreće da je upoznao Italijana Ivu sa kojim je radio dugi niz godina i Beograđanina Srđana pa su zajedno otvorili firmu. Međutim, nastavili su poslovanje sa „Solidom“ koje se na kraju iskomplikovalo i to su sudske presude koje dan danas traju posle dvadeset pet godina. Agilnost pravosuđa u Srbiji je neverovatna! To je vrlo uticao na familijarni život, na finansijsku klimu porodice, takođe.

⁵⁰ Tokom razgovora Jelena je bila u drugom stanju.

⁵¹ Naselje u Subotici izgrađeno tokom osamdesetih godina prošlog veka. Sačinjeno je od zgrada od betonskih blokova. Naziv je dobilo po spomeniku *Prozivka* vajara Oto Logoa sa saradnicima Nebojšom Deljom i Čedomirom Krstićem (1977), posvećen poginulim boracima 8. Vojvođanske udarne brigade u Drugom svetskom ratu (Wikipedia 2024a).

Volim da analiziram generaciju mojih roditelja i nas, u smislu: oni su kad je počeo rat imali trideset godina, znači koliko ja sada. Sad kada bi rat počeo u mojim godinama kako bi to formiralo našu generaciju. Ali nekako normalizovalo se to neko konstantno ratno stanje koje se ne prekida, samo se premešta iz jednog dela sveta u drugi, uglavnom istočni deo. Mogla bih o tome do prekosutra.

*Jelena kao beba
Mama i brat Danilo
Foto: privatna arhiva*

Čega se sećaš iz svog detinjstva?

Meni je detinjstvo bilo divno, zato što sam jako mnogo maštala. Bilo mi je jako dobro u glavi i svega se sećam. Imajući sad ćerku i sina, ne bih volela da brzo odrastu, zato što detinjstvo može biti fantastično. Mi smo odrastali najviše napolu na Prozivci, trčali. Jako sam puno trčala, imala sam neku nenormalnu potrebu za trčanjem, višak energije ili nešto drugo. Ali sam uvek bila vrlo kreativna i sve je bilo u vizuelnom i likovnom izražavanju, u maštanju, totalnom maštarenju i putovanju. S tim da je odrastanje na Prozivci tada devedesetih realno bilo geto, totalni. Danas nije ta Prozivka takva.

Svakog leta smo išli u Crnu Goru. Tata je sa sela i onda smo svakog leta išli kod babe i dede u Vijenac da kosimo livade. To su dva markera mog detinjstva, gradskog - urbanog života i odlaska u totalni ruralni deo Crne Gore, u seoski život. I to selo mi je ostavilo najveći utisak u detinjstvu. Verovatno zbog uzbuđenja, to je mesto gde dođeš jednom godišnje i ima svega, zmija, insekata, biljaka, životinja, potoka. Vijenac mi se konstantno vraćao kao sećanje i dok sam živela u Parizu, kroz snove i kao nekakva konstantna potreba da tamo idem.

U Vijencu su živeli tatini mama i tata - Radmilka i Slobodan. Bili su vredni seljaci koji su ceo život držali stoku. Išli smo porodično, mama, tata, brat i ja. To su bile mobe. Velike livade, koje nisu ravne, nego brdovite, kosile bi se u julu kako bi bilo sena za stoku tokom zime. Uglavnom je išao moj otac sa majkom. Dočilo ima još dva brata, jedan je u Africi, drugi je sad tu u Subotici, ali je izbegao sa familijom iz Hrvatske. Manojlo iz Afrike nije dolazio da kosi, ali mi smo se uglavnom porodično organizovali da se to sve uradi za tri dana, da se pokosi, da ne pokisne, nego da bude suvo da se skupi ili izbalira i stavi u štale. Stariji su kosili a deca grabljala. Tada je u selu bilo puno dece i bilo nam je jako zabavno jer nas je bilo sigurno oko desetero dece u selu. Bili smo pušteni na totalnu slobodu, nije bilo dosadno. Žene kuvaju, muškarci kose, a deca trče po celoj livadi i planini i zanimaju se.

Sećam se da me je tamo drmnula struja od čobanice. Čobanice drže krave na ispaši u određenim delovima livade. Uхватила sam je i odletela, otvorila oči a svi klinci iznad mene koja ležim gledaju jesam li živa. To su super momenti u Vijencu koje uopšte ne mogu da razaznam da li su stvarna dešavanja ili san. Imam i sećanje na ogroman mesec koji je bio tu iza brda, maltene sam mogla peške da dođem do njega i uopšte ne mogu da se setim da li sam to sanjala ili se to desilo. To mi je lepo sećanje iz mladosti.

Na selu je bilo drugačije, bilo je slobodnije. Kao dete nisam ja razumela šta se tad dešavalo devedesetih i u kojim problemima su bili moji roditelji. Mi smo u

jednom momentu živeli sa stricem i njegovom familijom koji su izbegli iz Hrvatske. Svi smo bili u tom dvosobnom stanu, živeli zajedno i ja sam bila srećna jer smo bili svi zajedno, ali sam osetila tu roditeljsku i odraslu nervozu i anksioznost, ne shvatajući iz kog razloga je postojala. Nego eto svi smo na okupu, kako nam je super. Ipak sam osetila tu netrpeljivost i brigu šta će biti sa našom budućnošću u raspadnutoj državi. A to nisam osetila u Crnoj Gori, zato mi je sećanje na Vijenac sećanje na totalnu slobodu. A u gradu je ipak bila škola, obaveze.

Jelena kao devojčica
Foto: privatna arhiva

Mamini mama i tata, baba i deda?

Oboje su iz Subotice, Bunjevci, Rozalija i Veso. Dedu nisam nikada upoznala jer je bio alkoholičar i maltretirao je moju mamu i baku tako da su se oni razveli kad je moja mama bila mala. Moja mama je završila bilo kakav kontakt sa njim i ja ga u životu nisam upoznala, što mi nije žao. On je navodno bio u redu dok se mama nije rodila i onda se propio i ja mislim da ona taj teret nosi na sebi kao da je ona kriva za to. Ona i baka su živеле same ceo život i jako teško su živеле, bile su

vrlo siromaše. Baka Roza je bila fantastična žena. I dan danas je tabu razvesti se, a tek tada, ali ona je bila jak karakter, strašno vredna, talentovana žena za kačkanje, štrikanje i svašta nešto. Tako da se reinkarnacija bake vratila u mene u formi tkanja. Umrkla je pre jedno deset godina. Brat i ja smo odrasli uz nju i ona je bila stubac familije, samo takav. I moja majka je jako snažna i fenomenalna žena, ali možda ne toliko kao baka.

Da li vas je ona pazila kada ste bili sami?

Da, vodila i dočekivala iz škole, kuvala, spremala, baš je bila požrtvovana i uvek je bila tu, ali to je i postao problem. Mama i tata su radili zajedno, posao su donosili kući, što definitivno ne treba raditi, baka je bila toliko uključena u naš život da ne možeš samo jednog dana da je isključiš. Živela je u svom stanu ali je bila maltene ceo dan sa nama. I onda te neke familijarne odluke koje bi se trebale doneti u intimi familije stvarale bi kolaps kada su tu mama, tata i baka. Tako da su se jedan dan posvađali baka i tata i to ju je uništilo. Rekao joj je da više ne dolazi. Ne možeš da isključiš osobu koja je toliko mnogo uključena, ali i ta druga osoba treba da zna limite kada da interveniš sa svojim mišljenjima, savetima. To su kompleksne familijarne stvari.

Ako bih gledala u životu bake i dede, imali smo samo jednu baku. Drugo dvoje su bili u Crnoj Gori i nisu bili prisutni kao baka i deda, nego kao letnja ekskurzija. Međutim, kod njih u domaćinstvu bitnija je bila stoka od dece, unuka. To je velika njihova obaveza da se domaćinstvo održava i nema tu mnogo mesta za neke vrednosti o kojima mi sada pričamo – biti dobar roditelj. Ma kakvi, moraš da radiš, da kosiš, da sečeš drva, muzeš krave. To je odrastanje mog čaleta, bilo je surovo, fizički zahtevno, ali su oni živeli dobro jer su imali šta da jedu, bili su bogati u tom smislu, imali su hranu. Dok mama koja je živela u Subotici, nije ni vodu imala.

Išla si u zabavište?

Menjala sam više zabavišta, ali sva su bila oko Prozivke, jedno dva, tri sigurno, ne sećam se iz kog razloga. Najviše sam boravila u „Lastavici“ kod Senćanske crkve. U zabavištu su mi vaspitačice bile sjajne i napravile atelje i ja sam tamo sedela i crtala. I samo sam crtala.

Kad si krenula u prvi razred?

Devedeset i treće. U malu „Sonja Marinković“, pa u „veliku Sonju“ od petog razreda. Ne znam da li je još uvek tako. „Mala Sonja“ je tamo gde je Kvantaška pijaca, ne znam da li je i dalje tako raspoređeno da su do četvrtog tamo. Jako je bilo ludo jer je ta „mala Sonja“ meni bila velika po visini, a ova velika mi je bila

niska, mala. Bila sam totalno zbunjena. I onda taj peti razred! Iz idiličnih četiri razreda sa učiteljicom peti razred je bio kao šamar. Jedan profesor za svaki predmet uz pretnje: –Niste više u četvrtom, sad ozbiljan život počinje. To mi je bilo tako strašno – moraš da odrasteš sad odmah. To mi je uvek bilo užasno. Zašto?

Slično sam preživela i menjanje automobila. Imali smo juga godinama i u tom jugu smo uvek putovali na more, stavila bih frižider pozadi i napravila sebi krevet. Izgleda da od tada datira moja ljubav ka udobnom mestašcu, skućene prostorije u kojima se osećaš sigurno i fino. Zaradili su lovu keva i čale i odlučili da kupe nova kola, pežoa. To mi je bila najveća trauma. Otarasićemo se juga? Gde je moja sigurnost u pežou?! Te promene su me uzdrmale. Odrasti.

Sećaš se učiteljice?

Ja sam imala najbolju učiteljicu na svetu. Ne znam da li ima takvih sada, volela bih da ima. Snežana Travica se zvala a izgubila je ruku u Makedoniji u zemljotresu. Sa tom jednom rukom bila nam je neviđena učiteljica. Ostala mi je u sećanju kao žena sa jednom ogromnom rukom, ta ruka kao da je bila jako dugačka, metri i metri ruke, taj produžetak te druge koju nije imala. Svih nas desetak bi znala da zagrlji sa tom jednom rukom. Bila je izvanredna! Radila je jednom rukom i tim patrljkom, listala dnevnik, nosila, teglila. Žena je zmaj, do kraja života ću je pamtit. Obožavali smo je. Nije bila stroga, nego je imala autoritet, ali je imala neviđenu ljubav i nežnost. Zato mi je strašno bilo da posle nje idem u peti razred, svaki profesor za poseban predmet i onda to više nije ni tako intimno nego ono, sad morate sestiti i učiti, onako neki teror, izazivanje nekog terora kod dece koji apsolutno ne treba da postoji, može da bude kontraproduktivan. Travica je bila sjajna, sjajna.

Imala si najbolju drugaricu, druga tada?

Imala sam jednu najbolju drugaricu. Sve mi je bila, a zatim je ona odlučila u šestom osnovne da naglo odraste i bude kul, a ja više nisam bila kul za nju. Otrf-ljačila me je kao krpu što ja nisam razumela zašto. I onda sam od šestog osnovne našla novu ekipu. Sećam se tog šestog osnovne kao velike nesigurnosti, raspada prijateljstva koje je trajalo od zabavišta. Od šestog sam imala drugu drugaricu koja me je prihvatila, znala je kroz šta prolazim i rekla je: –Biću ti ja drugarica. Deca su sjajna u rešavanju problema! I onda smo nas dve bile sa četiri dečaka nerazdvojne, nas šestoro. To je bilo fantastično blesavljenje i cerekanje po ceo dan.

Onda se i to završilo. Svako je otišao u srednju školu. Ali velik je problem što nemamo ozbiljnije usmeravanje dece od obrazovnog sistema. Ja sam provela četiri godine u gimnaziji i ja to zovem: četiri godine teške smorčine. Znala sam šta hoću

da radim u životu, da crtam. Crtala sam u zabavištu, crtala sam u osnovnoj kod učiteljice, kasnije sam osvajala neke nagrade na tim takmičenjima, pa je došla srednja. Najveći deo sam provela kod Nevene Grković u školi crtanja. Tamo sam od drugog osnovne išla pored škole pa sve do kraja srednje. Kroz Neveninu školu je prošlo toliko dece. Ona nas je spasila u našim željama, porivima, vizuelnim iskazivanjima i žudnjama u sredini gde biti umetnik nije najlakša stvar. Nevena je imala školu gde nisi morao da se uklapaš nego je to bilo mesto za tebe. Da li si ekscentričan, ovakav, onakav, jedno mesto gde je bio osećaj potpune sigurnosti, pripadanja, tamo si sa „svojom vrstom“. Velik deo mene je izgrađen zahvaljujući njenoj školi i prijateljima koji su tamo bili. Bilo mi je super da postoji druga opcija.

Upisala sam gimnaziju, ali sam već znala da postoji „Bogdan Šuput“ kao srednja likovna u Novom Sadu, već je tada Građevinska odnosno Politehnička bila više likovno okrenuta. Falila mi je ta praksa, taj praktičan rad. A gimnazija je bila produžetak osnovne škole i teške smorčine. Meni je lično gimnazija izvikana škola. Ponovna spika: -Sad ste prvi srednje u gimnaziji, sad ste ludilo, haos, ovo nije bilo koja škola. Četiri godine sam učila nemački, a ne znam da bekнем nemački. Devedeset posto razreda. To nije samo moj neuspeh nego neuspeh ustanove i profesora. Nećeš učiti decu četiri godine jezik a da niko ne može da ti progovori.

Da li se sećaš svoje prve izložbe?

Da, izložbe koje je Nevena organizovala na kraju svake godine, izložbe na različitim mestima. Tada je organizovala u Narodnom pozorištu u Subotici. I sećam se da je taj ceo pozorišni hol bio predivan, uvek sam ga jako volela – udeš, prodeš kroz Jufest⁵² i onda se penješ gore. Naslikala sam violončelo. Imam taj rad još uvek, sačuvala sam ga. Dobar je rad bio. Mislim da sam bila četvrti razred osnovne.

Imam sigurno svoj prvi rad – narandžasta stolica. Jako sam je dobro nacrtala, morala je da bude savršeno nacrtana, mnogo mi je značila ta prva stolica jer sam tu sve shvatila, dubinu prostora, senke. Nevena je rekla: -Odlično, svaka čast! Jako sam puno kod nje naučila što se tiče slikarske tehnologije. Izuzetna, kvalitetna škola a ona je ozbiljan pedagog. Jako puno učenika je iz njene škole otišlo na fakultete u inostranstvo a većina nas se dan danas bavi umetnošću. Đerđika radi za Trusardi kao glavna dizajnerka torbi. Podržavala nas je mnogo ali i učila istoriju umetnosti, tehnologiju slikarstva. Njena škola postoji trideset godina ako ne i više. To da u ovom gradu niko nije prepoznao tu neviđenu vrednost je kriminalno.

⁵² Nekadašnji kafić u prostorijama Narodnog pozorišta Subotica/ Narodno pozorište Subotica/ Népszínház Szabadka/ Narodno kazalište Subotica.

Spasila je mlade od bauljanja po ulicama, ulaženja u problematične stvari koje mladost i ludost donose. Pružila nam je mesto za umetničko izražavanje. Budi dete devedesetih i nemoj završiti kao u filmu *Bure baruta*,⁵³ na primer. Nije to bilo toliko izraženo kod nas u Subotici, ali opet. Ja sam odrasla u društvu gde su svi bili na heroinu, sem mene. To su ozbiljne borbe i problemi. Ti si tad mogao da kupiš heroin za jednu crvenu, verovatno i sad, ali to nije toliko u trendu, sad je više u trendu koka. Tad si mogao da kupiš heroin na svakom ćošku. Bez problema. I to je celu jednu generaciju uništilo, ali je počelo još osamdesetih u Beogradu sa EKV i ostalim muzičarima i nastavilo se tokom rata i nakon rata. Droga nije legalna, ali zna se koja količina se unosi u društvo i ko njom rukovodi. Ako ti imaš na svakom ćošku da je kupiš, to je sistemski problem, a ne problem individue.

Deci ispod osamnaest se danas daje alkohol, kocka, kladionice. Ko to kontroliše? Koliko ti možeš da imaš uticaja kao roditelj? Odgovornost jeste na meni, ali velikim delom je i društvo odgovorno. Biću dobar roditelj, ali dete mi izađe iz kuće i nude mu se narkotici, kockarnice, apoteke, kafici za opijanje do zore. Sjajna ponuda za omladinu.

To je mračan period mog odrastanja, Prozivka, kad sam bila tinejdžerka, petnaest godina. Onda sa osamnaest, devetnaest sam upoznala drugu ekipu iz Spina koja je volela žurke i bila pozitivna, nasmejana. Shvatila sam da ima i pozitivnih provoda. Nikad nisam slušala narodnjake, nikad nisam bila jedna od tih. Tražila sam neka druga mesta koja mi odgovaraju i to je bila ta elektro muzika. Sa osamnaest-devetnaest godina sam procvetala jer sam otišla u Beograd i tu sam videla da provod može biti zabavan. Tu je već počelo moje povezivanje sa starijim generacijama, to su sve bili ljudi deset godina stariji od mene i mnogo su mi više odgovarali dok sam svoju generaciju sa kojom sam išla u školu volela, ali se nisam našla u tom društvu zato što nisam volela narodnjake. Nisam bila fenserka, htela sam da nosim martinke. Otišla sam konačno na faks i obrijala pola glave.

Da li su te roditelji podržavali?

Jesu do momenta dok nisu shvatili da je to ozbiljno profesionalno opredeljenje. Oni su me vodili kod Nevene od drugog osnovne, deset godina sam išla kod Nevene na časove crtanja. Nikada se nije desio svestan momenat u mom životu da sam ja odlučila da se bavim umetnošću, nego sam uvek mislila da je umetnost odabrala mene a ja sam samo išla prirodnim tokom. Ali kad se završila srednja škola, došlo je da odlučim koji fakultet. Mislim da treba već u srednjoj

⁵³ *Bure baruta* je film Gorana Paskaljevića (1998), snimljen prema istoimenoj pozorišnoj drami Dejana Dukovskog, (1995). Radnja je smeštena u Beograd sredinom devedesetih godina 20. v. kada brutalnost i nasilje postaju deo svakodnevnosti (Wikipedia 2024b).

školi oblikovati mlade i pripremati ih za profesionalni deo života. Ja sam rekla da bih samo da studiram crtanje. Ja bih samo da crtam. I onda je bio problem od čega ćeš ti da živiš jer moji roditelji ne znaju ništa o umetnosti i njima je umetnik neko ko glada u ulici i slika nešto u nekom ateljeu, umire od gladi. Nisu imali znanje o tome šta suvremeni umetnik radi, ali nisam ni ja. Nisu me kočili ali kada je došao taj momenat profesionalnog opredeljenja i došlo je i pitanje kako samo likovna umetnost, mora da bude primenjenije i praktičnije za egzistenciju. Idi na industrijski dizajn ili na primenjenu umetnost ili slično. Meni se nije svideo taj primenjeni deo nego mi se baš svideo taj likovni istraživački deo koji ima neku drugu vrstu primene. Bila je borba. Ali sam pobedila zato što sam tvrdoglava.

Odlaziš na studije?

Roditelji su imali finansijsku mogućnost da odem za Beograd, da tamo studiram. Prvo sam se upisala na privatni fakultet, nisam prošla na državni. Te prve godine fakulteta, tačnije prijemni za fakultet, su u stvari životni test, jer shvatiš kako si ti mala naivna osoba iz male sredine i kako ništa ne znaš. Došli smo svi da polazemo prijemni ispit, konkurs za Likovnu akademiju gde se većina njih, kako sam videla, znaju i nije mi bilo jasno odakle. Posle saznajem da se svi znaju jer su išli na pripremne časove kod svih tih profesora koji predaju na fakultetu. I to je već bio gorak ukus u ustima, u smislu pa gde sam tu sad ja, ako si ti sad nekoga plaćao godinu dana i maltene taj profesor je bio u fazonu, ok bićeš kod mene u klasi. I to su prvi životni šamari i nepravde koje dobiješ. To je bilo 2005, 2007. sam se prebacila na državni.

Upisala sam BK Akademiju koja je imala sve profesore sa državnog fakulteta. Imali smo par tih profesora koji su sa nama pričali kao da smo manje vredni, mi na privatnom. Ja sam bila u fazonu, predajete i njima i nama, kako manje vredni, isti si profesor i jednima i drugima, moja obrazovna vrednost se formira na osnovu tebe. Uvek je bilo to neko poređenje. Ali BK je meni bio super, bio je preskup, ali su uslovi bili bolji. I napravili smo tamo malu „familiju“, već tada, koleginica i kolega.

Posle dve godine sam se prebacila na državni. To je opet bio konkurs za prebacivanje ispita, pa onda razlika neka se polaže, pa se opet daje mapa. Znači, to je neki dodatni konkurs. To je sve bilo takvo mučenje, takvo kidanje živaca. Umetnost sam gledala i sad je gledam kao nešto najlepše što postoji u mom životu i nešto najplemenitije, dok nisam shvatila da postoji mnogo kompleksniji sistem celog umetničkog sveta, karijere, oportunitizma, (ne)kolegijalnosti. Bila sam dete misleći da svi vole umetnost tako kao i ja i da su privrženi umetnosti kao i ja. No, opet sam imala sreće. Prebacila sam se na grafički odsek jer mi je profesorica

Biljana Vuković savetovala. Slično kao muzička škola – svi hoće da sviraju klavir. Svi hoće da budu slikari; idi na grafički odsek, svakako svi imate iste predmete. Rekla mi je: –Upašćeš lakše na grafički odsek a sve ti je dostupno, svaki atelje, možeš da slikaš, da štampaš i vajaš. To su tri odseka koja se prepliću konstantno i imamo manje-više iste predmete. Biljanu sam srela prošle godina u Beogradu i jako sam se obradovala, to je ta ista divna profesorica.

I zahvaljujući grafici naučila sam šta je kolegijalnost. Grafičke tehnike štampanja ne možeš sam da radiš, ne možeš sam da pokreneš, premestiš litografski kamen, petsto kila, sa jednog mesta na drugo, to se uvek radi u grupi i uvek mora neko da ti pomogne. Taj momenat ega i individualizma i oportunitizma se mora staviti sa strane jer uvek moraš da dođeš i da kažeš: –Izvini, možeš da mi pomogneš? A mislim da većina ljudi treba upravo to da radi da bi se spustila na zemlju. Nisi sam i nikada nećeš biti sam. I na grafičkom odseku smo isto bili kao neka familija, zajedno smo radili u jednoj prostoriji, kao neki razred. Mi grafičari imamo sto pa smo tu crtali, zezali se dok su se na slikarskom odseku ograđivali štafelajima da niko ne vidi šta slikaju jer ne daj bože da im se ukrade izvanredna ideja.

Da li si se povezala sa nekim iz Subotice?

Jeste. Bile su Nora Evetović, Jelena Banjac, Tanja Uverić. Ona je četiri godine starija od mene, ali pošto je završila Višu dizajnersku, zajedno smo iste godine upale u klasu kod Biljane. Dan-danas smo najbolje drugarice, živele smo zajedno, preživele svašta zajedno i postale vrlo bliske. Druga drugarica koja mi je kuma je Mirjana Radovanović iz Svriljiga kod Niša. Nju sam na BK upoznala a zatim je i ona upisala specijalističke studije na Likovnoj akademiji. Vremenom smo postale vrlo bliske do dana-današnjeg i verovatno do kraja života. Čujemo se svaki dan, ona je u Beogradu, ja u Subotici. Sestra koju nikad nisam imala. To su dva prijateljstva koja su mi ostala duboko urezana u srce. Ali bilo je puno drugih prijateljstava. Kažem Mirjani skoro: –Čoveče, koliko ljudi je prošlo kroz moj život tokom studija u Beogradu! Ja se samo sa tobom čujem! Prosto mi je neverovatno ali ne vidim to kao nešto loše, nego prosto ljudima životi odu na druge strane.

Kad si završila studije?

Završila sam studije sa najvećom gorčinom u ustima. Zato što je kraj i celo to studiranje na državnom fakultetu je bilo takvo mrcvarenje i takva sirotinja. Mi nismo, na primer, imali grejanje na faksu. To su već dvehiljadite. Fakultet je u jako lošem stanju, finansijski. Tu su počeli studentski protesti na kojima smo učestvovali, išli. Tu su bili profesori koji su predavali na barem dva ili tri fakulteta, kako bih rekla, to su ozbiljne profesorske plate, fino su se namestili. To sam videla

kao problem – zauzimanje radnog mesta na tri-četiri fakulteta po nekoliko decenija, gde je onda mesto za buduće generacije? Naravno da nema mesta za nekog drugog. Znači, dobro namešteni, živeli su u vremenu Jugoslavije kada su dobijali ateljee od države, besplatno obrazovanje, a mi smo zakačili period da su tražili od nas da plaćamo školovanje. Tražili su od treće godine da se krene plaćati master, četvrta i peta. Onaj ko je bio na samofinansiranju plaća ozbiljne cifre za državni fakultet. To je bilo u to vreme hiljadu i nešto evra. I na sve to, povrh svega toga nismo imali grejanje! Znači ti treba da platiš za jedan fakultet hiljadu i nešto evra i da nemaš najosnovnije stvari. Pričamo o starim zgradama gde treba da radiš litografiju zimi, dok je napolju minus petnaest, a litografija se radi sa vodom i sve je na bazi vode, pa se smrzavaš dok je u zgradi ledara. Počeli su protesti i revizija fakultetskog budžeta, dve hiljade osme, devete, tako nešto. A s druge strane ne sećam se mnogo neke profesorske podrške. Možda grešim. Bilo je: nema se para, nema se para. Pa su ljudi pitali gde su pare? Pa su se kroz češljanje budžeta videle nenormalne cifre trošene nelogično, mnogo para za mnogo mleka i slično. Tako je počelo klupče da raste.

Foto: privatna arhiva

Kod mene je krenulo ogromno nezadovoljstvo. Kulminiralo je konkursom koji je bio za razmenu studenata sa akademijom u Parizu, gde smo odabrane bile ja i koleginica. A to je bio konkurs organizovan od strane Univerziteta umetnosti u Beogradu. Da bi nam pred polazak u Pariz javili: –E, došlo je do greške, ne idete vi, ide neko drugi. U stvari napravili su dva konkursa od kojih je samo jedan legitiman, konkurs Francuskog kulturnog centra koji je finansiran od strane Francuske. A ovaj drugi konkurs ne znam šta je trebao da predstavlja. Mislim da sam tada doživela mini nervni slom kao studentkinja jer su nam to javili preko

telefona. I trebalo je bukvalno da molimo i da se svađamo sa sekretaricom da nam da sastanak na kom ćemo da sednemo kao ljudi sa odgovornim ljudima i da ih pitamo: – Izvinite, šta ste vi tačno ovde uradili?

Tada sam bila četvrta na petu godinu studija, prvi semestar pete godine studije. Ja sam bila onaj deo između Bolonjske deklaracije i starog sistema, niko ništa nije razumeo šta se dešavalo. Otišle smo ipak za Pariz na mesec dana da vidimo šta se dešava. Zaposleni tamo na fakultetu nisu znali kako da nam pomognu, nisu mogli da ispravljaju greške koje su se desile kod nas a ne kod njih. Posle toga sam se vratila za Beograd, tako uzjebana, naravno, potrošila pare svojih roditelja. Shvatila sam tada da ako živim u državi koja svoje studente tretira na taj način, ne preuzima odgovornost za svoje greške, šta ja dalje da očekujem od takve države i takvih institucija.

Seliš se za Pariz?

Završila sam fakultet i pokupila se i otišla za Pariz pošto sam tamo upoznala Sebastijana. Bio mi je tada partner za koga sam se kasnije udala. Mama i ja smo prodale zlato koje sam imala da bismo platile kartu u jednom pravcu. Jako sam bila besna i mislila da se neću vratiti više u životu u ovu raspadnutu državu.

Krenuo je novi period gorčine. Cura sa Balkana dolazi u Evropu, a nema nika-kva prava, ne mogu da radim, ne mogu ni da ostanem tamo, problematika vize, papirologije, treći svet. Pariz je metropola, tamo ima ljudi sa svih strana sveta, ali mentalitet Parižana, ne Francuza, je vrlo specifičan. Teški su ljudi, sve im je problem. Rasizam se promenio, dobio je nove oblike, nije to onaj rasizam koji je nekada postojao, ali postoje privilegovane nacije i one koje nisu. Mi treba da shvatimo da prosto nismo privilegovana nacija i nikada nećemo biti. Gastarbajteri imaju svoje ime od kada su krenuli u Evropu da je grade nakon Drugog svetskog rata. Šta danas taj naziv znači? To mi je bila prva pomisao: ja sam gastarbajterka, hajde da vidim šta to znači i koji je današnji paradoks toga. U prevodu gastarbajter je neko ko dođe, radi i ode kući. Ali kojoj kući ti da se vratiš kada ti je uništen ceo sistem države. Ne vraća se niko nigde. Neokolonijalizam nas je uveliko zgrabio.

Ja sam poštena građanka, vredna, zašto ne mogu da dobijem dozvolu za rad? Želim da vam plaćam porez! Sistemski teror, da bi bio tu i radio i zaradio moraš da zaslužiš. Najteži deo mi je bio da se adaptiram u novu kulturu, novo društvo, novi jezik, novi sistem, naučim francuski. Tada sam imala i zdravstvenih problema, to se sve odrazilo na moje zdravlje, taj stres i velika nesigurnost. Tu sve počinje – preispitivanje doma, što sam ja napustila dom i kakav ja dom sada pravim i gde je u stvari dom u neoliberalnom kapitalizmu, kao zaduženom građaninu sa kreditom do guše. Nikada nećeš imati taj dom. Dom u Parizu isplaćuješ četrdeset

godina i taj dom može da ti se oduzme dok trepneš ako izgubiš posao. Ne možeš ga ni nazvati domom. Nama ne pripada dom.

Sve vreme u Parizu sam živela sa Sebastijanom. Prvo smo živeli kod njegove sestre sa njenom familijom, što je bilo intenzivno, ali bilo je stvarno divno što su nas prihvatili. Samo iznajmljivanje stana je posebna procedura. Ako mi finansijski ne možemo da dokažemo da smo sposobni da isplatimo cifru izdavanja. Ako radiš na crno, ne možeš da dokažeš da možeš da isplatiš stan. Naći stan je golgota. A da ne kažemo koje cifre su u pitanju. Na kraju smo našli naš prvi stan preko prijatelja i izdali su nam zato što se znamo. Totalno ludilo.

Love ya granny (iz serije radova *Home is where your heart is*), 2014.

Foto: privatna arhiva

Radila sam na crno. To je spremanje kuća, peglanje, čuvanje dece, pa sam onda upala kod neke divne familije čiju decu sam čuvala i prvi put postala prijavljena. Čekala sam papire dve godine, da dobijem boravišnu vizu sa dozvolom za rad. Kada sam predala papire, nisam smela da izađem iz zemlje dok mi se ne javi prefektura, policija. To je oko godinu i po, dve. To su bili njihovi uslovi, a meni jako strašni jer mi je upravo neko zabranio da idem kući. Na kraju sam dobila papire.

U to vreme sam uglavnom fotografisala. Našla sam fotoaparat u Sebastijanovom ormanu u stanu i počela da fotkam. Njegovi roditelji su bili taksisti i neko je zaboravio fotoaparat u taksiju, analogni fotoaparat. To je stajalo jedno petnaest godina u ormanu i ja sam to našla. Imala sam i vremena i radila sam pomalo, većinu vremena sam bila sama jer su svi ostali išli na posao. Sama u Parizu. To

je posebno stanje. Okružen si lepotom i bogatstvom za koje nemaš para i samo možeš da se šetaš i gledaš. Jedan jako nenormalan osećaj, a ni jezik ne pričaš. Ceo film može da se napravi o tom izgubljenom stanju u tako velelepnom gradu. I onda mi je taj foto-aparat bio super zanimacija i u stvari najbolji prijatelj, drugar za posmatranje stvari koje užurbani ljudi ne primećuju. Tu su krenule te fotografije usamljenog, praznog prostora kroz kameru, u stvari tog unutrašnjeg stanja. Nisu mi bile dovoljne fotke, trebala mi je neka intervencija na fotografijama, pa sam krenula da pišem po njima. Postojao je idilični vizuelni prikaz nečega – Pariz, a pozadina toga su emocije teške usamljenosti... Divota Pariza i ja u njemu u ilegalnoj imigrantskoj situaciji (kao mnogo njih), bez papira. Te kontradiktornosti su me zaintrigirale. Razmišljala sam o svojoj struci kao grafičar, kako bih produkovala te fotografije. Moglo bi to digitalno da se štampa na papiru da bude grafika. Ali nisam znala šta sa slovima. Možda da štampam na materijalu i onda da izvezem ta slova. Rad Trejsi Emin⁵⁴ mi je bila velika inspiracija. Kasnije saznajem za mnoštvo umetnica koje se upravo izražavaju kroz tekstil i vez. Vez kao tehnika nekog aktivističkog urlika žene kod kuće. Vez je u stvari to – žena sedi kod kuće i veze. Vez je iz domaćinstva izašao u angažovanu umetnost od sedamdesetih a danas se sve više koristi kao glas žene u domaćinstvu – šta ja radim. Mnogo mi se svideo vez na fotografiji na materijalu jer sam mogla to da spakujem sa sobom, u kofer. Neizvesnost gde ću živeti iz godine u godinu naterala me je da razmislim i odlučim da prosto ne želim da bacam svoje radove u smeće jer nemam uslove da ih zadržim. Morala sam da adaptiram svoj radni prostor i svoje radove na svoj život, životne uslove, ne mogu da izigram veliku umetnicu koja slika platna tri sa pet ako ja živim u garsonjeri od osamnaest metara kvadratnih. U Parizu sam živela u sobi od devet metara kvadratnih. Tako da mi je tekstil odgovarao – mogu da ga savijem, ispeglam, mogu da ga ponesem gde god.

Tako sam 2015. ponela celu samostalnu izložbu u Kanadu i sve mi je stalo u jedan mali kofer. To mi je bila prva samostalna izložba. Kanada mi je ostala u tako divnom sećanju, razmišljala sam da se preselim tamo na neko vreme. Japanci i Kanađani su mi ostali kao ljudi sa kojima moram da radim, toliko su profesionalni i od reči, jako mi odgovaraju jer i ja tako radim. Volim da je sve dogovoreno, da sve znam, da se sve reši i upakuje, a Parižani i Francuzi nisu takvi. Birokratija

⁵⁴ Trejsi Emin (Dame Tracey Karima Emin) (London, Engleska, 1963) je britanska vizuelna umetnica, pripadnica pokreta Mladi/e britanski/e umetnici/e (Young British Artists). Stvara autobiografska i isповедna umetnička dela u različitim medijama uključujući crtež, slikarstvo, skulpturu, film, fotografiju, neonski tekst i šivene aplikacije. Najpoznatija je po umetničkoj instalaciji *Svi sa kojima sam spavala 1963 - 1995* (Everyone I Have Ever Slept With 1963–1995, 1995) i *Moj krevet* (My Bed, 1998). Dobitnica je brojnih nagrada i priznanja (Official Tracey Emin website, 2024).

francuska je najveći haos koji može da se zamisli. Rekla bih da to danas važi za čitavu evropsku uniju, birokratija je postala nešto što ne funkcioniše. Plaćamo debele poreze za birokratiju koja teško funkcioniše. Jutros me je zvala poreska uprava da me pita nešto što oni ne znaju, a ja znam. I kao: – A, dobro, proverili smo, u pravu ste. Hvala. Mi plaćamo da sistem bude odgovorniji i da vodi računa o tim stvarima, a ne ja da rešavam. Nije u Francuskoj i u Parizu uređen sistem, tek oni ne znaju ništa, ne možeš nikoga da dobiješ, zagorčaju ti život. Iz jedne kancelarije u drugu, s jedne osobe na drugu, treću, nije Srbija najgora.

Liberte, 2014.
Foto: privatna arhiva

Bio je konkurs za odlazak u Kanadu?

Bio je konkurs za izložbu. Moj grafički odsek i profesorica su sarađivali sa tim grafičkim ateljeom, Atelje Pres Papije.⁵⁵ Ozbiljna galerija i ozbiljan honorar. Imali smo smeštaj tamo kad smo otišli. Mala galerija, ali Kanada ima ozbiljan budžet za kulturu. I to što možda njima nije dovoljno i što vide kao problem, to je toliko nama smešno, jer da oni znaju u kojim uslovima mi radimo! Tada sam odlučila da neću da prihvatam nikakve uslove samo da bih imala izložbu, samo da bi

⁵⁵ Atelje Pres Papije (fr. Atelier Presse Papier) (osn. 1979, Troa Rivjer [Trois-Rivières], Kanada) je umetničko-produkциони centar posvećen savremenoj grafici; kolektivni atelje i galerijski prostor namenjen profesionalnim umetnicima/ama koji/e se bave svim tehnikama grafike, uključujući litografiju, serigrafiju, duboku i reljefnu gravuru (Atelier Presse Papier, 2025).

mi nešto pisalo u CV-u, samo da bi neko video moju izložbu. Ne interesuje me. Mrđan Bajić,⁵⁶ sada je imao izložbu u Muzeju savremene umetnosti u Beogradu, nije izlagao čovek od devedesetih. Em ga niko nije zvao, em niko neće da plaća honorare, niko neće da plaća troškove transporta, niko neće ništa da plaća, nego evo ti budi sretan umetnik jer imaš izložbu. Hvala, ali od čega da živim? Odlučila sam da neću nikome da pravim program besplatno. Ti živiš od svoje plate ali ja program besplatno da ti pravim, ne pada mi na pamet. I tu je taj odnos ka umetnosti – sve za umetnost – ne! Sve za umetnost DA kod mene, u mojoj duši, kod kuće, umetnost će uvek biti najbolji i najlepši deo mog izražavanja. Ali ja društvu ne želim da prikazujem svoj rad besplatno jer umetnici treba da budu plaćeni. Para uvek ima samo je pitanje gde će da se usmere.

Posle Kanade?

Bilo je grupnih nekih izložbi ali imala sam veliku rupu dok sam radila papire u Francuskoj. I onda ta anksioznost zbog praznine u CV-u. Toga sam morala da se oslobodim, kvantitativne potrebe, na kvalitet ne gledamo nego samo: daj da si na sve strane, da te svugde ima. U nekim strukama to je nemoguće.

Ti i Sebastijan donosite odluku da se venčate?

Da. Doneli smo odluku da moramo da se venčamo da bismo bili zajedno. Ranijih godina bio je napravljen sistem koji se zvao Paks⁵⁷. To su bili vanbračni ugovori između partnera, jako puno homoseksualaca ih je koristilo i ljudi iz inostranstva. Na osnovu njega mogli su da dobijaju legalne papire. Desničari vole da kažu kako ljudi sve iskorištavaju i onda su odlučili da nema više papira za vanbračne ugovore, za Paks, nego moraju biti bračni partneri. I onda smo mi sa dvadeset dve-tri godine odlučili da se venčamo da bismo bili zajedno. Nismo bili spremni da do kraja života budemo zajedno, mi smo samo hteli da budemo zajedno. I onda smo se venčali mladi, nezreli. Odrastali zajedno u braku, ali u totalno drugim smerovima. Opet je bio taj društveni teret – dve nacionalnosti drugačije i neki uslovi pod kojima bi mi možda veza sa Sebastijanom duže trajala da nismo

⁵⁶ Mrđan Bajić (Beograd, 1957) je jugoslovenski i srpski vajar. Završio je osnovne (1976) i postdiplomske studije (1983) na Vajarskom odseku Fakulteta likovnih umetnosti Univerziteta u Beogradu. Od 1997. radi i kao profesor na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu. Autor je niza skulptura koje izlaže na samostalnim i grupnim izložbama u zemlji i svetu. Član je ULUS (1982-). Dobitnik je niza nagrada i priznanja (up. Fakultet lik. umetnosti, 2024).

⁵⁷ Zakon PACS (fr. Pacte civil de solidarité) u Francuskoj je građanski ugovor o solidarnoj zajednici, uveden 1999. godine. To je pravna forma zajedničkog života dve punoletne osobe, bez obzira na njihov pol, koja omogućava ostvarivanje određenih prava i obaveza – slično braku, ali sa manje formalnost.

imali taj teret braka, nego da smo prosto mogli da budemo dečko i devojka jer je sa teretom braka odmah krenulo: -Pa kad će deca, šta ćete vi u budućnosti, hoćete kupiti neki stan. Sebastijan je dosta indiferentna osoba, nije imao pojma, a ja totalno nisam bila spremna za takva životna pitanja i odluke jer nisam bila zrela sa njih, nisam bila spremna. I onda ja ta veza krenula putem razilaženja.

Venčala sam se 2012, 2011. sam završila faks, dala poslednji ispit u septembru. I onda je to trajalo par godina (sa Sebastijanom). Ne mogu na to da gledam kao običan brak, to je duga kompleksna veza. Na osnovu tog braka tražili smo za mene papire za legalni boravak. Papirološki opravdavaš zajednički život sa tom osobom, svaki mesec, svi računi moraju da budu na našem zajedničkom imenu. Tortura čoveka i ljudskih prava na osnovu priče da svi zlostavljaju te francuske papire. Realno, to su sve ljudi koji plaćaju porez u Francuskoj i jednu od najvećih dobiti imaju od poreza imigranata, ljudi koji su došli sa strane i rade tamo. Kada bi po gospodi le Pen svi stranci izašli iz Francuske, Francuska bi doživela ekonomski krah.

Vrlo neprijatna situacija - osećaš se kao da si kriv, kao da si nešto loše uradio, a ti sad opravdavaš tu ljubav, opravdavaš tu vezu. Moliš se da imaš sve papire, da ti ne fali ni jedan. Jednom godišnje dobiješ termin da te prečešljaju u prefekturi, policiji. Strah je ponovo probudio moj inat, tvrdoglavost i rekla sam sebi šta mi je snaga: reći, glava i telo. Sad ću tako da naučim francuski da će im se vrteti u glavi. Naučila sam francuski, stavljala sam ih na mesto čim sam videla da žele da me provociraju i dala sam im do znanja da sam žena koja nije glupa, koja je fakultetski obrazovana i koja ima svoj stav a prvenstveno svoja prava. Moraš da imaš snažan stav u životu i da znaš svoja prava, da bi se odbranio, inače će te zgaziti. Gaze u Subotici, a kamoli u velikim gradovima. Sa tim stavom su se preokrenule stvari u smislu: -Aha, ne možemo baš da se ponašamo kako hoćemo. Reč je moćna stvar, jako. I pravo glasa! Imati slobodu i živeti u društvu da kažeš šta misliš je velika stvar. Zavisi u kojoj državi živiš, delu sveta, ali treba se boriti za sve one koji nemaju ta prava i nemaju svoj glas. Pričanje na francuskom promenilo je mnogo toga.

Doživela si seksizam?

Količina seksizma u Francuskoj je iznenađujuća. Mlada, atraktivna strankinja u Parizu, hoće da se bavi umetnošću, ambiciozna i traži posao. To je momenat gde će se svašta probati i reći. Nepristojne ponude. Mora da se da do znanja da je dostupan SEKS pa onda sve ostalo može, samo zato što si žena. Pretpostavke sa druge strane: verovatno će mala svašta da uradi kako bi uspela u Parizu. Svi žele uspeh u velikom gradu! To mi je bilo jezivo, dolazilo je od ljudi koji su na dobrim pozicijama. To su tako svakodnevne stvari, kako i poslovne, ali i u svakodnev-

nom životu. Samo zato što si žensko, odvratne opaske, debilno u mojoj glavi da mislim da toga ima u Srbiji a da nema u jednom Parizu. To je debilno poređenje, ali mene je iznenadilo.

Prva sredi u mesecu, instalacija, 2017.

Foto: privatna arhiva

Odlučuješ da se vratiš?

Desila se demistifikacija inostranstva. Krenulo je Arapsko proleće 2012, masovna migracija ljudi, totalni kaos u Evropi. Rat u Siriji me je strašno pogodio, a ja na tu situaciju nisam mogla da utičem ni na koji način. To me je strašno opterećivalo i stvaralo mi je neku vrstu anksioznosti. Živimo u Parizu u raskoši, dok se ostatak sveta raspada, na stotine migranata kampuje u Parizu i samo ih pomeraju kako ih ne bi videli. Ako ne vidiš možda i ne postoji. Bunt se u meni rodio ali mi je totalno bio nerealan u jednom takvom ogromnom gradu. I onda sam shvatila: think locally to act globally. Trenutno ne mogu da pomognem svim ljudima u Ukrajini, Palestini, na veliku žalost. Ali imam prijatelja koji je Ukrajinac, koji je u rovovima, šaljemo mu pare i na taj način mogu da mu pomognem i to je moj doprinos: –Tu sam, nisam te zaboravila, nadam se da ćeš se izvući iz ovog debelog

sranja koje je veće od svih nas. Sa Palestinom, očigledno se pokazalo da građani nemaju nikakvog uticaja na velike sile koje su čak odlučile da opravdaju genocid. Ubijanje dece! Horror! Da ne bi pao u depresiju od tolike patnje i ljudskog gubitka, čovek mora da radi, da utiče na nešto u svom okruženju na čemu će videti rezultate, što će pomoći i doprineti, možda zaustaviti u budućnosti ponovne tragedije, ako je uopšte moguće.

I vremenom od pariske anksioznosti, depresije i haosa odlučila sam da ne mogu više tamo da živim. Jako je naporan život u Parizu, stravično je naporan. Smešno je na neki način: izvikani grad neviđene lepote sa svim njegovim nezadovoljnim građanima. Jako mi je smešna ta kontradiktornost. Opet dolazimo do te prodaje proizvoda u kapitalizmu. Pariz je jedan proizvod, mašina koja mora da zaradi. Ima tako interesantnih videa na tiktakovima, na instagramu, koji prikazuju realnost Pariza: šizofrena, puno smeća, opasna sa velikim klasnim razlikama. Išla sam od ribanja WC šolja do rođendana i đuskanja sa Vim Vendersom.⁵⁸ Dve krajnosti, od skvota do šampanjca. Sve mi je to ulilo veliku gorčinu razmišljajući o stanju čovečanstva.

Povratak je bio proces, dugo je trajalo, dve godine je trajalo moje pokušavanje spašavanja braka sa Sebastijanom i dve godine velikog nezadovoljstva. Poslednjih godinu i po dana sam radila u irskom pabu, a uporedo sam radila već nekoliko godina za američkog slikara Troja Henriksena,⁵⁹ s kojim mi je bilo fenomenalno.

Nemamo dece, daj razvedi se, kraj priče. Ali ja sam to tako traumatično doživljavala i bila vrlo samodestruktivna kroz alkohol u tom periodu rada u kafani jer je to bio naravno beg, uništavanje od alkohola na dnevnom nivou. Ali i dalje moraš da funkcionišeš, moraš da zaradiš, malo spavaš, ne znam ni kako sam imala snage. Nije bilo toliko negativno ali bio je jedan težak period, više bih rekla tužan i usamljen period. Sebastijan i ja smo i dalje jako dobri prijatelji i čujemo se često. Preživeli smo svašta zajedno, smrt njegovog oca, dugogodišnji zajednički život koji se rascepio – to me je jako bolelo i bilo je jako tužno i strašno jer sam ga volela. Kao i njemu! Na kraju sam ga volela ne kao partnera više kao brata

⁵⁸ Vilhelm Ernst (Vim) Venders (nem. Wim Wenders; Diseldorf, 1945) filmski je režiser, fotograf i producent. 70-ih godina 2. v. stekao reputaciju jednog od vodećih reditelja novog nemačkog filma, a 80-ih postao i kulturna figura međunarodne filmske scene. Snimio je desetine igranih i dokumentarnih filmova: „Pariz, Teksas“ (1984), „Lisabonske priče“ (1994), „Pina“ (2011) i mnogi dr. Bio je predsednik Evropske filmske akademije u Berlinu (1996-2020). Među mnogim priznanjima i nagradama je i Zlatna palma (1984), Oskar za životno delo, odn. nagrada Evropske filmske akademije (EFA) za izvanredan opus (2024) (Wim Wenders, 2024).

⁵⁹ Troj Henriksen (Troy Henriksen) (Masačuset, SAD, 1962) je američki vizuelni umetnik norveškog porekla. Živi i stvara u Parizu (Galerie Landau, 2024).

ili nekog člana porodice. Jako sam dramatižovala tu situaciju, što nije trebalo, veza prosto nije funkcionisala, trebalo je završiti i kraj priče. Sada izgleda tako jednostavno. Kada smo shvatili da je kraj, hajde da se ne mrcvarimo, tada je sve krenulo na bolje. Prihvatiš stvari kakve jesu i ne siliš kako nešto mora da bude i kako neko drugi očekuje, nego prihvatiš ono što ti život donese. Ružne stvari će doneti posle nešto lepše. Ali u tom momentu kada sam prihvatila kraj braka, ne znam da li ću ostati u Parizu ili ću se vratiti, imala sam ogromno oslobađanje. Prijalo mi je da budem sama.

Sećam se da sam bila to leto u Subotici, kao da sam letela na biciklu tako sam se dobro osećala. Ali nisam znala šta ću, nisam imala pojma. Odlučila sam da ni ne razmišljam previše, nego kako stvari budu tekle tako ću ih rešavati. I tada se desio Ninoslav, ljubav. Znali smo se već jedno petnaest, dvadeset godina unazad i to leto smo se sreli, oboje slobodni i uplivali smo u vezu, u najveću ljubav. Uvek mi je bio predivan i svaki susret sa njim bi me omamio.

To je bilo 2017. Zaljubili smo se, krenuli da se zabavljamo tokom mog boravka od dva meseca u Subotici. Nino je jedna opuštena i vrlo prizemna osoba, ali vrlo kreativna i duhovita. Nekako je ta veza tekla u totalnom hedonizmu. Ja ću se vratiti za Pariz pa ćemo videti šta ćemo, možda on dođe ili ću se možda ja vratiti na neko vreme u Suboticu da malo odmorim pošto sam se naradila – to je radni dan od osamnaest radnih sati, ne dvanaest, nego osamnaest. Razmišljala sam možda da odem u Kanadu, Španiju, Englesku, neku drugu lokaciju, nije mi Pariz više prijao. A Nino je go with the flow, totalni zen.

Po povratku u Pariz shvatila sam da nema smisla da ja budem tamo, a on ovde, želela sam biti sa čovekom. Pa sam doletela na pet dana da ga vidim, i stvorila se Una. Zatrudnela sam što saznajem u Parizu nakon dve nedelje. Misao u glavi i osećaj u stomaku mi je govorio: to je to. Nekada ne treba mi da odlučimo za sebe nego život odluči za nas same. Jako dobri prijatelji i velika životna podrška u Parizu, Saša i Ivana, Subotičani, kažu: – No, htela si da ideš? Idi, ovo ti je znak! To se sve desilo za dva meseca: razvod, nova ljubav, dete. Moji roditelji su bili u šoku, ali ja sam znala da će se sve rešiti i da to sve treba tako da bude. Čudno.

Blue Rock, plava tapiserija, 2015.
Foto: privatna arhiva

Sledeće godine si rodila ćerka?

Da, 2018. Trudna sam sve spakovala u Parizu, došla za Srbiju, pa posle par meseci smo Nino i ja i beba u stomaku seli u kola i otišli po ceo moj spakovani život u Pariz i doselili ga u Suboticu. Bila je još jedna izložba u Parizu i nakon toga počinje zajednički život u Subotici. Živećemo zajedno, dobićemo dete, a nemamo pojma ni gde ćemo da živimo, ni šta ćemo da radimo. Ali rešićemo, prvi put u životu da nije bilo gorčine, panike, stresa. Jako mi je prijao dolazak nazad kući. Sama pomisao da imamo dete u Parizu mi je stvarala anksioznost. Nikako. Došla sam kući, imam nešto para sa strane koje sam uštedela, taman godinu dana da se posvetim detetu, sebi i Ninoslavu. Najlepši period, tada sam našla mir. Una će sad pet godina.

Šta ti je donelo majčinstvo?

Jako puno razumevanja i strpljenja. Pitanje: šta ja njima ostavljam u budućnosti? Nije bilo pitanje pomaganja lokalnoj zajednici, nego sada radim nešto što će direktno uticati na njih i koji će me jednog dana pitati: –Gde si bila tada mama? Ja njima moram da dam odgovor na ta pitanja, da im kažem da sam dala sve od sebe, ali nije upalilo ili je upalilo, kako god. Nela me je podsetila na jednu vrlo bitnu stvar: sve što radim, radim sada za njih, njihovu budućnost.

Kad ti se rodila devojčica, pomagala ti je mama ili tata?

Jesu, mama mi i dalje pomaže baš dosta, Ninoslavovi roditelji su isto vrlo prisutni. Tada negde prvi put je ušlo pitanje žene, majke, trudnice, dojilje u moj rad. Dojilje, odnosno preispitivanje ženskog tela u društvu koje je postalo teritorija za svačije mišljenje. Društvo koje će ti smelo reći da li ćeš da rodiš, dojiš ili nećeš, šta da radiš i kako. To su kompleksni biološki procesi. Saveti postoje, ali su vrlo lične stvari same žene i njenog partnera. Žena koja ima dete zna i oseti šta je za njeno dete najbolje. I tu je ozbiljno pitanje psihe žene baš zbog kompleksnog biološkog hormonskog stanja, hemija se dešava u telu. Nije to toliko tradicionalno, jednostavno, kao prirodno će ti doći sve. Neće, neke majke ne mogu da doje, neke majke se ne osećaju kao majke, znači prestanimo mistifikovati svaki aspekt života, ljubav, brak, majčinstvo, očinstvo, porodicu. Ne znam zašto to radimo i ne prihvatimo realnost. Ja bih razumela da to radimo da živimo u nekoj praistoriji.

Ninoslav i ja smo odmah znali da želimo dete. To je dete ljubavi i ona se tako i rodila iz čiste ljubavi bez ičijeg očekivanja, nagovaranja i to u vrlo kompleksnoj situaciji jer sam ja i dalje bila papirološki u braku, ali sve se to rešilo. Međutim, imajući dete opet sam osetila društvo koje će sad nama da govori kako i šta ćemo da radimo, hoću dobiti, neću dobiti, kako ću se poroditi, neću se poroditi. Borba na svakom frontu.

Dojilje su prvi put ušle u moj rad kao oda majkama koje i nisu majke, oda majkama koje su očevi i demistifikacija roditeljstva, ne može svako da bude roditelj, a ne mora svaka žena da rađa, ne da ne mora, ne treba, pogotovo ako neće. I taj stav patrijarhata – poput izjave nekog jadnog čoveka na dečijem rođendanu: –Mi smo tu na ovom svetu da bismo se parili i generacijski nastavljali našu lozu. Ma idi... čoveče. To je bio njegov komentar nakon rasprave o homoseksualcima i poređenja njih sa parenjem različitih vrsta životinja. Ostala sam u kompletnom šoku! To je izjavio čovek pred ljudima koje je tek upoznao. Nisam mogla da prećutim taj komentar. Ceo život sam provela sa prijateljima koji su homoseksualci

i znam kroz šta su prolazili u životu, torture zbog svog seksualnog opredeljenja. Gluposti i takvih izjava ima na svakom ćošku.

Nove teme ulaze u tvoju umetnost?

Tema majčinstva u mom radu je bila samo odeljak, nemam potrebu da se zadržim na feminističkim pitanjima. Mislim da treba o tome da se priča, ali ne vidim u svom radu mesto samo za tu tematiku. Maja i Edita, na primer, prolaze kroz svoja lična ženska iskustva, izražavaju ih u radu. Moja lična ženska iskustva volim da analiziram lično. Nisam htela da to bude predmet mog bavljenja. Ne vidim to sada, treba mi taj okidač da me – što ja kažem – treba mi nešto da me 'radi', a to me ne 'radi'. Prosto ok.

Ono što me 'radi' je izvanredna nauka, biologija i priroda. Sa svojom poslednjom izložbom u Savremenoj galeriji ponovno preispitujem dom ali mnogo kompleksnije. Dom mi je i dalje jako interesantna tema, ta ne ženska, nego ljudska sigurnost i taj osećaj pripadanja, nevezano za naciju, državu, fizičko mesto, primarni instinkt i primarni osećaj čoveka koji se neće definisati nekim konkretnim stvarima. Ja to volim.

Shvatila sam da ta anksioznost i to pripadanje nema veze sa domom kao fizičkim prostorom nego sa ovim planetarnim biološkim, odnosno sa prirodom. Pošto se u prirodi jako dobro osećam i imam neki unutrašnji osećaj povezanosti i smirenosti koji uopšte ne mogu da objasnim. To može da se objasni različitim lučenjem hormona sreće, kroz različite mirise koje udišemo a biljke ih emituju. Nauka je najizvanrednija stvar koja postoji na svetu. Jutros je baš *Gardijen* stavio članak da biljke emituju frekvencije kada pate, kada se suše, kada im fali vode, zabeležili su tačno. I naravno da postoji komunikacija na jednom drugom nivou i drugim frekvencijama za koje mi nismo sposobni. Ne svesno, ali što bi rekla moja drugarica: komunikacija koju smo verovatno zaboravili. Danas ne možemo ni sa svojom vrstom da komuniciramo, a kamoli sa drugim vrstama.

Priroda mi je ulila sigurnost i nadu za bolju budućnost. Shvatila sam je kao najveću, najlepšu i najbolju borbu kojoj ću se posvetiti za života. Da sačuvam prirodu i da dam sve od sebe u toj borbi... Priroda u mom radu sada dobija drugu dimenziju, oblikujem je kroz umetničko izražavanje. Istražujem na koji način spojiti abnormalno stanje đubreta koje proizvodimo i ostavljamo iza sebe i klijanje prirode u tim veštačkim uslovima. Jako mi je kompleksan zadatak jer razmišljam o preoblikovanju prirode, njenog staništa, adaptiranja na novi materijal. Našim vekovnim štetnim uticajem smo formirali plastično kamenje, stene, ostrva. To će biti arheološki nalazi našeg postojanja, kako je to jezivo ali i interesantno: ta igra našeg uticaja na prirodu, ali opet prirode koja prevladava

i ponovo se rađa. Priroda može bez nas, mi ne možemo bez nje. To preplitanje mi je postalo interesantno da analiziram, da pravim radove koji će na neki način biti poruke. Moje Botaničke tapiserije su poruke, beleške čoveka, koje će istruliti pošto su razgrađive, istrulice i priroda će preuzeti ali će biti ta poetička zabeleška našeg postojanja

Saradnja sa umetnicama u Subotici?

Imam više različitih saradnica. S jedne strane su to umetnice moje generacije koje znam ceo život, družimo se, ali mislim da nismo na istim životnim putanjama pa time ni umetničkim ni poslovnim. Prijateljstvo je ostalo samo kao lepo prijateljstvo iz prošlosti, ali nije evoluiralo za razliku od drugih koleginica koje su starije od mene i sa kojima se ranije nisam družila zbog generacijske razlike, ali sa kojima sam sada na istoj tački razmišljanja, kreativnog izražavanja i uopšte života. Mislim na Maju, Editu, Nelu. Možemo da pričamo o umetnosti na jednom drugom nivou koji nije nihilističan, previše u oblacima, malo je pri zemlji, realniji i bliži životu. Nije umetnost radi umetnosti. Prepliće se tu i filozofija i svašta nešto. Došla sam do toga u svom životu da volim kada ima objašnjenja za umetnost – zbog čega, zašto, kako. Da se tumači, ali i da ima konkretan koncept, rad, težinu. To me 'radi', a ranije me to nije 'radilo' nego puki crtež, slika. Ne mogu da kažem da je u pitanju konceptualna umetnost. Bavljenje umetnošću kroz različite aspekte, da li filozofske, istorijske, naučne. Zato sam krenula bolje da se slažem s tim koleginicama sa kojima problematizujemo jako mnogo stvari na različitim nivoima.

S drugim koleginicama, sa Gocom i Nelom sa kojima radim, super se slažemo, jako ih volim i strašno su vredne, odlično rade. To je neki drugi nivo rada, dosta angažovan rad sa zajednicom i razni projekti.

Sa Banetom jako puno pričam o umetnosti, iako je Bane sociolog, filozof. On je ogroman ljubitelj i poznavalac umetnosti i jako se dobro razumemo. Jedan od glavnih aktera moje umetničke nadgradnje od kada sam se vratila u Suboticu. Nekada je postojala ta intelektualno-umetnička struja u Subotici, koje bojim se, više nema. Ne postoji. Postoje individue, ali kao neki veći kolektivi i grupe, svi su otišli. Jako je velika kriza, kulturološka, intelektualna kriza. Drago mi je da imam bar nekoliko koleginica sa kojima se razumem.

Pratila sam Nelin rad još iz Pariza i bila sam oduševljena takvom kustoskinjom u Subotici. Pratila sam i šta joj se sve dešavalo i koji teror je morala da prođe. Mnogo mi se svideo ceo njen rad, ali smo se tek ovde povezale. Vidim je kao jednu ozbiljnu intelektualku i akademsku građanku. Sećam se kad sam joj se prvi put obratila, da je bila tu sedela sa nekim i samo sam joj stidljivo rekla: –Podrška za

Nelu! A ona je milo odgovorila: -Hvala ti! Postale smo prijateljice, ona je divna duša.

Vidim da čekaš bebu.

Krajem maja će da se rodi beba. Jako sam želela da se opet vratim u drugo stanje, da imamo još jedno dete jer su mi deca najlepše i najdivnije otkriće. Ceo život sam mislila da neću decu, samo kao karijera i umetnost, a deca me ne interesuju, ja nisam rođena majka. Mislim da su to isto biološki procesi. Dečiji neiskvareni svet, njihova iskrenost, bezazlenost je toliko predivna, da mi dođe da se rasplačem i raspadnem. Takva su divna bića i šta se s nama jezivo desi da se izrodimo, naravno ne svi, u postojanje te zlobe i te pakosti. Poštenog čoveka upoznati danas je nešto najteže postalo, a svi smo rođeni kao divna bića. U odrastanju dece trudimo se da maksimalno udovoljimo u mentalnom, duhovnom, psihičkom smislu, naravno i materijalnom. Ne može ništa materijalno da pokrije i unese ljubav i sigurnost koje su deci potrebna od roditelja. Naša ljudska zavisnost od čoveka, čoveka od čoveka, nema ni cene, nema ni materije. Moraš da si prisutan, da pričaš, da su tu emocije, posle onda sve ostalo dolazi, hrana, patike, imidž.

Nadu za bolju budućnost vidim u deci i u prirodi, ali samo ako uradimo dobar posao. Odlučila sam da se u to usmerim, na lokalnu izgradnju, da od svoje dece napravim kvalitetne ljude, da u svojoj sredini budem primer dobre prakse. Da li će to promeniti Suboticu, Srbiju, Evropu videćemo.

31. mart 2023.

Literatura uz fusnote

Atelier Presse Papier, <https://www.pressepapier.net/>, pristupljeno 30.06.2025.

Galerie Landau (2024), „Troy Henriksen“, <https://www.galeriew.com/en/artists/troy-henriksen>, pristupljeno 31.10.2024.

Fakultet likovnih umetnosti (2024), „Mrđan Bajić“, <https://flu.bg.ac.rs/mrdjan-ba>, <https://www.mrdjanbajic.net/>, pristupljeno 31.10.2024.

„PACS (fr. Pacte civil de solidarité“, https://montreal.consulfrance.org/PACS?utm_source=chatgpt.com, pristupljeno 30.6.2025.

Official Tracey Emin website, <https://www.emininternational.com/>, pristupljeno 31.10.2024.

Wikipedia (2024a), „Prozivka“, <https://sr.wikipedia.org/wiki/Прозивка>, pristupljeno 30.10.2024.

Wikipedia (2024b), „Bure Baruta“, https://sh.wikipedia.org/wiki/Bure_baruta, pristupljeno 31.10.2024.

Wim Wenders, <https://www.wim-wenders.com/>, pristupljeno 31.10.2024.

Foto: privatna arhiva

Melinda (1986), Subotica

Gde si se rodila?

Rodila sam se u Subotici, 30. maja 1986. godine u subotičkoj bolnici. U Subotici sam išla u obdanište, osnovnu i u srednju školu, a nakon srednje škole sam upisala Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu.

Porodica?

Porodica mi je jako interesantna. Mama Valerija je Mađarica, tata Mirko je Hrvat. Živa mi je još baka Piroška, ona je sada devedeset i dvije godine. To je mamina mama. Imam rođenog brata Mirka, koji je dvije godine stariji od mene. Imam ujaka Szalai Attilu i ujnu Szalai Andreu, tetku Mirjanu i sestričnu Natašu.

Iz djetinjstva se sjećam da smo imali jednu izuzetno skladnu porodicu, i dandanas smo jako vezani. Ja se skoro svaki dan čujem sa mojim roditeljima neovisno o tome kakve su životne situacije. Za roditelje treba imati pet minuta dnevno, nazvati ih, pitati ih kako su. A razlog leži u tom jednom odrastanju, toj jednoj povezanosti, toj jednoj velikoj predanosti nama, gdje oni zbilja nisu samo napravili djecu da bi imali djecu, nego su napravili djecu za sebe i upravo tako, provodili smo jako puno vremena zajedno.

Što se tiče samoga odrastanja, jako sam bila vezana za baku Mariju i za dedu Miju (Mihajla) sa tatine strane. Baka Marija je umrla sa šezdeset pet godina kada sam ja imala deset godina, devedeset sedme. To mi je baš teško palo, jer sam u djetinjstvu jako puno vremena provodila kod njih, u Đure Đakovića.

Moj deda Antun, tata od mame, umro je 2000, on bi sad bio sto godina. Na isti dan smo rođeni 30. maja. Potom je tek 2012. umro dida Mijo-Mihajlo, tatin tata, kojeg sam obožavala. On je puno vremena provodio s nama, bio je kod nas kući skoro svaki dan, čuvao nas je dok moji ne bi došli kući sa posla. Bili smo jako vezani, puno toga sam naučila od njega, puno smo pričali o životu, o njegovom odrastanju, o familiji, isto takav odnos imam i sa bakom Piroškom, puno pričamo o njenom životu, o toj strani obitelji, o njenom odrastanju, kako je to nekada bilo. To mi, a i njoj, jako puno znači.

Dajem jednu veliku zahvalu mojim roditeljima što je uvijek sve bilo pola-pola, nebitno šta. Nisu nikada radili razliku između mene i brata. Uvijek su gurali onome i onoga kome više treba u tom trenutku. Kad je Mirko krenuo na studije, ja sam još bila u srednjoj školi. Naravno da su njemu davali za stan i za sve što mu

je trebalo za fakultet. On je studirao pravo u Novom Sadu. A kad sam ja otišla u Zagreb, onda su tu mene više gurali, što je i prirodno.

Melinda i Mirko
Foto: privatna arhiva

Brat i ja smo kroz djetinjstvo uvijek bili ekipa. Iako smo uvijek išli u suprotne smjene, potom je on otišao studirati, dok sam ja bila srednja škola, ali smo i dalje bili vezani. Najviše smo se povezali tokom zadnje godine moje srednje i jednu godinu što sam živjela s njim u Novom Sadu.

S obzirom da sam u četvrtom razredu srednje škole krenula na pripreme u Novi Sad, tu sam jednu godinu svaki vikend bila u Novom Sadu kod njega. Igrom slučaja, nisam iz prve upisala fakultet (Akademiju likovnih umjetnosti u Novom Sadu), pa sam tu jednu godinu, što sam pauzirala između srednje i faksa, živjela u Novom Sada i pripremala se za prijemi ispit.

Kad sam upisala Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu 2006. godine, onda nam je to jako teško palo, možda njemu malo više, jer sam ipak ja odlazila. Ja sam prva koja je otišla stvarno daleko, u drugu državu, 420 km dalje živjeti, a to utiče da vi više ne provodite toliko vreme zajedno. Od tada, neovisno o tome kako su se stvari razvijale, puno smo se družili svaki put kada bi ja došla doma.

Ja bih uvijek dolazila doma, kao i dan danas, na tjedan dana minimum, dva tjedna, a tijekom studija sam znala biti doma cijelo ljeto. Tu bi negdje balansirali, kompenzirali izostanak u našem druženju. Pošto se brat nije mogao zaposliti u Srbiji, 2016. godine odlučio je otići van. Odselio se u Manchester, Englesku, gdje je bio do 2019. godine. I onda se desio jedan preokret. Tražio je poslove naravno posvuda, između ostalog i u Zagrebu. I eto desila se ta situacija da se 2019. doselio u Zagreb. U tom trenutku napokon imam nekog svog nakon toliko dugo vremena uz sebe u Hrvatskoj. Baš smo se puno družili i jako smo intenzivni koliko god da smo različiti.

Nažalost, splet okolnosti je tako htio, Mirko se 2024. godine odselio u Prag, i ponovno nas je život razdvojio, u fizičkom kontekstu, ali se nadam da to neće biti zauvijek. Oboje smo shvatili da život nije to ako nismo zajedno, na istom mjestu. S godinama, kako starimo, sve se jako mijenja i počneš još više shvatati što je to obitelj i koliko je važan dio svakodnevnog života i koliko je važno da što više vremena provodite zajedno.

Kako to da si se odlučila studirati umetnost?

Sve to ima neki svoj korijen kada je u pitanju to da se ja bavim umjetnošću. Vjerojatno su i neki davni preci bili nadareni što se tiče same umjetnosti, ali definitivno ističem baku Pirošku. Bila je samouka slikarica. Preko stotine slika je naslikala po uzoru na razglednice. Sama je napinjala platno, pripremala materijal i miješala boje. Prodavala je redovno i od toga je živjela dok nije upoznala mog dedu Antuna. Igrom slučaja, vremena su bila drugačija, prestala je slikati i postala je krojačica. Ostala je u kreativnom momentu i šila ponajviše vjenčаницe. Sjećam se da sam to gledala cijelo djetinjstvo. Ona je puno šivala i mojoj mami a i meni, sve lijepe haljine i kostime koje sam imala kao dijete je ona šivala, imala sam baš veliku privilegiju.

Potom dolazimo do mog ujaka i moje mame. Oboje su kao djeca jako dobro crtala. Ujak je bio posebno nadaren. No oboje su završili fakultete, mama je završila pravo, a ujak agronomski tj. poljoprivredni fakultet.

Mama je još dok sam bila dijete oslikavala staklo, pa keramiku i radila je vitraje. Sjećam se kad sam imala možda tri godine, četiri, ne vidim iznad kuhinjskog stola toliko sam mala, da se moram popeti na stolac kako bih vidjela što ona radi, tada je radila na jednom velikom vitraju. Sjećam se nje i mirisa tih boja.

Mama je baš puno toga stvarala i onda je u jednom trenutku prestala. Naprosto radila je puno, a tu smo bili i mi – djeca, kuća, obitelj.

Moj ujak Szalai Attila je završio Poljoprivredni fakultet i jednoga trenutka morao je donijeti odluku za sebe, što dalje, i donio je pravu odluku – on je sada

jedan od najpoznatijih karikaturista u Vojvodini i šire. Dobro je odlučio, umjetnik je i živi svoj san, jako sam ponosna na njega, jako puno pričamo o umjetnosti, o životu umjetnika, razumijemo se.

Tako da afinitet i sklonost prema umjetnosti definitivno vučem sa njihove, Szalai, strane. A opet ne mogu isključiti baku Mariju, tatinu mamu. Završila je fotografiju onomad pre rata. Nije se time bavila, ali to je njena stručna sprema, bila je fotograf, što je opet jedan umjetnički moment u mojoj porodici. Tata mi se bavi sa starinama od kako znam za sebe. On je ljubitelj starina, i sjajan kolekcionar. Zapravo mogu reći da sa dvije strane vučem – ovaj praktični moment sa mamine strane, a ljubav prema umjetnosti s tatine strane.

Gde si odrastala?

Odrastali smo u kući. I dan danas smo u toj kući, jako smo vezani za nju. Moji roditelji su se iselili na Čordaški put, prije četrdesetak godina. Odselili su se u Jovana Mikića prema Makovoj sedmici,⁶⁰ u to vrijeme tamo se tek počelo graditi naselje. Sredili su kuću, koja je preko sto godina stara. Kuća i dalje izgleda u tom nekom štihi, naravno da su je renovirali, obnovili, ali je ostala u tom nekom duhu starinske kuće, prizemne, nema nikakvih ekstra modernih detalja na njoj. Meni je i dalje jako drago da je takva, jer nosi tu toplinu koju su njih dvoje utkali u nju, a kuća je ujedno od naših predaka, pa se osjeća taj jedan duh topline ali i povijest te kuće. Sve te priče, svi ti životi.

Ja sam jako vezana za našu porodicu i našu kuću, premlada sam otišla od kuće, pa se te emotivne sinapse drugačije razvijaju. Moja kuća u Subotici je moj centar svijeta kada sam tamo. Iako sam devetnaest godina u Zagrebu, isto sam devetnaest godina živjela tu u Subotici.

U koje si obdanište išla?

„Majšanski put“ se sada sve to zove, tamo sam išla i u osnovnu školu. Tada se zvala „Osma vojvođanska udarna brigada“. Vaspitačica u vrtiću je bila Biserka. Imala je predugu prelijepu kosu, u punđi ju je nosila. Živjela je preko puta moje bake Piroške pa smo se i znale sretati. Kao i svakome u obdaništu, vaspitačica je bila uzor i autoritet. Strašno sam ju voljela.

Kakva su ti sećanja na osnovu školu, na učiteljicu i drugarice?

Slabo se sjećam osnovne škole, nisam ostala u kontaktu s ljudima, pa nemam ni sa kime podsjetiti se kako je to bilo. Naravno, sjećam se određenih stvari, ali ne svega.

⁶⁰ Naselje na obodu Subotice blizu granice sa Mađarskom.

Ja sam imala učitelja u prva četiri razreda osnovne škole, Gorana Cvetkovića, onda sam imala razrednika od petog do osmog razreda, slabo se sjećam drugih učitelja, sjećam se razreda i nekih momenata, davno je to bilo.

Srednja škola?

Što se tiče srednje škole, sjećam se puno više stvari. Bila je puno zanimljivija kad gledam sam proces obrazovnog odgajanja i odrastanja. Bili smo prvo eksperimentalno ogledno odjeljenje u Građevinskoj školi, sada je to Politehnička škola. Smjer se zvao Ogledno odjeljenje za visokogradnju. Bila je to jaka srednja, jak smjer, statika, mehanika, drvo, metal, fizika, matematika, najjači predmeti, to mi je najveći plus što se srednje tiče, mnogi su poslije upisali Građevinski fakultet ili arhitekturu, a kako i ne bi nakon toliko učenja i stručnog usavršavanja.

Srednja me jeste definirala. Ja sam htjela ići u srednju primijenjenu, ali me moji nisu pustili zato što je bila samo u Novom Sadu. Upisala sam Politehničku školu pošto je bilo dosta blizu toga s čim sam se htjela baviti. Odmalena sam bila dijete koje je živjelo u svom svetu. Imaginarni neki svet. Uvijek sam sjećkala, prekrajala, crtala,... bila sam kreativno dijete i maštom i djelom. Znajući to, roditelji su u drugom razredu srednje odlučili da me upišu u jednu privatnu školu crtanja u Subotici „De Mediči“. To je jako utjecalo na mene i na to čvrsto definiranje onoga što želim poslije srednje. Upravo tako, u trećem razredu srednje sam već znala da hoću na Akademiju, a u četvrtom sam već krenula na pripreme u Novi Sad.

Koji ti je maternji jezik?

Ja sam progovorila mađarski. Jesu se roditelji posavjetovali sa psihologom u to doba. Oni su savjetovani, zato što smo dvojezična djeca, da je najbolje da mama priča sa nama mađarski, a tata srpski, srpskohrvatski tada, bila je Jugoslavija. Tako smo i naučili odvojeno dva jezika. Meni je bolje išao mađarski no svejedno su me moji upisali u „srpski“ razred. Mi jesmo išli na nastavu na srpskom, ali mađarski je bio sastavni dio našeg života, i danas je to tako.

Sve u svemu imam dva maternja jezika, iako je glavni hrvatskosrpski, mađarski ne otpisujem lako jer se podjednako osjećam i jesam Mađarica koliko i Hrvatica.

Odlučuješ da kreneš na studije umetnosti?

Dva puta sam se pokušala upisati na Akademiju likovnih umetnosti u Novom Sadu i bilo je bezuspješno. Nakon prvog puta, što nisam upisala fakultet, odselila sam se u Novi Sad, i krenula na intenzivne pripreme, pripremala sam se za više akademija, i jako sam se zainatila da uspijem u svojoj namjeri. Pripremala sam

se za novosadsku Akademiju, za beogradsku, za zagrebačku, tu je bila opcija i akademije u Budimpešti, pa i Cetinje. Nisam se na svih tih pet fakulteta prijavila zato što nisu u isto vreme prijemni. Prvo je bio Novi Sad i na to smo se prvo prijavili, nisam prošla ni drugi put. Potom je bio prijemni u Zagrebu, na Akademiji likovnih umjetnosti gdje sam upala iz prve, i ostala živjeti u Zagrebu.

Sjećam se tog odlaska, prvi put u Zagreb, išli smo svi, tata, mama, brat i ja. Prijemni je bio zahtjevan, bila sam i sama, u novom gradu u posve drugoj državi, tada, 2006. nije bilo mobitela, nije bilo dostupnog interneta kao danas, bile su telefonske govornice. Sama sam sve to odradila. Prijemni je iz više ciklusa, bila sam dosta razočarana da me nisu ni drugi put primili u Novom Sadu, tu sam se i dodatno zainatila što se prijemnog tiče, pa sam eto zahvaljujući toj upornosti uspjela upisati akademiju u Zagrebu. Naravno, to sve skupa jako iscrpi čovjeka, tako da se dalje nisam nigdje prijavljivala, već sam odlučila odseliti u Zagreb i studirati ono za što sam se toliko borila.

Koji smer si završila?

Na Akademiji likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu sam završila osnovne studije, smjer slikarstvo 2009, potom sam 2012. završila master studije smjer slikarstvo, a posle sam 2018. doktorirala također na smjeru slikarstvo.

Kako je bilo na osnovnim studijama?

Bilo je jako zabavno, napokon sam se okružila sebi sličnim ljudima, i počela je era procvata u mom životu. Iako mi je, kao i svima, u samom početku bilo teško, pogotovo kada su krenuli ispitni rokovi. Sjećam se svoja prva dva ispita koja su me definirala do kraja studija. Naime, kada krene taj prvi ispitni rok, prvi put se susrećeš sa velikom količinom informacija koju trebaš naučiti i zapamtiti. Ja sam učila, učila, učila i na prvom ispitu prva ocjena bila je trojka, koju sam odbila. Odmah nakon je uslijedio i drugi ispit iz drugog predmeta, gdje sam opet dobila trojku, koju sam opet odbila. Uvijek sam težila odličnom uspjehu. To je isto vid „dokazivanja“ s obzirom da mi se pružila prilika da studiram što volim, pa želiš tu priliku opravdati. Nazvala sam svoje roditelje. Tata je tada radio u Gradskoj kući, i ja mu kažem: – Pala sam ispit, nisam prihvatila takve ocjene. Tata kaže: –Nema veze, idi pojedi sladoled, sedi ispred HNK⁶¹ i sve će biti u redu. Pritom istaknimo, tata je uvijek bio autoritet, visok čovjek, čvrste naravi, dok je mama bila, kako to obično i biva, isto autoritet, ali malo blaže naravi, prema nama djeci. Onda je uslijedio poziv od moje mame, te mi je rekla: –Dobro, moraš se sabrati

⁶¹ Hrvatsko narodno kazalište.

i položiti ispite, ako ih ne položiš, možeš se pakirati i seliti kući. Na mene je to toliko uticalo, da sam tu prvu godinu položila sve ispite, zahvativši tako i jesenji rok. No, od tada pa sve do kraja studiranja, ispite sam polagala u predroku ili prvom roku, što je bilo zapravo fantastično jer sam ja od tipa 20.6. do 1.10. (cijelo ljeti) bila doma, u Subotici.

Posle osnovnih studija?

Onda idu master studiji koje sam završila 2012. Diplomirala sam za Valentino, 14.02.2012. Pola godine nakon što sam diplomirala upisala sam doktorske studije. O doktorskom studiju sam počela razmišljati na trećoj godini akademije. Znala sam da želim da se bavim nečim poput umjetnost i društvo.

Tema mog diplomskog rada bila je „Ogledalo moje duše”. Radi se o samorefleksiji, upravo to čitanje i samopropitivanje me je jasno usmjerila u oblast mog djelovanja. Naime, trista šezdeset pet dana crtala sam maske koje propituju ličnost, svijest, podsvijest, da l’ smo toga svijesni, kad smo bez maske, kad smo sa maskom, koliko je život jedna gluma i igra, da li smo toga svijesni i kako na to možemo utjecati. Sa diplomskim radom osvojila sam nagrade i sudjelovala na brojnim umjetničkim festivalima u svijetu, i to mi je potvrdilo da radim dobru stvar, da idem u dobrom smjeru. Povrh svega to me je predodredilo da upišem doktorat.

Melinda slika (Foto: privatna arhiva)

Odlučuješ upisati doktorat?

Odlučila sam upisati doktorat 2013. godine. Prva tema doktorata, prvi doktorat koji sam radila je bila „Prevencija i preventivni grupni rad sa djecom“. To su socijalno ugrožena djeca, djeca razvedenih roditelja, zapostavljena djeca od strane roditelja, koja počnu dobivati različite ispade, imaju poremećaj pažnje itd. Ja sam propitivala koliko crtež doprinosi samoj terapiji i oporavku djece. Tu se radi i sa roditeljima, ne samo sa djecom, samo tako se može doći do nekih promjena i „oporavka“.

Slučajno sam upoznala svog prvog mentora koji se bavio psihologijom i prevencijom. Na žalost, kroz niz godina, nikada nisam doznala točno zašto, ali su se naša razmišljanja i viđenja jako počela razilaziti. To je na kraju rezultiralo time da sam svojom odlukom 2016. godine prekinula prvi doktorat, te odmah nakon tog, nakon jako kratkog prekida, predala novu temu doktorskog istraživanja, s novim mentorima, koju sam i odbranila.

Svi smo mi isti, mural, projekat „Boje stvarnosti“, kaznionica u Lepoglavi, Hrvatska, 2023.

Foto: Juraj Vuglac

Igrom slučaja tada sam već bila članica Upravnog odbora Hrvatskog društva likovnih umjetnika i uprava mi je ponudila da provedem jedan EU projekt u sklopu kojega sam napravila projekt i osmislila novu temu doktorskog istraživanja, s naglaskom na estetizaciju i umjetničku revitalizaciju bolničkoga prostora. Naime negdje 2015. godine frendovi su mi počeli slati fotografije renovirane i oslikane Kraljevske dječje bolnice u Londonu, nekako su u meni vidjeli da bih se ja s time mogla baviti. Tu su se meni sklopile kockice, ona životna prilika se ukazala, kojih ima malo, prepoznala sam ju i unutar mjesec dana sam već napisala novu temu istraživanja, imala sam dva nova mentora i već branila novu temu pod nazivom „Rehumanizacija i reestetizacija bolničkoga prostora - primjer likovnoga rješenja jednoga bolničkoga odjela.“ Tako sam iz direktnog rada sa djecom prešla u indirektnu terapiju. Shvatila sam da je taj direktni rad za mene, s obzirom da sam emotivac, jako težak. Posložile su se kockice da svo to znanje koje sam stekla tijekom prvog doktorata ne propadne, srećom, sve te silne godine i silna literatura što sam pročitala su se iskoristile u svrhu novog doktorata. Drugi doktorat sam krenula 2016. i u dvije godine ga završila. Doktorsku tezu sam branila 16.5.2018. Imala sam divne mentore dr. sc. Veru Turković, ona je doktorica znanosti, i red. prof. art. Svjetlana Junakovića, izvanrednog ilustratora, mentora i kolegu.

Priroda gledana na drugačiji način, praktični deo doktorskog istraživanja, bolnica Rebroy, čekaonica Odjela fonijatrije pri ORL Klinici, KBC Zagreb, Hrvatska, 2017.

Foto: Juraj Vuglac

Koja ti je bila prva izložba?

Prva samostalna izložba bila je u Subotici, u Baš kući, pod nazivom *Crtež jednog trenutka*. Miroslav Jovančić je otvorio tu izložbu. Bilo je to 2009. godine. Interesantno je da su mi i Jasmina (ex. Jovančić) Vidaković i Miroslav Jovančić bili učitelji likovnog u osnovnoj školi, uz njih sam jako zavoljela crtanje i likovno.

Kad ti je bila prva samostalna u Zagrebu?

Prvu samostalnu izložbu sam imala 2013. godine u Zagrebu u „NANO“ galeriji⁶². Bilo je baš spektakularno, radilo se o 3D mapiranju mojih radova, što sam izvela u suradnji s jednim kolegom, Goranom Goldinom.

Sad ću imati ove godine dvije samostalne izložbe, jednu u Zagrebu u Galeriji „Karas“ čije je otvorenje 2.07.2024, a 14.10.2024. ću imati u Novom Sadu u Malom likovnom salonu, pri Kulturnom centru Novog Sada, čemu se jako veselim.

Fragmentacija, samostalna izložba, Galerija Karas, Zagreb, 2024 .

Foto: Juraj Vuglac

Kada je samo izlaganje u pitanju, sudjelovala sam na brojnim skupnim izložbama svih ovih godina, poput Bijenala i Salona mladih⁶³. Ali od projekata nisam

⁶² „NANO“ galerija u Zagrebu (Gajeva ul. 26) danas je trajno zatvorena.

⁶³ Prvi Salon mladih u Zagrebu organizovan je 1968. To je „najveća i najrespektabilnija nacionalna izložbena manifestacija vizualnih umjetnika do 35 godina u Hrvatskoj. U nešto više od 50 godina svoga postojanja, predstavio je više od 3.500 umjetnika i u svakom svom izdanju generirao

stizala stvarati radove za galerijski prostor. Ja više stvaram umjetnost u javnom prostoru, a naravno da zid ne možeš prenijeti i izložiti ga u galeriji. Iako sam i tomu doskočila sa printevima, pa se nerijetko prijavljujem na taj način na natječaj, ili prijavim izvedbu murala u galerijskom prostoru.

Izložbe u Subotici?

Prvu veliku samostalnu izložbu u Subotici, imala sam 2019. godine u „Vinko Perčić“ galeriji.⁶⁴ Dok sam 2021. godine imala jednu malu izložbu u Dvorišnoj galeriji, pri Centru za kulturu i umetnost što vodi Jelena Grujičić⁶⁵.

Sljedeće godine su već u najavi četiri samostalne izložbe, nadam se da će se taj broj povećati. Naime, kada pričamo o samostalnoj izložbi pričamo o stvaranju ciklusa novih radova, osam do deset radova najmanje. Za to treba imati prije svega ideju, a onda i vrijeme. Kada slikaš ili crtaš, stvaraš nove radove, to je proces, radiš svaki dan u ateljeu, šest do osam sati zasigurno. Za svaki rad mi treba tjedan do deset dana najmanje. Pored toga zamislite još vođenje projekata, što uključuje koordinaciju oko petnaest do dvadeset ljudi i komunikaciju sa institucijama, tu je i rad na fakultetu, surađujem sa brojnim umjetničkim institucijama, i pišem i prijavljujem projekte. To je izuzetno izazovan i zahtjevan posao, ali sam se u svemu tome nekako snašla i pronašla, sada i ne mogu zamisliti život drugačije.

.....
nova imena na hrvatskoj umjetničkoj sceni, te povezivao hrvatsku i međunarodnu kulturnu scenu. Osim prezentacije najnovijih umjetničkih trendova, Salon od svojih početaka dodjeljuje i nagrade najuspjelijim ostvarenjima, adekvatno vrednujući umjetnički rad i naglašavajući široj javnosti koja su to nova imena na sceni čiji bismo rad trebali pratiti i u budućnosti.“ Održavao se na više lokacija a od 1989. u Domu hrvatskih likovnih umjetnika u Zagrebu (Trg žrtava fašizma 16) („O nama“, Salon mladih, <https://salonmladih.hdlu.hr/o-salonu/>, pristupljeno 31.10.2024).

⁶⁴ Galerija „Dr Vinko Perčić“ Subotica (osn. 2006) (Maksima Gorkog 22) je ustanova galerijskog tipa sa ciljem promovisanja likovnih umetnika/ca različitih umetničkih pravaca kao i očuvanja pokretne i nepokretne imovine dr Vinka Perčića (Hrvatski Majur, 1911 – Subotica, 1989), ljubitelja umetnosti i kolekcionara. U galeriji se nalazi oko 500 eksponata (slika, crteža, primenjenih umetnosti i predmeta) („O ustanovi kulture“, Galerija „Dr Vinko Perčić“, <http://www.galerijajpercic.com/>, pristupljeno 31.10.2024).

⁶⁵ Centar za savremenu kulturu i umetnost Subotica (osn. 2020) je krovno udruženje koje osniva 10 umetničkih udruženja iz Subotice: „Klara i Rosa“, Pozorišno udruženje „Letnji bioskop – Nyári Mozi“ Színházi Közösség, „Artrust“, Etnofest, NoWave Films, „Junior muzički studio“, „Authentic Vojvodina“, „Iuventus Ventus“, „Simposion“, „Szab-Way Színházi Szervezet“, kao i pojedinke/ce: glumci/e, plesači/ice, umetnici/e, muzičari/ke, kulturni/e i omladinski/e radnici/e. Osnovni je cilj Centra promocija savremene umetnosti, pružanja podrške lokalnim stvaraocima/teljicama i kulturnim radnicima/ama u slobodi izražavanja, povezivanju i razmeni („O nama“, Centar za savremenu kulturu i umetnost, <https://www.ckplac.org/>, pristupljeno 31.10.2024).

Sarađuješ sa Leom na zajedničkom projektu?

Lea i ja se znamo dugu niz godina jer su njen tata i moja mama radili zajedno. Tako da sam ja Leu upoznala još u periodu pripreme za Akademiju, pošto je Lea već bila u Zagrebu na Akademiji likovnih umjetnosti kada sam se ja za nju pripremala.

Ohh, so You think I am a Zebra, 2023.

Foto: privatna arhiva

Od 2018. godine surađujemo na zajedničkim projektima. Sjećam se bilo je ljeto kada smo nadošle na ideju o tomu da spojimo naše doktorate i da napravimo novi projekt. Naravno radi se o animaciji u bolničkom prostoru i propitivanju kakva je estetska učinkovitost takve forme umjetničkog rada na prostor, pacijente, djelatnike i posjetitelje, na taj se način propituje sam terapijski učinak... Počele smo razvijati našu ideju 2020/2021, pisati šta bismo htjele i tražiti tko bi to mogao financirati. Aplicirale smo sa prvim projektom na javni poziv Ministarstva kulture i medija RH 2022. godine i ostvarile financijsku potporu za realizaciju prvog pilot projekta *Digitalna flora i fauna. Digitalna estetizacija bolničkoga prostora*. Nakon realizacije prvog pilot projekta, koji je bio uspješan, prijavile smo se za financiranje drugog pilot projekta *Animirani šumski svijet u bolničkome prostoru* u 2023. godine. Svi ti projekti imaju istraživačku osnovu, i svaki projekt nam

je bitan za postavljanje ciljeva sljedećeg projekta. No, kako smo mi težile puno većem, posrećilo nam se i trenutno provodimo treću fazu projekta u suradnji s Leinim fakultetom, Univerzitet Lusófona, koji je u Portugalu. Krajem prošle godine, 2023, prijavile smo četvrtu fazu projekta na EU fondove, na Kreativnu Europu, čiji je nositelj Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, a partneri su nam Univerzitet Lusófona (Portugal) i New Bulgarian University (Bugarska). Projekt je ostvario financijsku potporu te smo dobile izuzetno visoku ocjenu za projekt. Osobno mi je to ogromna čast i pokazatelj da to što radimo ima smisla, vrijednost i da za time ima potrebe.

Šarena bolnica, mural (sa Valentinom Supanz Marinić), 2024.
Foto: Marko Dajak

Šta je umjetnost za tebe?

Šta je umjetnost za mene? Pa to sam ja u svakom slučaju. Umjetnost je za mene moj način disanja, funkcioniranja, razmišljanja, izražavanja u krajnjem slučaju i bivanja zato što je meni umjetnost moj život prije svega. To sam ja.

Šta planiraš za budućnost?

Cilj mi je osigurati sebi neku egzistencijalnu, financijsku sigurnost u vidu zaposlenja za stalno. Ne bunim se za sada, sve ide kako treba, radim, trudim se, ima uspona i padova, kao i u svakom poslu. Bitno je vjerovati u to što radiš, i raditi, pa

će se sve nekako posložiti. Imam puno ciljeva, voljela bih upisati postdoc, to mi je želja, voljela bih nastaviti sa istraživačkim radom, nije isključeno da ću to pokušati u inozemstvu, ali o tom potom. Sada imam tekuće projekte, prijavljujem uvijek nove, prošle su mi izložbe za 2025. godinu, što znači da trebam raditi i na produkciji novih radova. Tu je taj mega EU projekt, koji će biti zabavan, ali zahtijevan za provedbu, s obzirom da se radi o istraživačkom projektu. Tu je i rad na Akademiji, svakako to namjeravam eksternizirati i raditi, sve dok bude bilo interesa za tim kolegijem od strane studenata. Voljela bih nastaviti i na projektima zatvori, ne samo lokalno, jer imam jako dobru suradnju s Ministarstvom pravosuđa i uprave RH, išla bih dalje, na EU razinu, to bi bilo fantastično, i tome ću svakako težiti, jer sve zapravo ovisi o meni, koliko ja kapaciteta imam za sve želje i potrebe, a imam puno toga što bih voljela, ali prije svega, treba znati i naučiti dobro balansirati u svemu, ipak imati vremena i za privatni život.

28. mart 2024.

Literatura uz fusnote

Salon mladih (2024), „O nama“, <https://salonmladih.hdlu.hr/o-salonu/>, pristupljeno 31.10.2024.

Galerija „Dr Vinko Perčić“ (2024), „O ustanovi kulture“, <http://www.galerijapercic.com/>, pristupljeno 31.10.2024.

Centar za savremenu kulturu i umetnost Subotica (2024), „O nama“, <https://www.ckplac.org/>, pristupljeno 31.10.2024.

PRILOZI

Prilog 1. Spisak objavljenih izdanja Udruženja „Ženske studije i istraživanja“ (ŽSI): 2000–2024 (samostalno i/ili u saradnji sa drugim organizacijama)

1. Savić, Svenka (ur.) (1999), *Feministička teologija*, Fut. publikacije, N. Sad.
2. Savić, Svenka (2000), *Vera Šosberger (1927–1972)*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
3. Stojaković, Gordana (2000), *Novi Sad iz ženskog ugla*, Fut. publikacije, N. Sad
4. Savić, Svenka (ur.) (2001), *Vojvođanke (1917 – 1931): životne priče*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
5. Savić, Svenka, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov, Jelena Jovanović i dr. (2001), *Romkinje: biografije starih Romkinja u Vojvodini*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
6. Stojaković, Gordana (2001), *Znamenite žene Novog Sada*, Fut. publikacije, N. Sad.
7. Svenka Savić, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov, Jelena Jovanović (2002), *Romani Women*, Fut. publikacije, N. Sad.
8. Berček, Eržebet (2002), *Ester*, (prevod sa mađ. Lidije Dmitrijev), Fut. publikacije, N. Sad
9. Kestli, Elizabet (2002), *Žene sa Kosova: životne priče Albanci*, Fut. publikacije i ŽS, N. Sad.
10. Savić, Svenka, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov, Jelena Jovanović (2002), *Romnja*, Fut. publikacije, N. Sad.
11. Stojaković, Gordana (2002), *NEDA: jedna biografija*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
12. Đurić Kuzmanović, Tatjana (ur.) (2002), *Rodnost i razvoj u tranziciji u Srbiji – od dirigovanog nerazvoja do tranzicije*, Budućnost i ŽSI, N. Sad.
13. Ferkova, Antonija, Jarmila Hodoličova, Anna Jaškova i Veronika Mitro ur. (2003), *Slovenky: životne príbehy Sloveniek vo Vojvodine*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad (Prošireno izdanje 2014).
14. Tot, Marija i Veronika Mitro (ur.) sa Irinom Gardi-Kovačević, Slavicom Senderak i Karolinom Džudžar. (2003), *Рускини: животни приповедки*, Fut. publikacije ŽSI, N. Sad.
15. Vasić, Vera (ur.) (2004), *Pusti „Ventil“ Radija 021*, Fut. publikacije, N. Sad.
16. Mitro, Veronika (ur.) i dr. (2004), *Nevidljive: ljudska prava Romkinja u Vojvodini*, Fut. publikacije, N. Sad.
17. Kestli, Elizabet (2005), *Jazovi i mostovi*, (prevod sa nemačkog L. Dmitrijev), ŽSI i Fut. publikacije, N. Sad.

18. Jankov, Edita (2006), *Jevrejke: Životne priče žena iz Vojvodine*, ŽSI i Jevrejska opština, N. Sad.
19. Mitro, Veronika, Vesna Krčmar. Marijana Čanak (ur.) (2006), *Pogled u nazad – Svenka Savić o igri i baletu*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
20. Savić, Svenka (2006), *Woman's Identities in Vojvodina: 1920–1930*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
21. Savić, Svenka i Veronika Mitro (ur.) (2006a), *Vajdasági Magyar nők élettörténetei*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
22. Savić, Svenka i Veronika Mitro (ur.) (2006b), *Škola romologije*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
23. Đurić Kuzmanović, Tatjana i sar. (2007), *Ka rodnom budžetiranju: vodič*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
24. Savić, Svenka (ur.) (2007a), *Romkinje 2*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
25. Savić, Svenka (ur.) (2007b), *Hrvatice, Bunjevkice, Šokice (1919–1955)*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
26. Savić, Svenka (ur.) (2008), *Jelica Rajačić Čapaković*, Fut. publikacije, Zavod za ravnopravnost polova i ŽSI, N. Sad.
27. Savić, Svenka, Veronika Mitro, Sara Savić, Marijana Čanak (2008), *Životne priče žena – 'A što ću ti ja jedna pričat...'*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
28. Savić, Svenka i Milana Grbić (ur.) (2008), *Akademskim obrazovanjem do romske elite*, Univerzitet u Novom Sadu, ŽSI i Fut. publikacije, N. Sad.
29. Bracić, Milica, Milica Mima Ružičić-Novaković (ur.) i Svenka Savić (ur.) (2009), *Životne priče žena sa invaliditetom u Vojvodini*, Centar Živeti uspravno, Zavod za ravnopravnost polova, ŽSI i Fut. publikacije, N. Sad.
30. Savić, Svenka i s. Rebeka Jadranka Anić (ur.), (2009), *Rodna perspektiva u međureligijskom dijalogu u XXI veku*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
31. Savić, Svenka, Marijana Čanak, Veronika Mitro, Gordana Štasni (ur.) (2009), *Rod i jezik*, ŽSI i Fut. publikacije, N. Sad.
32. Simin Bošan, Magda i Nevena Simin (2009), *Zašto su ćutale: majka i ćerka o istom ratu*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
33. Belić, Nataša (ur.) (2011), *Stvaranje akademske zajednice: bibliografija radova Svenke Savić: 1963–2011*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
34. Spariousu, Laura i Svenka Savić (ur.) (2011), *Životne priče žena u Vojvodini – Rumunke (1921–1974)*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
35. Savić, Svenka (2013), *Iskustva mentorskog programa sa učenicima: višestruko podzastupljene grupe*, Zavod za kulturu Vojvodine.
36. Savić, Svenka (ur.), Vesna Šijački i Katarina Krajnović (ur.) (2014), *Deset godina Godišnjeg priznanja u oblasti ravnopravnosti polova (2003–20013): životne priče nagrađenih*, Zavod za ravnopravnost polova i ŽSI, N. Sad.
37. Savić, Svenka (2014), *ACIMSI Centar za rodne studije na UNS: deset godina posle (izveštaj o radu u školskoj 2013–2014)*, ŽSI, N. Sad.

38. Savić, Svenka (ur.) (2015), *Profesorke Univerziteta u Novom Sadu*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
39. Savić, Svenka (ur.) (2016), *Kako je muški rod od devica? Visokoobrazovana romska ženska elita u Vojvodini*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
40. Ružičić Novković, Milica Mima (ur.) (2017), *Izboriti se za izbor: životna priča Gordane Rajkov*, Centar Živeti uspravno, Centar za samostalni život sa invaliditetom Srbije, Fut. publikacije, ŽSI, N. Sad.
41. Savić, Svenka (2017), *Doprinos izgradnji mira protestantskih sveštenica u Vojvodini*, ŽSI i Fut. publikacije, N. Sad.
42. Savić, Svenka (2018), *Erika Marjaš*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
43. Savić, Svenka (2019), *Žarko Milenković i Mirjana Matić*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
44. Antonić, Ivana (ur.) (2020), *Svenka Savić: između baletske i jezičke igre*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
45. Bašaragin, Margareta (2020), *Znamenite Jevrejke Subotice*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
46. Bašaragin, Margareta (ur.) (2021), *Znamenite Jevrejke Subotice – životna priča Sonje Licht*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
47. Bašaragin, Margareta (ur.) (2021), *Starost u vremenu i prostoru: Šta starije žene (ne)mogu u Srbiji danas*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
48. Bašaragin, Margareta (2021), *Antifašistkinje Subotice: skojevke, partizanke i afeževke*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
49. Bašaragin, Margareta i Svenka Savić (ur.) (2022), *Ženske studije posle 25 godina u Subotici*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
50. Bašaragin, Margareta (ur.) (2023), *Ženske studije 2023. u Subotici: maj-juli 2023*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
51. Bašaragin, Margareta (ur.) (2022), *Ženske studije u Subotici*, Fut. publikacije i ŽSI, N. Sad.
52. Savić, Svenka i Kristina Zarić (2023), *Rastislav Varga: Prvak Baleta Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu (1955-2021)*, ŽSI i Fut. publikacije, N. Sad.
53. Bašaragin, Margareta (2024), *Znamenite Subotičanke 20. veka – feministkinje, umetnice, mirovnjakinje, dobrotvorke*, Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije, Novi Sad.

Prilog 2. Podaci o intervjuisanim umetnicama

Ime	God. rođenja	Mesto rođenja	Mesto stanovanja	Obrazovni nivo	Broj dece	Bračni status	Datum snimanja
Jasmina	1965.	Subotica	Subotica (Palić)	akademija umetnosti	2	razvedena	14.11.2023.
Maja	1975.	Bijelo Polje	Subotica	doktorka umetnosti	2	u braku	–
Edita	1976.	Banja-luka	Pariz, Francuska	magistrica umetnosti	1	partnerski odnos	7.02.2023.
Lea	1983.	Subotica	Lisabon, Portugalija	doktorka nauka	–	partnerski odnos	6.07.2023.
Jelena	1986.	Subotica	Subotica	Master studije akademija umetnosti	2	u braku	31.03.2023.
Melinda	1986.	Subotica	Zagreb, Hrvatska	doktorka nauka	–	partnerski odnos	28.03.2024.

Prilog 3. Biogrami⁶⁶

Jasmina (1965), Subotica

BIOGRAM

1965.	Rođena 3. avgusta u Subotici, majka Jovanka, ekonomistica, otac Alojzije, ekonomista.
1967.	U januaru se rađa sestra Zorana. Porodica se seli u centar grada.
1970.	Razvod roditelja.
1972.	Kreće u prvi razred u OŠ „Kizur Ištvan“, Subotica.
1972 – 1980.	Pohađa OŠ „Kizur Ištvan“, Subotica.
1973.	Preseljenje sa majkom i sestrom.
1980 – 1982.	Završava deveti i deseti razred u srednjoj školi „Bratstvo“, Subotica (zgrada sadašnje Gimnazije). Likovnu kulturu predaje Savo Halugin.
1982 – 1984.	Pohađa Gimnaziju „Svetozar Marković“, Subotica, kulturološki smer.
1984.	Pripremna nastava kod Gabora Siladžija za prijemni iz oblasti crteža za Akademiju primenjenih umetnosti u Beogradu.
	U junu polaže prijemni na Akademiji primenjenih umetnosti u Beogradu za smer kostim i savremeno odevanje, bez uspeha.
1985.	U junu polaže prijemni na Akademiji primenjenih umetnosti u Beogradu za smer grafički dizajn, bez uspeha.
	Upisuje srpskohrvatski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu, UNS, Novi Sad.
1986.	U junu polaže prijemni ispit za Akademiju umetnosti u Novom Sadu, bez uspeha.
	Odlazi na časove vajarstva kod Gabora Almašija.
1987.	U junu uspešno polaže prijemni ispit na Akademiji umetnosti u Novom Sadu, ali ne upisuje.
	U avgustu polaže prijemni ispit za Višu školu likovnih i primenjenih umetnosti u Beogradu.
	Sklapa brak sa Miroslavom Jovančićem.
1989.	Diplomira na Višoj školi likovnih i primenjenih umetnosti u Beogradu.
	Polaže prijemni ispit i upisuje 1. godinu Akademije umetnosti u Novom Sadu, smer umetnička grafika. ⁶⁷

⁶⁶ Ovdje priloženi biogrami imaju za osnovi cilj afirmaciju subotičkih vizuelnih umetnika i njihovog stvaralaštva te stoga sadrže više detalja o ponovljenim izložbama i učešćima na festivalima.

⁶⁷ Zbog istog nastavnog plana i programa koji je imala na Višoj školi likovnih i primenjenih umetnosti u Beogradu preskače drugu godinu i odlukom Saveta Akademije umetnosti upisuje se odmah nakon završene prve godine studija na treću godinu.

1992.	Prva grupna izložba na četvrtoj godini studija: izložba studenata završne godine studija u galeriji Radničkog univerziteta „Radivoj Čirpanov“ u Novom Sadu .
	Izlaže na grupnoj izložbi <i>Salon mladih</i> , Narodni muzej, Kikinda.
	Diplomirala na Akademiji umetnosti u Novom Sadu na odseku za umetničku grafiku u klasi profesora Milana Stanojeva.
	Treća nagrada Univerziteta u Novom Sadu kao najbolja studentkinja završne godine Akademije umetnosti u Novom Sadu (sa suprugom Miroslavom Jovančićem).
	Seli se sa suprugom u Suboticu.
	Za završetak studija dobija od oca na poklon kuću na Paliću.
	Zaposlenje u Ekonomskoj srednjoj školi „Bosa Milićević“ u Subotici kao profesorka likovne kulture i umetničkog oblikovanja.
	Izlaže na <i>Majskoj izložbi</i> „Grafičkog kolektiva“ u Beogradu.
1993.	Rađa ćerku Ivu.
	Grupna izložba <i>Novi članovi UPIDIV-a</i> , Novi Sad.
1994.	Sa suprugom počinje da izvodu privatnu pripremu nastavu za prijemni na akademiju u kući na Paliću.
1995.	Zaposlenje u OŠ „VIII vojvođanska udarna brigada“ kao nastavnica likovne kulture.
	Grupna izložba <i>Forma 13</i> , Novi Sad, Kikinda.
	Prva samostalna izložba (bez naziva) sa Tiborom Sarapkom i Miroslavom Jovančićem, Galerija „Likovni susret“, Subotica.
	Samostalna izložba sa Tiborom Sarapkom i Miroslavom Jovančićem, Savremena galerija, Zrenjanin.
1996.	Grupna izložba <i>Grafike i crteži mladih subotičkih umetnika</i> , Modena galerija „Likovni susret“ Subotica, Gradski muzej, Senta.
	Grupna izložba <i>Forma 14</i> , SNP Novi Sad, Narodni muzej, Kikinda.
1997.	Grupna izložba <i>Grafički atelje Likovnog susreta 1982 – 1997</i> , Miskolci galéria, Miškolc, Mađarska.
	Grupna izložba <i>63. izložba kolonije Bačka Topola</i> , Umetnička galerija, Bačka Topola.
1998.	Grupna izložba <i>Savremena umetnost Hrvata iz Vojvodine</i> , Klovićevi dvori, Zagreb, Hrvatska.
1999.	Rađa ćerku Enu.
2001.	Zapošljava se kao kustoskinja u Savremenoj galeriji Subotica (Moderna galerija „Likovni susret“ Subotica).
	Samostalna izložba (bez naziva), sa Sandrom Vehabović, Gradska galerija Waldinger, Osijek, Hrvatska.
	Grupna izložba <i>Umetnička kolonija „Bucka Ganjo“ 1991-2001</i> , Moderna galerija „Likovni susret“ Subotica.
	Grupna izložba <i>Likovno stvaralaštvo – Subotica 2001</i> , Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica.
2002.	Umirе majka.

	Samostalna izložba (bez naziva), sa Sandrom Vehabović, Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica.
	Samostalna izložba grafika, (bez naziva), Galerija UPIDIV-a, Novi Sad.
	Samostalna izložba <i>Sinagoga</i> (povodom 100 godina subotičke Sinagoge), Galerija „Bucka Ganjo“, Subotica.
	Grupna izložba <i>22. Sremsko-mitrovački salon</i> , Galerija „Lazar Vozarević“, Sremska Mitrovica.
	Grupna izložba <i>5. Putujuća izložba Društva za negovanje mađarske kulture u Vojvodini</i> , Subotica, Senta, Kanjiža, Bačka Topola, Stara Moravica, Bajmok.
2003.	Umire majka Kata.
	Grupna izložba <i>50 godina umetničke kolonije u Senti</i> , Gradski muzej, Senta.
	Grupna izložba <i>6. Putujuća izložba Društva za negovanje mađarske kulture u Vojvodini</i> , Subotica, Senta, Kanjiža, Bačka Topola, Stara Moravica, Bajmok.
	Predavačica na seminaru (sa suprugom Miroslavom Jovančićem) „Zimski praktikum likovne kulture – trodnevni seminar za profesore razredne nastave“, O.Š. „Jovan Mikić“, Subotica.
	Objavljuje tekst (sa Miroslavom Jovančićem) „Osobnosti dečijeg likovnog izražavanja“, <i>Zoopedagoški almanah za godinu 2002/2003</i> , ur. Radomir Babin, izdavač „Birografika“ a.d. Subotica, Subotica, 22-41.
2004.	Umire otac.
2005.	Grupna izložba učesnika <i>Grafičke radionice</i> u Senti, Gradski muzej, Senta.
	Grupna izložba <i>Palić u delima likovnih stvaralaca</i> , Velika terasa, Palić, Gradski muzej, Subotica.
	Grupna izložba <i>200 godina od rođenja Karla Bitermana</i> , Gradska biblioteka, Subotica.
	Grupna izložba <i>II Bijenale savremene primenjene umetnosti vojvođanskih Mađara</i> , Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica.
2006.	Samostalna izložba <i>Putovanje</i> , Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica.
2007.	Polaze ispit za kustosko zvanje u Muzeju Vojvodine, Novi Sad
	Učesnica i autorka grupne izložbe <i>Pogodite zašto?</i> , Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica, Centar za vizuelnu kulturu „Zlatno oko“, Novi Sad.
	Grupna izložba <i>27. Sremsko-mitrovački salon</i> , Galerija „Lazar Vozarević“ Sremska Mitrovica.
	Nagrada <i>Pro Urbe</i> Grada Subotice za doprinos gradu u oblasti kulture, umetnosti i obrazovanja.
2008.	Završetak braka sa Miroslavom.
	Grupna izložba <i>Projekat umetnost u Vojvodini danas</i> , Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica, Šid, Sremska Mitrovica, Indija, Zrenjanin, Kikinda, Vršac, Sombor, Novi Sad.
2009.	Grupna izložba <i>Umetnička grafika i savremeni mediji</i> , Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica, Centar za savremenu umjetnost Crne Gore – Dvorac Petrovića, Podgorica (Crna Gora), Likovna galerija „Poklon zbirka Rajka Mamuzića“, Novi Sad.
	Grupna izložba <i>Srpska grafika danas</i> , Prodajna galerija „Beograd“, Beograd.

	Grupna izložba <i>Srpska grafika danas</i> , Srpski kulturni centar, Pariz, Francuska.
	Grupna izložba učenika/ca međunarodne umetničke kolonije <i>Južni most</i> , Pečuj, Mađarska.
2010.	Grupna izložba <i>Novi početak: prva decenija 21. veka</i> , Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica.
	Grupna izložba <i>Portreti savremenih subotičkih autora</i> , Bash kuća, Subotica.
2011.	Samostalna izložba <i>Interference</i> , sa Miroslavom Jovančićem, Prodajna galerija „Beograd“, Beograd.
	Treća nagrada za akvarel Umetničke kolonije, Gradski muzej, Senta.
2012.	Grupna izložba <i>UK Senta 1952 – 2012.</i> , Gradski muzej Senta, Senta.
2013.	Grupna izložba <i>Uokvireno: 30 godina uramljivačke radnje Mihalja Buze</i> , Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica.
	Grupna izložba <i>Kruparart</i> , Umetnička kolonija, Bačko Dušanovo.
	Grupna izložba <i>No limitations</i> , Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica.
	Zaposlenje u Klasičnoj biskupijskoj gimnaziji „Paulinum“ u Subotici kao profesorica likovne kulture (kao honorarna saradnica)
	Grupna izložba <i>Palette mira</i> , međunarodni putujući likovni projekat, galerija „Ateliers de Ménilemontant“, Pariz.
	Grupna izložba <i>Drugi pogled: Neki aspekti umetničkih poetika žena</i> , Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica.
	Grupna izložba <i>Kruparart</i> , Umetnička kolonija u Bačkom Dušanovu.
2016.	Učestvuje kao predavačica na Prvoj konferenciji muzejskih pedagoga u Sentandreji („Edukativni i prateći programi Savremene galerije Subotica“), Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre, Mađarska.
2017.	Grupna izložba <i>Likovne udruge 2011-2016 Croart i Kruparart</i> , u okviru proslave Dana grada, Galerija „Dr Vinko Perčić“, Subotica.
2018.	Polaze ispit za višu kustoskinju u Narodnom muzeju u Beogradu.
	Grupna izložba <i>10 godina likovnog odseka Gimnazije za talentovane učenike „Bolyai“</i> , Gradski muzej Senta.
2021.	Zvanični razvod od Miroslava.
2022.	Jubilarna izložba Umetničke kolonije Senta (povodom 70 godina od osnivanja), Gradski muzej, Senta.
2023.	Urednica i koautorka knjige <i>Kada bi palata pričala...</i> i autorka (unutar kustoskog tima SGSU delova info teksta o Palati Rajhl (Savremena galerija Subotica, Subotica).

Maja (1975), Bijelo Polje

BIOGRAM

1975.	Rođena 25. maja u Bijelom Polju, majka Persa, diplomirana ekonomistkinja, otac Željko, geodetski inženjer
1978.	Porodica se iz Mojkovca seli u Suboticu.
	Rađa se brat Veselin.
1982-1990.	Pohađa OŠ „Sonja Marinković“ Subotica.
1982.	Postaje Titova pionirka.
1990-1994.	Pohađa srednju Ekonomsku školu „Bosa Milićević“ Subotica, „po tatinoj želji i preporuci“.
1991-1992.	Časove likovnog u školi drži joj keramičarka Magdolna Kalmar.
1992.	Upisuje Art atelje kod Nevene Bukvić Grković.
1994.	U junu polaže prijemni ispit na Fakultetu likovnih umetnosti u Beogradu smer slikarstvo, bez uspeha.
	U avgustu učestvuje na „omladinskom simpozijumu“ za vajarstvo <i>Terra</i> , Kikinda.
	U septembru upisuje Višu školu likovnih i primenjenih umetnosti u Beogradu, na Odseku za nastavnike/ce likovne kulture.
1995-1996.	Pohađa pripremnu školicu u ulici Majke Jevrosime u Beogradu koju vodi Milan Rakočević vajar
1996.	Završava Višu školu likovnih i primenjenih umetnosti, Beograd.
	Upisuje se na vajarski odsek Fakulteta likovnih umetnosti, Univerzitet u Beogradu.
1997.	Počinje druženje sa Editom Kadirić kada ona upisuje magistarske studije u Beogradu.
2000.	Nagrada Galerije Pero za vajarstvo, godišnja izložba studenata FLU, Beograd.
2001.	Diplomira u klasi profesora Slavoljuba Čaje Radojčića.
	Postaje članica Udruženja likovnih umetnika Srbije (ULUS).
	Skulptura <i>Prototipovi</i> , model Miloš, kolega iz klase.
	Nagrada Vladeta Petrić – za postignute rezultate u skulpturi (<i>Prototipovi</i>) na godišnjoj izložbi studenata/kinja FLU, Beograd.
	Izložba skulptura i fotografija <i>Tikovi i pogledi</i> , Galerija „Dvorište“, Pančevo.
2002.	Izložba <i>Digitalni printovi</i> , Galerija „Remont“, Beograd.
	Nagrada <i>Beorame</i> za rad <i>Mama i tata od bombona</i> na Bijenalu mladih „Kodovi vremena“ u Vršcu
2003.	Izložba <i>Srećni parovi</i> , digitalni printovi, galerija Doma omladine, Beograd.
	Grupna izložba <i>Srećni parovi</i> , video, BELEF, Tvrdava – Kalemegdanska terasa, Beograd.

	Grupna izložba <i>IN/OUT</i> , festival digitalne umetnosti, Prag, Češka Republika.
	Grupna izložba <i>Srbija, Srbija</i> , Galerija „Shambala“, Kopenhagen, Danska.
	Grupna izložba <i>NE/MOGUĆA prisutnost</i> , Galerija „Zlatno oko“, Novi Sad.
	Grupna izložba <i>Zoom in/Zoom out</i> , 43. Oktobarski salon, Galerija ULUS, Beograd.
	Finalistkinja nagrade <i>Mangelos</i> za najboljeg/u mladog/u vizuelnog/u umetnika/cu u Srbiji.
2004.	Magistrira vajarstvo na Fakultetu likovnih umetnosti, Univerzitet u Beogradu kod profesora Mrđana Bajića.
	Magistarska izložba <i>Poslastičarnica Lucky Couples</i> , Galerija FLU, Beograd.
	U statusu slobodne umetnice, Beograd.
	Grupna izložba <i>Kontinentalni doručak</i> , 45. Oktobarski salon, Muzej 25. maj, Beograd.
	Grupna izložba <i>Retro vision</i> , BELEF, video radovi, Barutana, Beograd.
	Grupna izložba <i>BODRER/DISORDER</i> , međunarodna izložba, Cable Factory, Helsinki, Finska.
	Grupna izložba <i>Traganja</i> , izložba mladih subotičkih umetnika u Pečuju, Mađarska.
	Grupna izložba <i>Čudna tačka tenzije</i> , Narodni muzej Crne Gore, Cetinje, Crna Gora.
2005.	Samostalna multimedijalna izložba <i>30. rođendan</i> , galerija Kuplung, Budimpešta, Mađarska.
	Grupna izložba <i>Just visiting</i> , mlada scena, umetnički prostor Walcheturm, Ciriš, Švajcarska.
	Grupna izložba XI festival digitalne umetnosti, Maribor, Slovenija.
	Grupna izložba 38. Zimski salon mladih, Galerija „Josip–Bepo Benković“, Herceg Novi, Crna Gora.
	Finalistkinja nagrade <i>Mangelos</i> za najboljeg/u mladog/u vizuelnog/u umetnika/cu u Srbiji.
	„Nagrada za najboljeg mladog umetnika“, izložba finalista istočno evropskog regiona, galerija Municipal Library, Prag, Češka
	Osnivanje umetničke grupe <i>dez.org</i> sa kolegama i kolegamicama u Beogradu
	Preseljenje u Suboticu.
	Venčava se sa partnerom Norbertom.
2006.	Rađa sina Lazara
	Grupna izložba <i>13+13</i> , izložba umetničkog udruženja <i>dez.org</i> , Galerija savremene umetnosti Smederevo.
2007.	Rađa ćerku Marinu
	Grupna izložba <i>Re-set</i> , projekat MSUV „Pokretanje istrage II“, Galerija savremene umetnosti Pančevo.
2008.	Zaposlenje u Međuopštinskom zavodu za zaštitu spomenika kulture Subotica.
	Grupna izložba <i>Exposition</i> , prezentacija video radova, galerija Stadtpark, Krems na Duna-vu, Austrija.
2009.	Samostalna izložba <i>Porodične kompozicije</i> , Moderna galerija „Likovni susret“ Subotica.

	Grupna izložba (<i>OUT</i>), <i>Museum (out) box</i> , umetnost u javnom prostoru Štajerske, Grac, Austrija.
	Grupna izložba <i>Mikro manevar</i> , 39. novosadski salon, GLU Poklon zbirka Rajka Mamuzića, Novi Sad.
	Grupna izložba <i>Urbani mostovi</i> , Galerija NN19, Sarbriken, Nemačka.
	Autorka javnog spomenika biste Paji Jovanoviću, Park Paje Jovanovića, aluminijum, Aleksandrovo, Subotica.
2010.	Samostalna multimedijalna izložba <i>After baby</i> , Galerija SULUJ, Beograd, Srbija.
	Grupna izložba <i>NYC Curators at Buzzer 30</i> , galerija Buzzer 30, Kvins, Nju Jork, Amerika.
	Grupna izložba <i>Umetnost u Vojvodini 2000 – 2010</i> , MSUV, Novi Sad.
	Grupna izložba <i>UPDATE sopstveni (ženski lik)</i> , Galerija „Ozon“, Beograd.
	Grupna izložba <i>Mikser festival</i> , izložba u prostorima silosa Žito-mlina, Beograd.
2011.	Autorka javnog spomenika <i>Stremljenje ka visinama</i> posvećenom planinaru Drenu Mandiću, granit, Subotica.
	Autorka javnog spomenika <i>Risar, spomenik žeteocu – 100 godina Dužijance</i> , bojena bronza, Subotica.
2012.	Nagrada „Dr Ferenc Bodrogyari“ Grada Subotice za stvaralaštvo
	Grupna izložba <i>Zagrebi dublje</i> , izložba sekcije proširenih medija, Galerija ULUS, Beograd.
	Grupna izložba <i>DEZ:ORG</i> , izložba umetničkog udruženja dez.org, Galerija „Skladište“, Subotica.
	Autorka javnog spomenika <i>Taktilna mapa za slepe i slabovide</i> , bronza, Subotica.
	Autorka javnog spomenika <i>Vodoinstalater</i> , 50 godina JKP „Vodovoda i kanalizacije“, bronza, Subotica.
2013.	Multimedijalna izložba <i>Kancelarijski radnici</i> , Galerija Nova, Beograd.
	Započinje saradnju sa subotičkom kustoskinjom Nelom Tonković.
	Multimedijalna izložba <i>Tranzicija: od opšteg ka ličnom</i> , galerija Opštine Vračar, Beograd.
	Grupna izložba <i>Memorija prostora</i> , site specific izložba, Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica.
	Grupna izložba <i>Situacije: Instalacije u Vojvodini</i> , MSUV Novi Sad.
2014.	Grupna izložba <i>Work in progress</i> , izložba umetničke kolekcije Šumatovačke, Galerija Doma omladine, Beograd.
	Grupna izložba <i>Put u Evropu sa herojima i svedocima</i> , radovi umetnika iz kolekcije Oktobarskog salona Kulturnog centra Beograd, Savremena galerija Subotica.
	Grupna izložba <i>Izložba subotičkih umetnika</i> , Kuća umetnosti (Művészeti Ház), Gödöllő, Mađarska.
2015.	Izložba <i>Authentic</i> , retrospekcija 2000–2015. galerija UK Parobrod Beograd i Galerija „Dr Vinko Perčić“, Subotica.
	Grupna izložba <i>Bonton: dobro održavanje i lepo ponašanje</i> , Nove akvizicije u kolekciji Oktobarski salon, Kulturni centar, Beograd.

2016.	Rekonstruiše nestale reljefe <i>Borba</i> i <i>Izgradnja</i> u okviru Spomenika palim borcima 1941–1945 u Kikindi, autora Aleksandra Zarina.
2017.	Multimedijalna izložba <i>Ono mesto</i> , Savremena galerija Subotica.
	Grupna izložba <i>Kaleidoskop</i> , Noć muzeja, animacija u Sinagogi tokom rekonstrukcije, Subotica
2018 – 2024.	Predaje vajanje u srednjoj Politehničkoj školi u Subotici.
	Grupna izložba <i>Između nas</i> , izložba akvizicija iz fondova Savremene galerije Subotica i Muzeja savremene umetnosti Beograd u salonu Muzeja savremene umetnosti Beograd
2019.	Izložba <i>Lady of hormones</i> , sa Editom Kadirić, Savremena galerija Subotica.
	Izložba skulptura <i>Post ciklus</i> , Narodni muzej, Kikinda.
	Započinje saradnju sa umetnicama Jelenom Grujičić i Leom Vidaković.
	Upisuje doktorske studije u Beogradu.
	Započinje saradnju sa privatnom galerijom „X vitamin“ iz Beograda.
	Učestvuje na simpozijumu <i>Tera</i> (Terra) u Kikindi.
	Aukcija povodom 20 godina Remonta, sa izložbom u galeriji NUA Remont, Beograd.
	Aukcija u galerijama „Progres“, „X vitamin“ i ŠTAB.
	Grupna izložba <i>Godišnja izložba vajara/ki</i> , Umetnički paviljon „Cvijeta Zuzorić“, Beograd i Narodni muzej Pančevo.
	Grupna izložba <i>Re – konekcija</i> , trijenale proširenih medija, Umetnički paviljon „Cvijeta Zuzorić“, Beograd.
	Grupna izložba <i>Image Mouvement Pariz/Subotica</i> , međunarodna izložba, Galerija „Rivoli 59“, Pariz, Francuska.
2020.	Izložba <i>Čistoća</i> , Galerija „X vitamin“, Beograd.
	Izložba <i>Rizom: ženske poetike prostora, pripadanja i uzemljenja</i> , samostalna izložba sa Leom Vidaković i Jelenom Grujičić, Savremena galerija Zrenjanin i Kulturni centar Pančevo.
	Grupna izložba <i>Izložba radova</i> kolonije SLIKA / Ečka, Savremena galerija Zrenjanin.
	Grupna izložba <i>Izložba vajara/ki Srbije 2020</i> , letnji salon skulpture u organizaciji vajarske sekcije ULUS–a, Umetnički paviljon „Cvijeta Zuzorić“, Beograd.
	Grupna izložba <i>Izložba 38. simpozijuma Terra</i> , Galerija Terra, Kikinda.
	Grupna izložba <i>Umetnice</i> , izložba radova umetnica iz Fonda Savremene galerije Subotica.
2021.	Izložba <i>Rizom: ženske poetike prostora, pripadanja i uzemljenja</i> , samostalna izložba sa Leom Vidaković i Jelenom Grujičić u Galeriji „Knifer“ u okviru festivala Umjetnost i žena, Osijek, Hrvatska i u galeriji „Centar“ u okviru Centra savremene umjetnosti Podgorica, Crna Gora.
	Izložba <i>Hormonologija/razgovori i prepoznavanja</i> , sa Editom Kadirić, Muzej savremene umetnosti Vojvodine, Novi Sad.
	Grupna izložba <i>Žena</i> , međunarodna izložba, Dom kulture Nova Gradiška, Hrvatska.

	Grupna izložba <i>Mi verujemo u medicinu</i> , izložba umetnika po izboru Galerije „X vitamin“ u apoteci Ivančić i sin, Beograd.
	Grupna izložba <i>DOK10</i> , jubilarna izložba samostalnih izlagača tokom 10 godina rada UK Parobrod, u istoimenoj galeriji, Beograd.
	Grupna izložba <i>Hod po liniji</i> , Trijenale crteža i male plastike, Umetnički paviljon „Cvijeta Zuzorić“, Beograd.
	Grupna izložba <i>Image Mouvement</i> , međunarodna izložba parisko-subotičkih umetnica u Savremenoj galeriji Subotica.
	Stiče više stručno znanje – konzervatorka savetnica u Republičkom zavodu za zaštitu spomenika, Subotica
2022.	Završava alternativni obrazovni program „Ženske studije posle 25 godina“, Subotica (ŽSI, Novi Sad, podružnica Subotica).
	Doktorska izložba <i>Ekstaza</i> , galerija FLU, Beograd.
	Dobitnica priznanja <i>Subotički oskar popularnosti</i> za najpopularniju vajarku, Subotička alternativa.
	Grupna izložba <i>Velikanke srpske kulture</i> , Dom Jevrema Grujića u Beogradu, predstavlja-nje Galerije „X vitamin“ u okviru izložbe najvećih slikarki XX veka.
	Grupna izložba <i>Slika/sada</i> , izložba slikarske sekcije ULUSa u Umetničkom paviljonu „Cvijeta Zuzorić“, Beograd.
	Grupna izložba <i>Tragovi savremenosti: 60 godina putovanja kroz umetnost</i> , jubilarna izložba Savremene galerije Subotica (prvobitno Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica).
	Grupna izložba <i>Utkano pod kožu</i> , Galerija „Događanja“ Kulturni centar KNAP, Zagreb, Hrvatska.
	Grupna izložba <i>Izložba vajara/ki Srbije</i> , Umetnički paviljon „Cvijeta Zuzorić“, Beograd.
	Art Market, Budimpešta, umetnički sajam u okviru predstavljanja Galerije „X vitamin“
	Grupna izložba <i>Javni hobi 3</i> , kolekcija Nenada Kostića – studenti Mrđana Bajića, u Galeriji „X vitamin“ Beograd.
	Grupna izložba <i>Silent Recovery</i> , izložba umetničkih parova, Art Hangar u Subotici.
	Grupna izložba <i>Artikulacije 3/AFERA</i> , Savremena galerija Subotica.
2023.	Doktorira sa doktorskim umetničkim projektom „Telo i unutrašnji procesi“, mentor prof. Radoš Antonijević, na Fakultetu likovnih umetnosti Univerziteta u Beogradu.
	Nagrada „Zlatno dleto“ ULUS-a za rad <i>Autoportret s vešom</i> .
	Izložba <i>Uzvišeni metabolizam</i> , galerija KC Dorćol, Beograd.
	Izložba <i>Od tačke zanosa do tačke bola</i> , Galerija „Bel Art“, Novi Sad.
	Izložba <i>Hormonologija. Ukradeno vreme</i> , Galerija „Art“, Podgorica, Crna Gora.
	Grupna izložba <i>BEZ NAZIVA. SKULPTURA POSLE SKULPTURE</i> , izložba srpske skulpture u pro-storu Casarma U, u okviru programa grada kulture u Temišvaru, Rumunija.
	Grupna izložba <i>Plava izložba</i> , reinterpretacija radova iz kolekcije MSUB prilagođena slepi-ma i slabovidima, Muzej savremene umetnosti Beograd.

	Grupna izložba <i>Izložba nagrađenih radova za 2022</i> , Galerija ULUS, Beograd.
	<i>Uzvišeni metabolizam</i> , izložba sa Adrien Ujhazi, Kulturni centar Dorćol, Beograd.
	<i>O prihvatanju</i> , Magyar Műhely Galeria, Budimpešta, Mađarska.
	Reizvođenje hepeninga <i>Ekstaza</i> na Jesenjoj izložbi ULUS-a u protestnom duhu povodom stanja Umetničkog paviljona „Cvijeta Zuzorić“ u Beogradu.
2024.	<i>Voix unique</i> , izložba srpske savremene umetnosti, Srpski kulturni centar u Parizu
	Koordinatorica obnove krova na Umetničkom paviljonu „Cvijeta Zuzorić“ u Beogradu
	<i>O prihvatanju i neprihvatanju</i> , Galerija ULUS, Beograd, Srbija
	Dobitnica međunarodne rezidencije za januar i februar 2025. povodom obeležavanja 60 godina postojanja programa <i>Cité internationale</i> u Parizu, Francuska
	<i>Figura-ljudi</i> , grupna izložba, Art Expo, novosadski sajam, Novi Sad, Vojvodina, Srbija

Edita (1976), Banjaluka

BIOGRAM

1976.	Rođena 2. januara u Banjaluci, majka Nevzeta, učiteljica, otac Kadrija, vojno lice.
1977.	U decembru se rađa brat Emil.
1982.	Kreće u prvi razred na srpskohrvatskom jeziku.
1984.	Porodica se seli u Pančevo, kreće u školu „Jovan Jovanović Zmaj“.
1987.	Porodica se seli u Suboticu.
1987-1990.	Pohađa OŠ „Jovan Jovanović Zmaj“, učestvuje u likovnoj sekciji kod Tereze i Nevene Grković.
1990.	Seli se sama u Novi Sad, polazi u srednju školu za dizajn tekstila, kostima i odeće.
1991.	Prva samostalna izložba u domu JNA u Subotici.
	Kreće na dramsku sekciju kod Milana Pletla u AKUD „Sonja Marinković“ u Novom Sadu.
1993-1997.	Pohađa Akademiju umetnosti, UNS, Novi Sad, Odsek za grafiku.
1995.	Izložba <i>Edita na kraju paukomanije</i> , Savremena galerija Subotica, Subotica
	Nagrada za izuzetne umetničke rezultate, Akademija umetnosti, UNS, Novi Sad.
1996.	Nagrada za izuzetne umetničke rezultate, Akademija umetnosti, UNS, Novi Sad
1997.	Izložba <i>Crteži i osećanja</i> , Galerija „Franzer“, Subotica (Srbija).
	Nagrada za najboljeg studenta generacije, Akademija umetnosti, AUNS, Novi Sad.
	Nagrada „Dr. Ferenc Bodrogyari“ za umetničke rezultate, Subotica.
1997-1999.	Postdiplomske studije crteža na Fakultetu likovnih umetnosti, Akademija umetnosti, UB, Beograd, kod profesora Čede Vasića.
1998.	Izložba sa Sergejem Radulovićem u Gallery Artic, Calw, Nemačka.
1999.	Magistrira za vreme bombardovanja između dve sirene.
	Izložba crteža u galeriji Diplomatskog kluba, Beograd.
	Izložba crteža, postdiplomska, Subotica.
2000-2016.	Ekskluzivno zastupljena u Prom-Galerie, Minhen, Nemačka.
2000.	Nagrada Akademije umetnosti za crtež, UB, Beograd.
	Izložba <i>Autodraw</i> , Savremena galerija Subotica.
2001.	Izložba <i>Age of tenderness</i> , Prom-Galerie, Minhen, Nemačka.
2004.	Izložba <i>Camera obscura</i> , Prom-Galerie, Minhen, Nemačka.
2005.	Bijenale studentskog crteža, Nagrada Akademije umetnosti za crtež, UB, Beograd.
	Izložba <i>Diaries</i> , Underground Gallery, Pečuj, Mađarska.
2006.	Stipendija Rezident Cité International des Arts, Paris, France.

	Izložba <i>Vanilla</i> , Prom-Galerie, Minhen, Nemačka.
2007.	Stipendija Rezident Cité International des Arts, Paris, France.
	Izložba, Prom-Galerie, Faro, Portugalija.
2011.	Upoznaje partnera Pabla u Barseloni.
	Izložba <i>Camera Obscura</i> , Prom-Galerie, Minhen, Nemačka.
2014.	Izložba <i>Artefonia</i> , Prom-Galerie Minhen, Nemačka
2014-2015.	Master studije „Intermediji u umetnosti“ (Produkcija i istraživanje), Universitat de Barcelona, Barselona, Španija.
2015.	Umire majka.
	Stipendija Rezident PRODART, Fabra and Coats Factory of Creation, Barselona, Španija.
2016-2018.	Podrška kolekcije Carmen Würth, Künzelsau, Nemačka.
2016.	Prva nagrada IX bijenale umetnosti Riudebitlles, Sant Pere de Riudebitlles, Barselona, Španija.
2018.	Umire otac.
	Stipendija Rezident DRAWinternational, Caylus, Francuska.
	Izložba <i>Telo kao medij</i> , Galerija „Dr Vinko Perčić“, Subotica.
2019.	Izložba <i>Lady of hormones</i> , sa Majom Rakočević Cvijanov, Savremena galerija, Subotica.
2020.	Rađa ćerku Marlon.
2021.	Izložba <i>Hormonologija/razgovori i prepoznavanja</i> , sa Majom Rakočević Cvijanov, Muzej savremene umetnosti Vojvodine, Novi Sad.
2022.	Izložba <i>Kasting</i> , Galerija ULUS, Beograd.
	Izložba <i>Cocoon</i> , Museum Würth, Künzelsau, Nemačka.
	Kolektivna izložba <i>AWAKEN - First order and beyond</i> , DRAWinternational u saradnji sa Musée des Abattoirs, Kajlus/Tuluz, Francuska.
2023.	Samostalna izložba <i>Hormonology, Stolen time</i> , Galerija „Art“, Podgorica, Crna Gora.
	Samostalna izložba <i>From the point of trance, to the point of pain</i> , Galerija „Bel Art“, Novi Sad.
	Kolektivna izložba <i>Evolution</i> , Centar za kulturnu dekontaminaciju, Beograd.
	Kolektivna izložba <i>Horizon</i> , Pozorište „Deže Kostolanji“ / „Dezső Kosztolányi“ Színház, Subotica.
	Kolektivna izložba <i>Annals of spring</i> , Dom kultura, Čačak.
2024.	Samostalna izložba <i>Brutalna nežnost</i> , Muzej naivne i marginalne umetnosti, Beograd.
	Kolektivna izložba <i>Displacing art – the art of displacement</i> , Savremena galerija, Zrenjanin.
	Kolektivna izložba <i>Voix unique</i> , Srpski kulturni centar, Pariz, Francuska.

Lea Vidaković (1983), Subotica

BIOGRAM

1983.	Rođena 4. aprila u Subotici, majka Ilona, lekarka i otac Tomislav, carinik.
1987.	Kreće u obdanište na Paliću.
1989-1991.	Pohađa časove crtanja kod umetnice Lane Lišić na Paliću.
1990-1998.	Pohađa OŠ „Vladimir Nazor“ Palić.
1990.	Udomljava svog prvog psa.
1997-1998.	Ide na časove crtanja kod nastavnice Đuranović Branislave.
1997.	Upoznaje svog budućeg supruga.
1998.	U Subotičkim novinama u rubrici o mladim talentima objavljena Leina slika i tekst koji je pisala Aleksandra Marcikić.
	Pronalazi sama transkribovano svedočenje bake Lee o Holokaustu koje je dala za Spilberga.
1998-2002.	Pohađa u Gimnaziju „Svetozar Marković“ Subotica
	Pohađa školu crtanja kod Jasmine i Miroslava Jovančića na Paliću.
	Crta baku Otiliju za mapu radova za prijemni.
2002.	Konkurisala bez uspeha na FLU u Beogradu – grafički smer, kao i na smer dizajna na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu.
2002-2003	Priprema se za Akademiju kod Nikole Džafa u Novom Sadu.
2003-2007.	Studira na Akademiji likovnih umjetnosti (ALU), smjer slikar/grafičar, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska.
2005.	Samostalna izložba <i>Kupači</i> , Muški i Ženski štrand, Paličko jezero.
	Grupna izložba <i>Pasionska baština</i> , izložba studenata/tkinja ALU, Zagreb, Galerija „Kristofor Stanković“, Zagreb.
	Grupna izložba <i>Traži se</i> , Dom omladine, Subotica.
	Grupna izložba grafičkog departmana ALU, Zagreb, Galerija „Galzenica“, Velika Gorica.
	Izvodi performans <i>Crno na crnom</i> , Velesajam kulture, Kafe teatar ITD, Zagreb, Hrvatska.
	Dobija nagradu dekana, ALU, Zagreb, Hrvatska.
2006.	Boravi na studentskoj razmeni, Faculty of Fine Arts FAVU, Češka, u klasi prof. Tomasa Rullera, performans.
	Izvodi performans <i>The overnight shelter</i> , Fakultet umetnosti, Brno, Češka
	Grupna izložba <i>INTER(aktiv)</i> radionica i izložba, u grupi Zlatka Kopljara, Galerija SC, Zagreb, Hrvatska.
	Grafička radionica i izložba, sa Daniel Clochey, ALU, Zagreb, Hrvatska.
	Pohvala dekana za rad u 2004/05 na ALU, Zagreb, Hrvatska.

2007.	Samostalna izložba <i>Swan sister</i> (performans), Galerija „Vladimir Nazor“ Zagreb, Hrvatska.
	Samostalna izložba <i>Enterijer jednog srca</i> (instalacija), Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica, Srbija.
	Grupna izložba <i>Supertourist</i> , Galerija „Miroslav Kraljević“, Zagreb, Hrvatska.
	Grupna izložba <i>Gues why?</i> , Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica, Srbija.
	Grupna izložba Centar za savremenu umetnost „Zlatno oko“, Novi Sad, Srbija.
	Grupna izložba 25 godina grafičkog ateljea, Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica, Srbija.
2010.	Diplomira u klasi prof. Roberta Šimraka, ALU, Zagreb, Hrvatska.
	Dobija nagradu dekana, ALU, Zagreb, Hrvatska.
2007-2010.	Pohađa osnovne studije animiranog filma, Volda University College, Norveška.
2008.	Boravi na Internacionalnoj letnjoj akademiji, performans i instalacije u grupi umetnice Gulsun Karamustafe na temu identiteta, Salcburg, Austrija.
	Samostalna izložba <i>The Public Bath</i> (performans/multimedijska instalacija) u napuštenom starom javnom kupatilu, Subotica, Srbija.
	Samostalna izložba <i>Roberta/Carlos</i> (sa Susie Flock), Galerija Alkatraz, Alte Saline, Hallein, Austrija.
	Grupna izložba <i>Identity</i> (performans/instalacija), Alte Saline, Hallein, Austrija.
	Grupna izložba <i>Iz pepela muzej</i> (spaljivanje umetničkih radova – akcija – Art Klinika), u okviru izložbe „Prostor za novi dijalog“, Kineska četvrt, Muzej savremene umetnosti Vojvodine, Novi Sad, Srbija.
	Dobija rektorovu nagradu za izložbu <i>Enterijer jednog srca</i> , ALU, Zagreb, Hrvatska.
2009.	Specijalizacija za lutka animaciju, Glamorgan University, Cardiff, Wales, UK.
	Animirana instalacija <i>Splendid Isolation</i> , Glamorgan University, Wales, UK
	Samostalna izložba <i>Javno kupanje/dokumentacija</i> (sa Boban Matz) (fotografska izložba), Galerija u pokretu, Guerilla Art, Summer3p, Subotica, Srbija.
	Grupna izložba <i>Paralelni procesi</i> (sa Goranom Kujundžićem, Srđanom Milodanovićem i Verom Đenge), Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica, Srbija.
	Učestvuje na 43. likovnom susretu – grafika i novi mediji, Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica, Srbija.
	Grupna izložba <i>Exhibition with a key</i> , izložba studenata grafike, Galerija ALU, Zagreb, Hrvatska.
	Nominovana za najbolju „stop motion“ animaciju za <i>Splendid Isolation</i> , Glammies, UK.
2010.	Direktorka Volda Animation Festivala (sa Ivanom Bošnjak).
	Samostalna izložba <i>Splendid Isolation</i> , Galerija studentskog centra, Zagreb, Hrvatska.
	Izložba lutaka i setova, <i>Crossed sild</i> , sa Ivanom Bošnjak, Fredrikstad animation festival, Norveška.
	Grupna izložba <i>After the Magic Has Gone</i> , Volda Kunstlag, Volda, Norveška.

	Grupna izložba <i>Paralel Processes</i> , Gallery „Magis“, Osijek, Hrvatska.
	Grupna izložba <i>Autoportret u matičnom mediju</i> , Galerija „Marisal“, Zagreb, Hrvatska.
	Grupna izložba <i>Autoportreti savremenih umetnika iz Subotice</i> , Baš kuća, Subotica, Srbija.
	Održala radionice za animaciju: radionica stop-motion animacije za decu, sa Ivanom Bošnjak, Volda, Norveška.
	Asifa radionica za decu, sa Ivanom Bošnjak, Annecy, Francuska.
2011-2012.	Pohađa master studije audio-vizuelne umjetnosti, Kraljevska akademija umjetnosti, KASK, Gent, Belgija.
	Ostvarenje velike želje da ima malog italijanskog hrta, Iskru.
2011.	Sklapa brak na Paliću.
	Samostalna izložba <i>Crossed sild</i> , sa Ivanom Bošnjak, Galerija „Vjekoslav Karaš“, Karlovac, Hrvatska.
	Samostalna izložba <i>Crossed sild</i> , sa Ivanom Bošnjak, Galerija 52, Art centar, Beograd, Srbija.
	Samostalna izložba <i>Splendid Isolation</i> , SECONDroom, Gent, Belgija.
	Samostalna izložba <i>Splendid Isolation</i> , Galerija „Elektrika“, Pančevo, Srbija.
	Grupna izložba <i>Art festival Š.U.N.D.</i> (Šta Umetnost Nudi Društvu), Art Centar, Beograd, Srbija.
	Grupna izložba <i>Paralelni procesi</i> , Galerija Matice Hrvatske, Zagreb, Hrvatska.
	Grupna izložba <i>Paralelni procesi</i> , Galerija sv. Krševana, Šibenik, Hrvatska.
	Grupna izložba <i>Duplex exposition</i> , Aux chais Magelis, Quai de la Charente, Angoulême, Francuska.
	Grupna izložba <i>After the magic has gone</i> , Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica, Srbija.
	Pobednica u oblasti umjetničke instalacije, Art festival Š.U.N.D (Šta Umetnost Nudi Društvu), Beograd, Srbija.
	Dobitnica Bronzanog Pegasusa za <i>Crossed sild</i> sa Ivanom Bošnjak, festival animiranog filma Animator, Poljska.
	Nagrada za najbolji stop motion film za <i>Crossed sild</i> , sa Ivanom Bošnjak, International student festival, Toronto, Kanada.
	Posebna nagrada za <i>Crossed sild</i> , sa Ivanom Bošnjak, 14. International film festival Zoom Zblizenia, Jelenia Góra, Poljska.
2012.	Kratki animirani film i instalacija <i>Sisters</i> , Kraljevska akademija umjetnosti, KASK, Belgija.
	<i>My Love</i> , muzički video za Liesu van der Aa, Belgija.
	Samostalna izložba <i>No7 i poznati krajolik</i> , sa Linom Migić, Galerija „Vladimir Nazor“, Zagreb, Hrvatska.
	Samostalna izložba <i>Splendid Isolation</i> , Mali likovni salon Kulturnog centra Novog Sada, Srbija.
	Samostalna izložba <i>Splendid Isolation</i> , galerija Kulturnog centra Beograda, Srbija.

	Grupna izložba <i>4th coming</i> , Kapel Ster de Zee, Koksijde, Belgija.
	Grupna izložba <i>Mise en abyme</i> , Bornem, Belgija.
	Nagrada za umetnost „Dr. Ferenc Bodrogyvari“, Subotica, Srbija, na predlog Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata.
	Druga nagrada za <i>Crossed Sild</i> , sa Ivanom Bošnjak, Athens Animfest, Atena, Grčka.
	Jednomesečna rezidencija NES, Skagastrond, Island.
2013.	Grupna izložba <i>T – HT nagrada</i> , Muzej uvremene umjetnosti, Zagreb, Hrvatska.
	Grupna izložba <i>Situacije – instalacije u Vojvodini</i> , Muzej savremene umetnosti Vojvodine, Novi Sad, Srbija.
	Grupna izložba <i>USB shuffle show</i> , Institute für alles Mögliche, Berlin, Nemačka.
	Grupna izložba <i>Art Festival Š.U.N.D.</i> , Lisabon, Portugalija.
	Prva nagrada za animirani film <i>Sisters</i> , Watch out film festival, Tetovo, Makedonija.
	Posebna nagrada za <i>Sisters</i> , International Film Festival Zoom Zblizenia, Poljska.
	Nagrada za najbolji zvuk za <i>Sisters</i> , The Unprecedented Cinema, Nevidannoe kino, Tallin, Estonija.
2014 – 2019.	Pohađa doktorske studije na temu alternativnih metoda naracije u animiranim instalacijama i polju proširene animacije, Nanyang Technological University, School of Art, design and media, Singapur.
2014.	Završava svoj prvi autorski kratki animirani film, <i>The Vast Landscape – Porcelain Stories</i> , u produkciji AKC Attack! / Adriatic Animation, Hrvatska.
	Samostalna izložba <i>The Vast Landscape</i> , Galerija „Karas“, Zagreb, Hrvatska.
	Samostalna izložba <i>The Vast Landscape – porcelain stories</i> , Galerija SULUV, Novi Sad, Srbija.
	Samostalna izložba <i>Sisters</i> , Galerija Matice Hrvatske, Zagreb, Hrvatska (prateći program Animafesta, Zagreb Animation Film Festivala).
	Samostalna izložba <i>Sisters</i> , Moderna galerija, Lazarevac, Srbija.
	Samostalna izložba <i>Sisters</i> , Multimedijalni centar (MMC) „Luka“, Pula, Hrvatska.
	Grupna izložba <i>235km/100 years – Serbian and Austrian Artists Now</i> , Haus Der Kunst, Baden, Švajcarska.
	Grupna izložba <i>Drugi pogled – neki aspekti umetničkih poetika žena</i> , Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica, Srbija.
	Grupna izložba <i>Lutka u Hrvatskom animiranom filmu</i> , Galerija ULUPUH, Zagreb, Hrvatska.
	Nagrada za najbolju naraciju za <i>Sisters</i> , Multivision, Video Installation Competition, Erarta, Museum of Contemporary Art, Sankt Peterburg, Rusija.
	Najbolji animirani film i najbolja kinematografija za <i>Sisters</i> , Early bird student film festival, Bugarska.
	Nagrada za najbolji umetnički kratki film za <i>Sisters</i> , Cine Campus – Int. student's film festival, Brazil.
	Nagrada publike za <i>Sisters</i> (Sestre), Cinema Monsters Film Festival, Pensilvania, USA.

	Posebno priznanje za animirani film <i>The Vast Landscape</i> , Filmski Front Festival, Novi Sad, Srbija.
	Nagrada za najbolji eksperimentalni animirani film za <i>Sisters</i> (Sestre), III Dona i Cinema – Mujer y Cine – Woman & Film, Valencia, Španjolska.
	Dvomesecna umetnička rezidencija Saaren Kartano, Finska
2015.	Grupna izložba <i>Umetnost u proširenom polju – Pogled na umetničku scenu Vojvodine 1995 – 2014</i> , Muzej savremene umetnosti Vojvodine, Novi Sad, Srbija. Autorka projekta: Svetlana Mladenov. Stručni saradnici: Aleksandra Sekulić, Ješa Denegri, Sanja Kojić Mladenov, Gordana Nikolić i Vladimir Mitrović.
	Grupna izložba <i>Loop videos</i> , Medrar for Contemporary Art, 7. Cairo Video Festival, Egipat.
	Pohvala za animirani film <i>The Vast Landscape</i> , Athens Int. Digital Film Festival AIDFF, Grčka.
	Nagrada za najbolji animirani film <i>The Vast Landscape</i> , III Festival Brasil de Cinema Int, Brazil.
	Druga nagrada za animirani film <i>The Vast Landscape</i> , Int. Festival of Puppet Theatre and Animated Film for Adults, Lalka tez czlowiek, Varšava, Poljska.
	Nagrada za najbolji animirani film <i>The Vast Landscape</i> , WatchOut! Film Festival, Tetovo, Makedonija.
	Posebno priznanje <i>The Vast Landscape</i> , Animfest, Atina, Grčka.
	Nagrada za najbolju eksperimentalnu animaciju za <i>Sisters</i> , Encontrarte Amares, Portugalija.
	Posebno priznanje <i>The Vast Landscape</i> , Videomedeja, Novi Sad, Srbija.
2016.	Umire baka Lea.
	Samostalna izložba <i>Anatomija zagrljaja</i> , Galerija „Kranjčar“, Zagreb, Hrvatska.
	Učešće na 19. Međunarodnoj izložba minijatura, Zaprešić, Hrvatska.
	Nagrada za najbolji narativ <i>The Vast Landscape</i> , Rush Process festival of handcrafted animation, Texas, USA.
	Nagrada za najbolji prvi film <i>The Vast Landscape</i> , Festival International du Film d'Animation de Pariz, Francuska.
	Nagrada za izuzetan set design i nominacija za najbolji film, <i>Sisters</i> (Sestre), Autumn Shorts Film Festival Somerset, Kentucky, SAD.
	Nagrada publike za kratki film <i>Sisters</i> , Start Film Fest, Sisak, Hrvatska.
	Treća nagrada za kratki film <i>Sisters</i> , Fem Tour Truck, Španjolska, Portugal, Kolumbija.
	Posebno priznanje za <i>The Vast Landscape</i> , 7th Balkan Beyond Borders Film Festival, Sofija, Bugarska.
	Posebno priznanje za <i>The Vast Landscape</i> , 2nd Animation Marathon, Grčka.
	Posebno priznanje za <i>The Vast Landscape</i> , Festival international de cine rural+indigent.

	Prezentacija „Alternative narrative structures in a spatial context: new approaches in animation storytelling“, 28th Annual Conference of the Society of Animation Studies: The Cosmos of Animation, NTU/ADM, Singapur.
	Prezentacija „Animation installation and spatial storytelling“, Symposium Narrative Structures and Visual Storytelling, Literaturhaus Stuttgart, Nemačka.
	Jednomesečni boravak na rezidenciji MQ21, Museumsquartier, podržan od strane Tricky Women i BMEIA, Beč, Austrija.
	Umetnička rezidencija Milkwood, Cesky Krumlov, Češka.
	Rezidencija At home gallery, Samorin, Slovačka.
2017.	Grupna izložba <i>Visualising the City</i> , u sklopu konferencije Visual Method, Singapore Institute of Technology, Singapur.
	Grupna izložba audio–vizuelnih radova, 10. godišnjica galerije u KC „Magacin“, Beograd, Srbija.
	Nagrada za najbolji animirani film <i>The Vast Landscape</i> , Global short film awards, Cannes, Francuska.
	Pohvala za animirani film <i>The Vast Landscape</i> , Zsigmond Vilmos Film Festival, Mađarska.
	Special mention – FIFFA, Formosa Festival of Int Filmmaker Awards, Taichung, Taiwan.
2018.	Grupna izložba <i>Mediji su u vazduhu, pod zemljom, nad vodom, u vatri</i> , Muzej savremene umetnosti Vojvodine, Novi Sad, Srbija. Kustosi: Núria Solé Bardalet, Oriol Fontdevila, Gordana Nikolić, Sanja Kojić Mladenov
	Grupna izložba <i>Slikom zajedno</i> , Savremena galerija Subotica, Srbija
	Stipendija <i>Emru Townsend</i> , Society for Animation Studies, Kanada.
	Prezentacija „Telling Without Telling: Animated Stories Beyond The Screen“, 30th Annual Conference of the Society of Animation Studies: Then, Now, Next, Concordia University, Montreal, Kanada.
	Prezentacija „Fragmented narratives in animated installations: telling a story in space“, Symposium at Animanima animation festival, Čačak, Srbija.
	Članica žirija za najbolji animirani film za decu, Festival animacije Animanima, Čačak, Srbija.
	Članica žirija na Festivalu animiranog filma Konstantinov zlatnik, Niš, Srbija.
2019.	Vraća se u Evropu; živi na relaciji Subotica – Zagreb.
	Razvodi se od supruga.
	Samostalna multimedijalna izložba <i>Memento</i> , Muzej grada Subotice, Srbija.
	Samostalna izložba <i>The Family Portrait</i> , animirana instalacija – pilot, u sklopu 31. konferencije Society for Animation Studies, Univerzitet Lusofona, Lisabon, Portugalija.
	Samostalna izložba <i>Sisters</i> , Galerija „Podroom“, Kulturni centar Beograda, Srbija.
	Samostalna izložba <i>Memento 75</i> , multimedijalna instalacija, Muzej Bačke Topole, Srbija.

	Grupna izložba <i>Image Mouvement – Paris – Subotica</i> , Galerija „Rivoli 59“, Pariz, Francuska.
	Grupna izložba <i>Prostor u savremenoj umetnosti Vojvodine</i> , Galerija „Kazamat“, Osijek, Hrvatska.
	Posebno priznanje za pitch projekat <i>The Family Portrait</i> , CEE Animation Pitching Forum, Trebon, Češka. Nagrada pohađanja ASF Animation sans frontiers programa.
	Glavna nagrada za pitch projekat <i>The Family Portrait</i> , Animateka PRO Pitch, Ljubljana, Slovenija.
	Prezentacija „Handwoven tales in contemporary context: the transformation and transposition of traditional animation techniques to environments beyond the screen“, 31th Annual Conference of the Society of Animation Studies: Animation is a place, Lusofona University, Lisabon, Portugalija.
	Dvomesečni boravak na rezidenciji za animirani film Open workshop, The Animation workshop, Viborg, Danska.
	Članica žirija za najbolji studentski film, na festivalu Balkanima, Beograd, Srbija.
2020.	Umire baka Otilija.
	Eksperimentalni video <i>Home</i> , Hrvatska.
	Samostalna izložba <i>Rizom: Ženske poetike prostora, pripadanja i uzemljenja</i> , sa Majom Rakočević Cvijanov i Jelenom Grujičić, Savremena galerija Zrenjanin, Srbija.
	Samostalna izložba <i>Rizom: Ženske poetike prostora, pripadanja i uzemljenja</i> , sa Majom Rakočević Cvijanov i Jelenom Grujičić, Savremena galerija Pančevo, Srbija.
	Grupna izložba <i>Skok i zaron. Identitet umetnica u (novo)medijskoj praksi</i> , Muzej savremene umetnosti Vojvodine, Novi Sad, Srbija. Kustoskinja: Sanja Kojić Mladenov
	<i>Slavonski bienalle</i> , Muzej likovnih umjetnosti, Osijek, Hrvatska.
	Grupna izložba <i>Intima</i> , Galerija „Kranjčar“, Zagreb, Hrvatska.
	Grupna izložba <i>Umetnice: dela ženskih autora u kolekciji savremene galerije Subotica</i> , Srbija.
	Grupna izložba <i>Dokument iz izolacije</i> , Galerija SULUV, Novi Sad, Srbija.
	Godišnja izložba članova HDLU, Zagreb, Hrvatska.
	Nagrada za pitch projekta <i>The Family Portrait</i> , Animarkt, Lodz, Poljska
	Posebno priznanje za film <i>Home</i> , Experimental superstars, Novi Sad, Srbija.
	Jednomesečni boravak na rezidenciji animiranog filma NEF, Fontenraud, Francuska.
2021.	Zaposlenje na Univerzitetu Lusofona u Lisabonu (Universidade Lusófona – Cento Universitário de Lisboa), Portugalija.
	Seli se u Lisabon gde počinje da predaje animaciju na univerzitetu Lusofona. Pridružuje se i novi partner, sa kojim sarađuje na svojim poslednjim radovima.
	Samostalna izložba <i>Splendid Isolation</i> , Galeria de Biodiversidade – Centro Ciencia Viva, Porto, Portugalija.
	Samostalna izložba <i>Sisters</i> , Espinho Parish Council, Portugal (org. CINANIMA animation festival).

	Samostalna izložba <i>Rizom: Ženske poetike prostora, pripadanja i uzemljenja</i> , sa Majom Rakočević Cvijanov i Jelenom Grujić, Savremena galerija „Centar“, Podgorica, Crna Gora.
	Samostalna izložba <i>Rizom: Ženske poetike prostora, pripadanja i uzemljenja</i> , sa Majom Rakočević Cvijanov i Jelenom Grujić – Galerija „Knifer“, Osijek, Hrvatska.
	Grupna izložba <i>Image Mouvement – Paris – Subotica</i> , Savremena galerija Subotica, Srbija.
	Grupna izložba <i>MISSING STORIES</i> . Prinudni rad u vreme nacističke okupacije. Pogled umetnika. Kustosi: Thomas Elzen, Dr Sanja Kojić Mladenov, Una Popović, Adela Demetja, Natalija Vujošević. Muzej savremene umetnosti Vojvodine, Novi Sad, Srbija.
	Grupna izložba <i>Žena – online izložba</i> , Pučko otvoreno učilište, Nova Gradiška, Hrvatska.
	Nagrada za animirani film sa radionice napravljen sa decom u Noći muzeja, Savremena galerija Subotica, Srbija.
	Objavljen naučni rad „Fragmented Narratives: Exploring storytelling approaches for animation in spatial context“, <i>International Journal of Film and Media Arts</i> , Vol 6, no 2, 2021, p. 112–132.
	Prezentacija „Expanding bodies: Re–imagining the place of puppets in contemporary animation“ Bringing Legacy to Life – Stop Motion Conference, Animation Research Network Scotland, Edinburgh College of Art, UK.
	Članica preselekcione komisije za studentske filmove, Animafest, Zagreb, Hrvatska.
2022.	Grupna izložba <i>Silent Recovery</i> , kustosica Nela Tonković, Art Hangar, Subotica, Srbija.
	Grupna izložba <i>Staništa – interdisciplinarni pristup</i> , kustosica Sonja Jankov, Kulturni centar Pančeva, Srbija.
	Izložba umetničke kolonije <i>Ečka 2022</i> , Galerija suvremene umetnosti, Zrenjanin, Srbija.
	Koautorica, umjetnica i istraživačica na projektu „Digitalna flora i fauna. Digitalna estetizacija bolničkoga prostora“, u koautorstvu Melindom Šefčić, finansijska podrška Ministarstva kulture i medija RH.
	Četvromesečni boravak na rezidenciji animiranog filma CICLIC, april–august, Vendome, Francuska. Snimanje animacija za <i>Obiteljski portret</i> sa timom iz Francuske.
	Umetnička kolonije Ečka, Zrenjanin, Srbija.
	Prezentacija „Animated installations in hospital environment: applied animation in the service of healthcare“ sa Melindom Šefčić, Animafest Scanner IX, Zagreb, Hrvatska.
	Prezentacija „On Gaps and Silences: Sound Experiments in Multi–screen Animated Installations“, Sound and Screen Conference, NTU/ADM, Singapur.
	Članica žirija za kratke animirane filmove, MONSTRA festival animacije, Lisabon, Portugalija.

2023.	Završava svoj drugi profesionalni autorski animirani film <i>Obiteljski portret</i> (The Family Portrait) u koprodukciji Adriatic Animation (Hrvatska), Vivement Lundi! (Francuska) i Biberche productions (Srbija).
	Samostalna izložba <i>Obiteljski portret – umjetnička instalacija</i> , Galerija „Prsten“, HDLU, Zagreb, Hrvatska.
	<i>Peripheral Perspectives</i> – Artistic research exhibition, C–mine design center, Gent, Belgija.
	Grand Prix za film <i>Obiteljski portret</i> (The Family Portrait), Animist Tallin – International animation festival, Estonija.
	Grand Prix za film <i>Obiteljski portret</i> (The Family Portrait), 19th world festival of animated films, Varna, Bugarska.
	Grand Prix za film <i>Obiteljski portret</i> (The Family Portrait), 20th Balkanima festival of European animation, Beograd, Srbija.
	Posebno priznanje za <i>Obiteljski portret</i> (The Family Portrait), Kuandu International Animation Festival, Taipei, Tajvan.
	Posebno priznanje za <i>Obiteljski portret</i> (The Family Portrait), XI Insomnia International Open–Air Animation Film Festival, Rusija.
	Posebno priznanje za <i>Obiteljski portret</i> (The Family Portrait), Linoleum – Contemporary animation and media art festival, Kyiv, Ukrajina.
	Specijalna nagrada žirija (Tabaimo) za <i>Obiteljski portret</i> (The Family Portrait), New Chitose Airport Int. Anim. Festival, Japan.
	Posebna nagrada žirija za <i>Obiteljski portret</i> (The Family Portrait), CINANIMA, Espinho, Portugalija.
	Nagrada za najbolji film za odrasle za <i>Obiteljski portret</i> (The Family Portrait), Tofuzi International Animated Film Festival, Tbilisi, Gruzija.
	Velika nagrada festivala za <i>Obiteljski portret</i> (The Family Portrait), MORC Stop–motion Animation Festival, Tokyo, Japan.
	Nagrada za najbolji animirani film za <i>Obiteljski portret</i> (The Family Portrait), Aguilar Film Festival, Španija.
	Nagrada Silver brick za <i>Obiteljski portret</i> (The Family Portrait), Animax, Skopje, Makedonija.
	Prezentacija „Animation and the fleeting impermanence of memories and recollections na „Expanded memories“ exposium (izložba i simpozijum), Luca school of Arts, Brisel, Belgija.
	Prezentacija „Exploring and Re–articulating Visual Storytelling for Animation in Spatial Context: The Family Portrait animated installation“, 34. Godišnja konferencija Society for animation studies, Rowan University, Glassboro, New Jersey, SAD.
	Prezentacija „Narrative aspects of animated installations“ na konferenciji “Gaps and Spaces“ JSAS i SAS, Yokohama univerzitet, Japan.

	Prezentacija "Traditional animation in contemporary contexts – animation in art galleries and museums (Case study: The Family Portrait)", FMX conference – Film and media exchange, Stuttgart, Nemačka.
	Koautorica i umjetnica na projektu „Animirani šumski svijet u bolničkom prostoru“, u koautorstvu sa Melindom Šefčić, finansijska podrška Ministarstva kulture i medija RH i Grada Zagreba.
2024.	Samostalna izložba <i>Tri porodice</i> (Three Families), sa Alain Ughettom i Emanuel Nevadom, kustos Fernando Galrito, u saradnji sa Monstra festivalom animacije, Muzej marioneta, Lisabon, Portugalija.
	Grupna izložba <i>Touch on an Absence</i> , kolaborativna animirana instalacija, TABAIMO, Josh Shafner, Stephen Villemin, Lea Vidaković, TERRADA Warehouse, Tennoz Art Week, Tokyo, Japan.
	Nagrada za izložbu godine, <i>Obiteljski portret</i> , Galerija „Prsten“, Hrvatsko društvo likovnih umjetnika (HDLU), Zagreb, Hrvatska.
	Nagrada Rigo Mora za <i>Obiteljski portret</i> (The Family Portrait), Festival Int. de Cine en Guadalajara Cineteca FICG, Mexico. Najznačajnija nagrada za filmsko ostvarenje do sada, jer dodelom ove nagrade film postaje kvalifikovan za Oskara.
	Nagrada za najbolji performans/najbolju animaciju za <i>Obiteljski portret</i> (The Family Portrait), Paris international animation festival, Francuska.
	Posebno priznanje za <i>Obiteljski portret</i> (The Family Portrait), SMOF, Stop motion our fest, Argentina.
	Nagrada Tricky women – tricky realities za <i>Obiteljski portret</i> (Family Portrait), Beč, Austrija.
	Nagrada Millie Young, posebno priznanje za najbolji praktični rad kao istraživanje u animaciji, Društvo za istraživanje u oblasti animacije (Society for animation studies).
	Nagrada za najbolji animirani film za <i>Obiteljski portret</i> (The Family Portrait), Ismailia International film festival, Egipat .
	Prezentacija „Emerging interactive narrative techniques“ na 4. FilmEU samitu: Navigating the Future, VŠMU, Bratislava, Slovačka.
	Učešće na 8. izvedbenoj konferenciji Podrhtavanja, ZeKaeM, Zagreb, Hrvatska.
	Prezentacija „Žene u animiranom filmu“, Ženske studije, Savremena galerija Subotica, Srbija.
	Dobija potporu ILIND seed fundinga za projekat <i>Animation for Health and Wellbeing in Hospital Waiting Spaces</i> (Animacija za zdravlje u bolničkim čekaonicama), na kom sarađuje sa Melindom Šefčić, Natalie Woolf, Pedrom Serrazina i departmanom psihologije na Univerzitetu Lusofona u Lisabonu.

Jelena (1986), Subotica

BIOGRAM

1986.	Rođena 3. maja u Subotici, majka Branka, Subotičanka, dipl. ekonomistkinja i otac Dojčilo, ekonomista, Crnogorac.
1993.	Kreće u prvi razred OŠ „Sonja Marinković“ Subotica („mala“).
1994-2004.	Pohađa školu crtanja Nevene Grković u Subotici.
1996.	Prva samostalna izložba u Yu festu.
1997.	Kreće u peti razred OŠ „Sonja Marinković“ Subotica („velika“)
2001.	Polazi u Gimnaziju „Svetozar Marković“ Subotica
2005.	Upisuje privatni fakultet BK Akademija, Beograd, smer slikarstvo
2007.	Prebacuje se na Likovnu akademiju Univerziteta u Beogradu, smer grafika.
2009.	Učestvuje na studentskim demonstracijama.
2010/2011.	Grupne izložbe: <i>Nagrađeni studenti Fakulteta likovnih umetnosti</i> , FLU, Beograd, Srbija; <i>Prolećna izložba</i> , ULUS, Umetnički paviljon „Cvijete Zuzorić“, Beograd, Srbija; <i>BAG</i> , kustos Zoran Todorović, Galerija „Kontekst“, Beograd, Srbija
2011.	Završava master program za grafičarku likovnih umetnosti, Fakultet likovnih umetnosti, UB, Beograd.
	Prijavljuje se na konkurs za razmenu u Pariz, Francuska koji je neregularan.
	Seli se u Francusku uz pomoć roditelja.
	Grupna izložba <i>Današnja grafika Istočne Evrope</i> , Brick bottom Umetničko udruženje, u saradnji sa Alex Kirillov, Boston, SAD.
	Grupna izložba <i>Međunarodno trijenale grafike</i> , ULUS Umetnički paviljon „Cvijete Zuzorić“, Beograd, Srbija.
	Umire baka Roza.
2012.	Venčava se sa Sebastijanom.
2014.	Dobija papire za boravak u Parizu, Francuska.
2015.	Samostalna izložba <i>Home Is Where Your Heart Is</i> , Atelier Presse Papier, Troa Rivjer, Kanada.
2017.	Vraća se u Suboticu.
	Započinje vezu sa partnerom Ninoslavom u Subotici.
	Samostalna izložba <i>4, 21 m2 Prva sreda u mesecu</i> , BERG France, Pariz, Francuska.
2018.	Rađa ćerku Unu.

2019.	Samostalna izložba <i>Sloboda</i> , Noć muzeja, Fondacija za omladinsku kulturu i stvaralaštvo „Danilo Kiš“, Subotica, Srbija
	Samostalna izložba <i>Libeté</i> , u saradnji sa Badtothe Bone časopisom, BERG France, Pariz, Francuska.
	Grupna izložba <i>Image Mouvement Paris Subotica</i> , Galerija „Rivoli 59“, Pariz, Francuska.
	Počinje saradnja sa Udruženjem „Klara i Rosa“ u Subotici, programska koordinatorka Dvorišne galerije.
2020/ 2021.	Samostalna izložba <i>RIZOM: Ženske poetike prostora, pripadanja i uzemljenja</i> , 5. Festival Umetnosti žena, Galerija „Knifer“, Osijek, Hrvatska Savremena galerija Zrenjanin, Srbija Savremena galerija Pančevo, Srbija Galerija „Centar“, Podgorica, Crna Gora
2021.	Grupna izložba <i>66. Saziv umetničke kolonije Ečka</i> , Zrenjanin, Srbija.
	Grupna izložba <i>Image Mouvement Paris Subotica</i> , Savremena galerija Subotica, Srbija.
2022.	Samostalna izložba <i>Home Is Where Your Heart Beats</i> , Savremena galerija Subotica, Srbija.
03.09. 2022.	Venčava se s Ninoslavom Gostiljcem
	Grupna izložba <i>Zamišljene granice</i> , Novi Sad - Evropska prestonica kulture 2022, Novi Sad, Srbija.
2023.	Rađa sina Orjena.
	Useljava se u svoj dom, pored šume u Subotičkoj peščari
2025.	Umetnička rezidencija u Višni selu, Makedonija Saznaje da joj je tapiserija Blue Rock, u vlasništvu privatnog kolekcionara, izgorela u Kalifornijskim požarima.

Melinda (1986), Subotica

BIOGRAM

1986.	Rođena 30. maja u Subotici, majka Valerija, diplomirana pravnica, otac Mirko, VSS ekonomist ; dve godine stariji brat Mirko.
	Detinjstvo provodi u porodičnoj kući na Čordaškom putu, u ulici Jovana Mikića u Subotici.
1993.	Kreće u prvi razred na srpskom jeziku.
1993-2000.	Pohađa OŠ „VIII vojvođanska udarna brigada“ Subotica.
1997.	Umire baka Marija Šefčić za koju je vezana.
2000.	Umire deda Szalai Antun.
2000-2004.	Pohađa srednju Politehničku školu u Subotici, ogledno odeljenje za visokogradnju na srpskom jeziku.
2002-2004.	Pohađa privatnu školu za crtanje u Subotici De Mediči na srpskom jeziku.
2004.	U četvrtom razredu srednje škole kreće na pripremu nastavu za upis na Akademiju likovnih umetnosti u Novom Sadu. Putuje svakog vikenda kod brata u Novi Sad.
2005.	Polaže prijemni za Akademiju likovnih umetnosti u Novom Sadu, bez uspeha.
	Seli se u Novi Sad i živi sa bratom i cimerom.
2006.	Polaže prijemni za Akademiju likovnih umetnosti u Novom Sadu, bez uspeha.
	Sa uspehom polaže prijemni ispit na Akademiji likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, smer slikarstvo.
2006-2010.	Osnovne studije slikarstva, Akademija likovnih umjetnosti (ALU) Sveučilišta u Zagrebu.
2009.	Grupna izložba <i>Likovno bijenale</i> , Moderna galerija „Likovni susret“, Subotica, Srbija.
	Grupna izložba <i>Zvuci snova</i> , Galerija DLUM, Skoplje, Makedonija.
	Grupna izložba <i>Zvuci snova</i> , NU Centar za kulturu „Grigor Prličev“, Ohrid, Makedonija.
	Grupna izložba <i>Zvuci snova</i> , Likovni salon, Narodni muzej, Veles, Makedonija.
	Grupna izložba <i>Zvuci snova</i> , NU Centar za kulturu „Brakja Miladinovci“, Struga, Makedonija.
	Izložba radova na <i>15. Bijenalu studentskog crteža Srbije</i> , Multimedijalni centar Akademije umetnosti, Novi Sad, Srbija.
	Grupna izložba <i>15. Bijenale studentskog crteža Srbije</i> , Dom kulture „Studentski grad“, Beograd, Srbija.
	Prva samostalna izložba <i>Crtež jednog trenutka</i> , Baš kuća, Subotica, Srbija.
2010.	Grupna izložba <i>Auto portret u matičnom mediju</i> , galerija Akademije likovnih umjetnosti, Zagreb, Hrvatska.
	Grupna izložba <i>Auto portret u matičnom mediju</i> , Gallery „Marisall“, Zagreb, Hrvatska.

	Grupna izložba <i>Zvuci snova</i> , Internacionalni likovni karavan, Galerija „Most“, Novi Sad, Srbija.
	Prvi mural, „11. Krojčberg festival“, MKC Karlo Rojc, Pula, Hrvatska.
	Mural <i>Radost</i> , „11. Krojčberg festival“, MKC Karlo Rojc, Pula, Hrvatska.
	Mural <i>Noćni život</i> , Branimirova ulica, Muzej ulične umjetnosti, Zagreb, Hrvatska.
2011.	Postaje članica Hrvatskog društva likovnih umjetnika (HDLU), Zagreb
	Samostalna izložba <i>Prolećna izložba 11</i> , Subotica, Srbija.
	Grupna izložba <i>Inter Imago 3</i> . MC GALLERY, New York City, SAD.
	Grupna izložba <i>Build a Broken Utopia/Spali što ne možeš ukrasti</i> , Galerija „Nova“, Hrvatska.
	Grupna izložba 2. hrvatski triennale autoportreta <i>Koegzistencija</i> , Galerija „Prica“, Samobor, Hrvatska.
	Mural <i>Maska</i> , „7. Velesajam kulture“, predvorje kino dvorane SC, Zagreb, Hrvatska.
	Voditeljica likovnih radionica s decom, Narodno sveučilište „Dubrava“, Zagreb, Hrvatska.
2010-2012.	Pohađa Master studije, Slikarstvo, Akademija likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.
2010-2018.	Organizatorica i moderatorica umjetničkog projekta C.R.T.A. Projekt nastao u suradnji s tri kolegice sa fakulteta, koji je uključio rad umjetnika. Projekt je financiran od strane ili Akademije likovnih umjetnosti, ili od strane HDLU, glede nabave materijala. http://crta-zg.blogspot.com/
2012.	Diplomira u klasi red. prof. art. Zoltana Novaka, rad „Ogledalo moje duše“.
	Umire dida (Mijo) Mihajlo Šefčić
	Grupna izložba <i>La Soirée de Votanique</i> , Festival Miden, Atena, Grčka.
	Grupna izložba <i>Liquid Identities</i> , International Video Art Festival and Photo Exhibition, Venecija, Italija.
	Grupna izložba <i>Belgrade Art Teasers</i> , Art Base festival, Beograd, Srbija.
	Grupna izložba 3. <i>Međunarodna izložba slika malih formata</i> , galerija Otvorenog univerziteta, Subotica, Srbija.
	Godišnja izložba HDLU, Dom HDLU, Zagreb, Hrvatska.
	Izvodi likovne radionice za decu, „Ljeto na Štrošu“, Zagreb, Hrvatska.
2013-2015.	Doktorski studij slikarstva, Akademija likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.
2013.	Piše prvi doktorat LIKOVNA UMJETNOST KAO TERAPIJA „Crtež kao činitelj i refleksija promjena psihosocijalnog funkcioniranja djece u likovnoj ekspresiji umjetnika“
	Samostalna izložba <i>Ženski autoportreti/Upisivanje tijela</i> , Galerija Sv. Trojice, Kastav, Hrvatska.
	Samostalna izložba <i>Transformacije identiteta</i> , Galerija „Nano“, Zagreb, Hrvatska.

	Grupna izložba <i>Fonlad Digital art Festival</i> , Coimbra, Portugalija.
	Grupna izložba <i>Images contra nature 2013. Videodrome, Library à la carte</i> , video, Théâtre des Chartreux, Marselj, Francuska.
	Grupna izložba <i>Š.U.N.D. – Što Umjetnost Nudi Društvu</i> , Fábrica Braço de Prata, Lisabon, Portugalija.
	Grupna izložba <i>Confetish</i> , Takis Katsoulidis Engraving Museum, Messini, Grčka.
	Grupna izložba Chios Photography Club, Festival Miden, video festival, Chios, Grčka.
	Grupna izložba na Međunarodnom festival suvremene umjetnosti – Neafirmisana umjetnička scena, Multimedijalni kulturni centar, Split, Hrvatska.
	Godišnja izložba HDLU članova. Dom HDLU, Zagreb, Hrvatska.
	Voditeljica likovnih radionica s decom, Narodno sveučilište „Dubrava“, Zagreb, Hrvatska.
	Izvodi likovne radionice za decu, „Ljeto na Štrosu“, Zagreb, Hrvatska.
	Preventivni grupni rad s decom, Mala kreativna socijalizacijska skupina, OŠ „Ante Kovačić“, Zagreb, Hrvatska.
2014.	Postaje članica Hrvatske zajednice samostalnih umjetnika (HZSU), Zagreb, Hrvatska
	Samostalna izložba <i>180x180</i> , Galerija „Greta“, Zagreb, Hrvatska.
	Samostalna izložba <i>Melinda Šefčić</i> , Galerija „Boonika“, Zagreb, Hrvatska.
	Grupna izložba <i>Međunarodni festival suvremene umjetnosti – Neafirmirana umjetnička scena</i> , Multimedijalni kulturni centar, Split, Hrvatska
	Grupna izložba <i>3 minuti per 30 articoli</i> , festival DeltArte, Rovigo, Italija
	Grupna izložba <i>EcoTrap project of the GLAMIA platform</i> , Global Art and Moving Images Awards, Keln, Nemačka.
	Mural Cvrčak, Odmaralište za djecu „Vladimir Nazor“, Duga Uvala, Hrvatska.
	Nagrada za 3. mesto za video <i>Mirror of my soul</i> na <i>3 minuti per 30 articoli</i> , festival Dell’Arte, Rovigo, Italija.
	Voditeljica likovnih radionica s decom, Narodno sveučilište „Dubrava“, Zagreb, Hrvatska.
	Izvodi likovne radionice za decu, „Ljeto na Štrosu“, Zagreb, Hrvatska.
	Likovna animatorka za decu, Vladimir Nazor, Hostel Cvrčak, Duga Uvala, Hrvatska.
	Preventivni grupni rad s decom, Mala kreativna socijalizacijska skupina, OŠ „Ante Kovačić“, Zagreb, Hrvatska.
2014-2018.	Članica Upravnog odbora Hrvatskog društva likovnih umjetnika, Zagreb, Hrvatska.
2015.	Samostalna izložba <i>Karneval dvaju svjetova</i> , Galerija „Vladimir Filakovac“, Zagreb, Hrvatska.
	Grupna izložba <i>Medika putuje</i> , Galerija „Praktika“, Split, Hrvatska.
	Grupna izložba <i>Karneval o kreativnosti/The Carnival of e-Creativity (CeC)</i> , Shillong, Meghalaya, Indija.

	Grupna izložba <i>Neka druga nova godina</i> , Kula Lotrščak, Zagreb, Hrvatska.
	Godišnja izložba HDLU članova, Dom HDLU, Zagreb, Hrvatska.
	Tri murala, festival „DeltArte“, Loreo i Rovigo, Italija.
	Voditeljica likovnih radionica s decom, Narodno sveučilište „Dubrava“ Zagreb, Hrvatska.
	Izvodi likovne radionice za decu, „Ljeto na Štrošu“, Zagreb, Hrvatska.
	Preventivni grupni rad s decom, Mala kreativna socijalizacijska skupina, OŠ „Ante Kovačić“, Zagreb, Hrvatska.
2016.	Menja temu doktorskog rada i mentorku.
	Samostalna izložba <i>Introspekcija</i> , Galerija „Greta“, Zagreb, Hrvatska.
	Samostalna izložba <i>Mirror identity</i> , Gallery PRZYTICK, Tarnogórskie Centrum Kultury, Tarnowskie Góry, Poljska.
	Samostalna izložba <i>Likovna umjetnost kao terapija</i> , Galerija „Bačva“, Dom HDLU, Zagreb, Hrvatska.
	Godišnja izložba HDLU članova, Dom HDLU, Zagreb, Hrvatska.
	Grupna izložba <i>33. Salon mladih – Troškovnik</i> , Dom HDLU, Zagreb, Hrvatska.
	Mural <i>Magic playground</i> , Festival „DeltArte“, Taglio di Po, Italija.
	Voditeljica likovnih radionica s decom, Narodno sveučilište „Dubrava“, Zagreb, Hrvatska.
	Preventivni grupni rad s decom, Mala kreativna socijalizacijska skupina, OŠ „Ante Kovačić“, Zagreb, Hrvatska.
	Vodi likovnu radionicu za decu „Mirror identity“, Gallery PRZYTICK, Tarnogórskie Centrum Kultury, Tarnowskie Góry, Poljska
2016-2017.	Autorica i voditeljica HDLU EU projekta CreArt pod nazivom „Estetizacija i humanizacija bolničkog prostora: Umjetnost kao terapija“, HDLU, KBC Zagreb (Rebro), Zagreb, Hrvatska.
2017.	Samostalna izložba <i>Mirror of my Soul</i> , Theater aan het Vrijthof, TEFAF festival, Maastricht, Holandija.
	Grupna izložba <i>InDesign</i> , Zagreb, Hrvatska.
	Grupna izložba <i>Kulturoš</i> , Galerija „Scheier“ Čakovec, Hrvatska.
	Mural <i>Priroda gledana na drugačiji način</i> , praktični dio doktorskog istraživanja, bolnica Rebro, čekaonica Odjela fonijatrije pri ORL Klinici, KBC Zagreb, Hrvatska.
	Mural <i>Family matter</i> , pilot doktorskog istraživanja, EU projekt „CreArt“, bolnica Rebro, KBC, Zagreb, Hrvatska.
	Voditeljica likovnih radionica s decom, Narodno sveučilište „Dubrava“, Zagreb, Hrvatska.

2018.	U maju doktorira u umetničko-naučnoj oblasti na ALU Sveučilišta u Zagrebu, dok. dis., „Rehumanizacija i reestetizacija bolničkoga prostora – primjer likovnoga rješenja jednoga bolničkoga odjela“, pod mentorstvom red. prof. art. Svjetlana Junakovića i red. prof. dr. sc. Vere Turković.
	Grupna izložba <i>Sedmi hrvatski biennale ilustracije</i> , Galerija „Klovićevi dvori“, Zagreb, Hrvatska.
	Autorica i voditeljica projekta „Uzorna kaznionica“, HDLU, Zagreb, finansijska podrška Ministarstva pravosuđa i uprave RH.
	Mural <i>Art and Health</i> , bolnica Rebro, KBC Zagreb, Hrvatska.
	Mural <i>Uzorna zajednica</i> , projekat „Uzorna kaznionica“, kaznionica i zatvor u Požegi, Hrvatska.
	Mural <i>Transformacija identiteta</i> , festival „Re:Think“ Sisak, Hrvatska.
	Vodi likovne radionice za decu, Klovićevi dvori, Zagreb, Hrvatska.
2018-2022.	Članica Upravnog odbora Hrvatskog društva likovnih umjetnika, Zagreb, Hrvatska.
2018-2019.	Autorica i voditeljica EU projekta CreArt 0.2. „Revitalizacija zatvorskog prostora umjetnošću“, HDLU, Zagreb.
	Autorica i voditeljica projekta „Estetizacija i rehumanizacija bolničkoga prostora: Umjetnost u svrhu zdravlja“, HDLU, Zagreb, finansijska podrška Hep Group d.o.o., Zaslade Adris i Gradske skupštine Grada Zagreba.
2019.	Zaposlena kao vanjska suradnica na predmetu Ilustracija 1. i 2. na Grafičkom odsjeku ALU, Sveučilište u Zagrebu.
	Brat Mirko seli se u Zagreb iz Subotice zbog posla.
	Samostalna izložba <i>Introspekcija</i> , Galerija „Dr Vinko Perčić“, Subotica, Srbija.
	Grupna izložba <i>5. Bijenale slikarstva</i> , Dom HDLU, Zagreb, Hrvatska.
	Mural <i>Introspekcija</i> , Galerija „Dr Vinko Perčić“, Subotica, Srbija.
	Mural <i>Introspekcija</i> , projekat „Estetizacija bolničkog prostora: Umjetnost u svrhu zdravlja“, bolnica Rebro, KBC Zagreb, Hrvatska.
	Mural <i>El Tropico</i> , sa Ivom Kosanovićem, bolnica Rebro, KBC Zagreb, Hrvatska.
	Mural <i>Graffiti teatro</i> , stepenište HNK, Šibenik, Hrvatska.
	Mural <i>Udahni život</i> , ulazni foaje Klinike za plućne bolesti Jordanovac, KBC Zagreb, Hrvatska.
	Oslikava mural u saradnji s decom grada Šibenika, 59. Međunarodni festival za djecu, Šibenik, Hrvatska.
2019-2020.	Autorica i voditeljica projekta „Horizont slobode. Kaznionica u Glini“, HDLU, finansijska podrška Ministarstva pravosuđa i uprave RH.
	Autorica i umjetnica projekta „Estetizacija bolničkog prostora: Umjetnost u svrhu zdravlja“, finansijska podrška Ministarstva kulture i medija RH.

	Izvodi 10 likovnih intervencija: <i>El Tropico, Oko, Šareni svijet, Tropski raj, Esteta, Tropski san 1, Tropski san 2, Tropski smijeh 1, Gledam te, Uljepšaj mi dan</i> , projekat „Estetizacija bolničkog prostora: Umjetnost u svrhu zdravlja“, bolnica Rebroy i Klaićeva bolnica, KBC Zagreb, Hrvatska.
2020.	Izvodi svoj izborni kolegij „Estetizacija javnoga prostora umjetnošću“, Slikarski odsjek, ALU, Sveučilište u Zagrebu.
	Grupna izložba 35. <i>Salon mladih – Millennial</i> , Dom HDLU, Zagreb, Hrvatska.
	Grupna izložba 55. <i>Zagrebački salon – Primijenjena umjetnost i dizajn: Puls trenutka ili onoga što vas pokreće</i> , ULUPUH, Tehnički muzej u Zagrebu, Hrvatska.
	Mural <i>Krugovi slobode</i> , projekat „Horizont slobode“, kaznionica Glini, Hrvatska.
2020-2021.	Autorica i izvoditeljica projekta „Digitalna estetizacija bolničkoga prostora“, finansijska podrška Ministarstva kulture i medija RH.
	Autorica i voditeljica EU projekta „Arts of Freedom“, HDLU, Zagreb.
2021.	Glavna i odgovorna osoba Umjetničke organizacije Mural Hub, Zagreb, Hrvatska.
	Samostalna izložba <i>Priroda gledana na drugačiji način</i> , Centar za kulturu i umetnost, Subotica, Srbija.
	Internacionalna izložba ilustracija, Semarang International Illustration Festival Siif#3, Visual Arts Department, Universitas Negeri Semarang, Indonezija.
	<i>Tropicana</i> , oslikavanje HEP trafostanice, projekat „Trafostanice“ (HDLU), Jelačićevi dvori, Zaprešić, Hrvatska.
	Mural <i>Tropski smijeh</i> , projekat „Sloboda stvaranja“, kaznionica u Turopolju, Hrvatska.
	Mural <i>Dan</i> , projekat „Sloboda stvaranja“, kaznionica u Turopolju, Hrvatska.
	Mural <i>Noć</i> , projekat „Sloboda stvaranja“, kaznionica u Turopolju, Hrvatska.
	Dva murala <i>Tropska priča i Mali zmaj</i> , projekat „Wiener zmajstori“, Zagreb, Hrvatska.
	Grupna izložba 6. <i>Bijenale slikarstva</i> , Dom HDLU, Zagreb, Hrvatska.
	Koordinatorica ALU projekta „Murali Murtić“, finansijska podrška Turističke zajednica Grada Zagreba.
	Koordinatorica i umetnica projekta „Wiener zmajstori“. Autor projekta i financijer Wiener osiguranje Vienna Insurance Group, Zagreb, Hrvatska.
	Izvede 10 likovnih radionica s decom korisnicima Udruge „Mali Zmaj“, projekat „Wiener zmajstori“, Zagreb, Hrvatska.
	Dobitnica „Hrvatske velike nagrade sigurnosnosti“ za najbolji projekt nevladine organizacije u 2021. godini za sigurnost zajednice u Republici Hrvatskoj. Projekt <i>Sloboda stvaranja</i> .
2021-2022.	Autorica i voditeljica projekta „Sloboda stvaranja“, HDLU, Zagreb, finansijska podrška Ministarstva pravosuđa i uprave RH.
2022.	Koautorica i voditeljica projekta „Grad u boji“, Mural Hub, Zagreb, finansijska podrška Turističke zajednice Grada Zagreba.

	Autorica i umjetnica projekta „Šareni svijet“, finansijska podrška Ministarstva kulture i medija RH.
	Koautorica, umjetnica i istraživačica na projektu „Digitalna flora i fauna. Digitalna estetizacija bolničkoga prostora“, u koautorsvu Leom Vidaković, finansijska podrška Ministarstva kulture i medija RH.
2022–2023.	Autorica i voditeljica projekta „Boje stvarnosti“, HDLU, Zagreb, finansijska podrška Ministarstva pravosuđa i uprave RH.
2023.	Autorica projekta „Šareni svijet 1.“, sa Mural Hub, finansijska podrška Ministarstva kulture i medija RH.
	Koautorica i umjetnica na projektu „Animirani šumski svijet u bolničkom prostoru“, u koautorstvu sa Leom Vidaković, finansijska podrška Ministarstva kulture i medija RH i Grada Zagreba.
	Mural <i>Osmijehni se</i> , projekat „Šareni svijet“, KBC Zagreb, bolnica Rebro.
	Mural <i>Svi smo mi isti</i> , projekat „Boje stvarnosti“, kaznionica u Lepoglavi, Hrvatska.
2023-2024.	Autorica i voditeljica projekta „Jednakost kreativnosti“, HDLU, Zagreb, finansijska podrška Ministarstva pravosuđa i uprave RH.
	Autorica koncepta autorske izložbe „Fragmentacija“, finansijska podrška Ministarstva kulture i medija RH.
	Autorica projekta „Šarena bolnica“. Realizaciju projekta financira Ministarstvo kulture i medija RH.
	Autorica i koordinatorica projekta „Kvart u boji“. Projekt proveden u suradnji s KUC Travno. Projekt financiran od strane Grada Zagreba.
2024-2026.	Koautorica i koordinatorica projekta „Healing Nature – Animation for Health and Well-being in Children Hospital Environments“. Provoditelj Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, partneri Univerzitet Lusófona (Portugal) i New Bulgarian University (Bulgarska). Projekt sufinanciran od strane Kreativne Europe.

RECENZIJE

Prof. emerita Svenka Savić

Dr Margareta Bašaragin, *Lepota je u svemu*": Životne priče savremenih vizuelnih umetnica Subotice, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad, Subotica, 2025.

U kulturnoj stvarnosti Srbije postoji potreba da se u okviru interdisciplinarnih rodni i ženskih studija ustali dugoročna praksa beleženja životnih priča onih žena koje su na različite načine doprinosile, i sada doprinose, pozitivnoj promeni u različitim segmentima društva, kulture, istorije, obrazovanja i drugih delatnosti. Nove interdisciplinarne studije treba da stvaraju svoje korpuse empirijskih podataka na osnovu kojih se piše i stvara ženska istorija kod nas.

Tokom više od dve decenije tu potrebu pokušavaju da zadovolje aktivistkinje i istraživačice ženskog pokreta u Srbiji u različitim gradovima Srbije, bilo da se radi o pisanoj ili nekoj drugoj formi stavljanja na uvid javnosti tog zamašnog posla koji su već obavile žene u našem okruženju.

Odrednicom 'znamenite' žene pokušavamo u kontinuitetu da predstavimo javnosti njihov rad, ali i specifičnost njihovog života iz uverenja da se profesionalni i privatni put međusobno na kreativan način prepliću tokom života, ne samo kod umetnica. Do sada prikupljeni, i javnosti objavljeni podaci pokazuju da je u pitanju impresivan broj znamenitih žena za koje se nije znalo, ili se malo i nedovoljno znalo u našem društvu (za neke se znalo u inostranstvu, ali ne i kod nas), a koje su mu značajno doprinele i doprinose.

Udruženje „Ženske studije i istraživanja“ na osnovu dugoročno osmišljenog projekta *Životne priče žena*, objavilo je od 2000. godine do danas knjige različitih autorki u kojima su predstavljene žene različitog profesionalnog usmerenja, različitih godina rođenja, pripadnica različitih nacionalnih zajednica u Vojvodini (videti spisak objavljenih knjiga u Prilogu 1 ove knjige).

Knjiga dr Margareta Bašaragin „*Lepota je u svemu*": *Životne priče savremenih vizuelnih umetnica Subotice* najnovija je publikacija u ovoj ediciji. Ona objedi-

njuje ukupno šest životnih priča vizuelnih umetnica rođenih u drugoj polovini 20. veka koje stvaraju u našoj sredini i povezane su, kako međusobno, tako i sa Suboticom kao gradom svog rođenja, poslovnog života ili porodičnih okolnosti. To su priče Jasmine Jovančić Vidaković, Maje Rakočević Cvijanov, Edite Kadirić, Lee Vidaković, Jelene Grujić i Melinde Šefčić. Bašaragin je primenila metod životne priče na osnovu kojeg izvodi osnovne zaključke o profesionalnom i privatnom životu tih umetnica, između ostalog i njihova razmišljanja o nekim osnovnim temama za koje su zainteresovane ženske i rodne studije kod nas.⁶⁸ Podaci koje iznosi ne mogu porediti sa podacima drugih umetnica u do sada objavljenim navedenim knjigama, da bi se ustanovili neki zajednički, a mnogo više pojedinačni pristupi, jer se ovde prvi put njima daje glas da govore o sebi – ne samo o umetnosti (što je u ovoj knjizi naglašena tema), nego i o društvenim prilikama u kojima ostvaruju profesionalni život

Vizuelne umetnice u ovoj knjizi problematizuju uspostavljene norme u svom svakodnevnom životu i nastoje da odrede svoj odnos prema umetnosti uopšte kao i prema vlastitim umetničkim praksama. Na primer, da bi umetnica postala uspešna, podrška porodice je važna, u ovom slučaju majke (za kompozitorke u Srbiji su uglavnom očeви bili poseban oslonac ćerkama u osvajanju kompozitorske ili izvođačke karijere). Nadalje, zanimljiv je podatak u knjizi o postojanju ženske genealogije među vizuelnim umetnicama: većina njih razvila je u detinjstvu povezanost sa bakama, da bi na kraju spoznale da su te bake bile izuzetne i kada je njihov talenat u pitanju (a možda je neočekivan sud jedne od umetnica da umetnici/e teško ulaze u ulogu roditelja jer bazično stvaraju iz unutrašnjeg deteta). I još jedan momenat izdvaja ove umetnice kao pripadnice feminističke sfere – one neguju međusobna prijateljstva i saradnju u stvaralaštvu.

Možemo zaključiti da mnoge zabeležene životne priče umetnica iz Vojvodine baštini danas ceo svet, zahvaljujući sistematskoj pažnji upravo u programu koje je alternativan akademskom, kao interdisciplinarnom polju susreta nauke i umetnosti.

Otuda je knjiga dr Margarete Bašaragin nezaobilazna u širenju znanja o vizuelnim umetnicama u okviru pristupa za novu, žensku istoriju kod nas.

⁶⁸ I u pogledu primene metoda istraživanja ima takođe novina: Ovome dodajemo i monografske publikacije baletskih umetnica i umetnika iz Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu (Savić 2018, 2019; Savić i Zarić 2023) u kojima se prepliću metod životne priče sa biografskim metodom.

Literatura

Bašaragin, Margareta i Svenka Savić, (2021), "Gender and Ideology: Women on Postage Stamps in Serbia: 2006-2018", *Teme*, Vol. XLV, No 1, 193-211.

Savić, Svenka (2018), *Erika Marjaš*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

Savić, Svenka (2019), *Žarko Milenković i Mirjana Matić*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

Savić, Svenka i Kristina Zarić (2023), *Rastislav Varga: Prvak Baleta Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu (1955-2021)*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

Stojković, Ratko (2024), *Leksikon srpskih priznanja baletskim umetnicima*, Alma, Beograd.

Dr Sanja Kojić Mladenov

„Lepota je u svemu”

Životne priče savremenih vizuelnih umetnica Subotice

Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad, Subotica, 2025.

Knjiga *Lepota je u svemu: Životne priče savremenih vizuelnih umetnica Subotice* urednice dr Margarete Bašaragin predstavlja značajan doprinos savremenim umetničkim i feminističkim istraživanjima. Nadovezujući se na prethodnu izdavačku praksu, kroz lične priče vizuelnih umetnica koje deluju u Subotici, delo otkriva slojevite identitete, umetničke procese i izazove sa kojima se suočavaju žene koje stvaraju u lokalnim, ali i globalno relevantnim okvirima.

Savremene umetnice koje su okupljene u knjizi – Jasmina Jovančić Vidaković, Maja Rakočević Cvijanov, Edita Kadić, Lea Vidaković, Jelena Grujić i Melinda Šefčić, predstavljaju jedinstvenu umetničku scenu Subotice, bitnu za šire društveno i umetničko delovanje. Iznoseći intimne, profesionalne i vrednosne poglede, svojevrsne strategije umetničkog delovanja i opstanka, knjiga postaje ne samo dokument vremena, već i prostor za dijalog, ohrabrenje i prepoznavanje.

Zahvaljujući jasnoj uredničkoj koncepciji, specifičnom metodološkom okviru, reprezentativnoj selekciji umetnica, te učešću recenzentkinja prof. dr Svenke Savić, dr Sanje Kojić Mladenov i msr Nele Tonković, publikacija naglašava kvalitet strukturisanog znanja i umetničko-naučnog iskustva, te šireg pogleda na problematiku pozicije umetnica, njihovog identiteta i društvene utemeljenosti.

Knjiga je deo serije *Životne priče žena*, izdanja *Ženskih studija i istraživanja*, čime se nastavlja kontinuirana praksa artikulacije kolektivne kulture sećanja, isticanja vrednosti ženskih iskustava kroz akademski i umetnički okvir. Iako savremena umetnost čini jedan od primarnih tematskih okvira, tekst otvara pitanja o pripadnosti, vidljivosti i ličnom delovanju u specifičnom društveno-političkom savremenom lokalnom i međunarodnom kontekstu.

Isprepletenost ličnih priča umetnica, kao i direktne profesionalne saradnje, ističu neophodnost izgradnje ženskih mreža solidarnosti i međusobne podrške, što ova publikacija snažno podvlači.

Kao neko ko prati savremenu umetničku praksu i ko je već prehodno imao saradnju sa pojedinim umetnicama, urednicom i recenzentkinjama, smatram ovo delo nastavkom zajedničkog rada na podsticanju i osnaživanju ženskog rada, te zasluženju visokoj valorizaciji njihovog umetničkog doprinosa.

dr Margareta Bašaragin (ur.), „*Lepota je u svemu*“: *Životne priče savremenih vizuelnih umetnica Subotice*, Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije, Subotica 2025.

Zbirka životnih priča savremenih vizuelnih umetnica Subotice, sa kojima je intervju vodila i koju je uredila dr Margareta Bašaragin, svoje polazište ima u dugotrajnim nastojanjima Udruženja „Ženske studije i istraživanja“ da se zabeleže i tako ostanu sačuvane životne priče žena različitih profesija, porekla i sudbina. Životne priče žena ne čuvaju se samo da bi se ukazalo na specifičnost pojedinačnih života, već i da bi žene solidarno razumele odnose koje same uspostavljaju prema društvu ili da bi se demaskirali oni odnosi koji su društveno uspostavljeni.

Subotičke vizuelne umetnice čije su životne priče sabrane u ovoj knjizi izdvajaju se, kako to autorka naglašava u uvodnoj studiji, kao *znamenite*. Njihove puteve povezuje ista tačka: pripadanje gradu Subotici, bilo rođenjem ili obrazovanjem. U tom pogledu, one zaista jesu *subotičke vizuelne umetnice*, međutim čitajući njihove priče postaje jasno da svaka prevazilazi bilo kakve ograničavajuće aspekte tog identiteta. Subotičanke izborom i oslanjanjem na grad kao mrežu podrške satkanu od porodičnih i prijateljskih veza, i same su povezane: Jasmina Vidaković bila je prva neformalna profesorka umetnosti Lei Vidaković, Maja Rakočević Cvijanov i Edita Kadić su kume koje su u nekoliko navrata zajedno izlagale na samostalnim izložbama, Jelena Grujić, Maja Rakočević Cvijanov i Lea Vidaković takođe su imale veoma uspešan zajednički izložbeni ciklus, dok je Melinda Šefčić u koautorstvu sa Leom Vidaković razvila zapažen projekat koji umetnost dovodi neočekivanim sredinama. Preplitanja njihovih života posebna je tema i vrednost njihovih iskaza.

Govor umetnica o sebi, o svom ličnom i umetničkom razvoju, autentično je svedočanstvo koje će svoju vrednost pronaći i u svetu umetnosti, ne samo kao predmet ženskih studija i njihovih metoda. Prvorazredni dokumenti koji osvetljavaju značajne aspekte njihovih umetničkih shvatanja, ali i sasvim jasne veze između određenih događaja u životu i umetnosti koja je tada nastajala, umnogome će poslužiti generacijama istoričara/ki umetnosti čija će se istraživanja baviti radovima ovih umetnica i njihovim mestom na sceni savremene vizuelne umetnosti u Srbiji i regionu. Zbog toga je ova knjiga trajno i vredno svedočanstvo koje se obraća i sadašnjosti i budućnosti.

Posebno bi trebalo naglasiti spremnost urednice, dr Margarete Bašaragin, da se upusti u beleženje životnih priča žena koje nisu u godinama kada se životne priče uobičajeno dokumentuju. Neke na samom početku svojih karijera, neke u njihovom središnjem delu, daleko su od celovito pređenog životnog i umetničkog puta. Ipak, vođene nenametljivim pitanjima, sve umetnice na mahove pokazuju veoma visok nivo samospoznaje i uvida, što postupak urednice čini potpuno opravdanim.

Knjiga „*Lepota je u svemu*“: *Životne priče savremenih vizuelnih umetnica Subotice* vredan je doprinos ženskim studijama, izučavanju savremene scene vizuelnih umetnosti u našem okruženju, ali i zavičajnim istraživanjima jer ostavlja jasan trag o neopipljivim vrednostima od kojih su sazdani lični doprinosi velikom transformacijskom poduhvatu koji nazivamo umetnošću – i ženama u umetnosti.

SUMMARY

Margareta Bašaragin, *“Beauty is in everything“:*
Life stories of the modern visual female artists in Subotica

We realized the research project, “Life stories of the modern visual female artists in Subotica” during 2023/2024 year at the branch office in Subotica of the Association of “Gender Studies and Research” from Novi Sad. The goal of the project has been to document, research and publish life stories, and to further analyze them from the gender perspective – by focusing on artwork of six visual female artists from Subotica, born in the second part of XX century (1965-1986) who today work in our country and abroad: Jelena Grujičić, Jasmina Jovančić Vidaković, Edita Kadirić, Maja Rakočević Cvijanov, Lea Vidaković and Melinda Šefčić.

The basic topic of the project is about „leaving and returning“, while in the broader context we work on the affirmation of female artists’ artwork within multicultural, multilingual, and multinational city of Subotica – we study many ways of how their experience living in various European countries but also in their native country find expression and the common theme in their artistic work.

The intention of this book is to offer a deeper understanding of individual and collective experiences of these female artists from Subotica region, who are also recognized on European (worldwide) art scene, and to offer a contribution to the increasing visibility and recognizability of female artwork within a multicultural and multilingual Subotica.

Contributions of the modern visual artists in Subotica to the social and cultural presence of this city, in broader regions as well as in Europe deserve to become part of our female history and modern cultural legacy. The idea is that the recognition and building lasting memories of them starts in Subotica – the city where they were born and spent a greater part of their life. This has been at the same time the basic criterion for the selection of these female artists included in the project.

Research and publishing life stories of the modern female artists represent a rare, but valuable form of analysis of artistic trends in Serbia, therefore this project could be understood as one of the pioneering endeavors in the direction of raising awareness and education of the public about the space and the role of women in the development of modern art in our country.

Female artists, in relation to a wider audience, are often less visible. With this book we want to make them closer to all.

Prevod: mr Vesna Dragojlov

O UREDNICI

Dr Margareta Bašaragin

margareta.basaragain@gmail.com

Osnovne i master studije završila na Odseku za nemački jezik i književnost Filozofskog fakulteta UNS; doktorat rodnih studija (2017). u Centru za rodne studije ACIMSI UNS, odbranišvi rad pod naslovo: *Interakcija roda, jezika i kulture u formiranju identiteta učenica osmog razreda osnovne škole u procesu dvojezične nastave u Vojvodini* (objavljena u Novom Sadu, Fondacija Bogumil Hrabak VANU (2019). Usavršavala se (u okviru Erasmus Mundus Sigma Agile projekta) školske 2015/16. u Centru za transdisciplinarne studije roda na Humboltovom univerzitetu u Berlinu, Nemačka.

Nagrade: „Anđelka Milić“ SeFema Beograd (2022); „Bring The Noise“ BeFema Beograd (2023); Priznanje za promociju antifašističkih vrednosti za 2023. godinu Saveza antifašista Vojvodine (2023).

Autorka preko šezdeset naučnih radova objavljenih (samostalno ili u koautorstvu) u domaćim i međunarodnim časopisima, gde tematizuje problematiku roda i jezika u štampanim i govorenim materijalima, integraciju rodne ravnopravnosti u obrazovni proces i primenu analize diskursa u interdisciplinarnom polju rodnih studija. Uredila je knjige *Starost i rod u vremenu i prostoru* (2021); *Sonja Licht: životna priča* (2021).

Posebnu pažnju posvećuje istraživanju znamenitih žena iz Subotice (Vojvodine): *Znamenite Jevrejke Subotice* (2020); *Antifašistkinje Subotice: skojevke, partizanke i afežeovke* (2021); *Prilog istoriji ženskih studija u Vojvodini: ženske studije u Subotici* (2023); *Znamenite Subotičanke 20. veka: feministkinje, umetnice, mirovnjakinje, dobrotvorke* (ur., 2024), sve u izdanju Udruženja „Ženske studije i istraživanja“ i Futura publikacije, Novi Sad.

Koordinatorica je Udruženja „Ženske studije i istraživanja“ u Subotici od 2025. godine.